

SKŁAD OSOBOWY KIEROWNICTW TAJNEJ OŚWIATY W CZASIE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ 1939—1945 *

WSTĘP

Sieć organizacyjna. Skład osobowy kierownictw tajnej oświaty obejmuje dwa, ściśle ze sobą współdziałające, piony: Tajnej Organizacji Nauczycielskiej — TON (Związek Nauczycielstwa Polskiego w konspiracji) oraz Departamentu Oświaty i Kultury. Siecią organizacyjną pokryty został przez nie teren przede wszystkim Generalnej Guberni, a więc dystryktów warszawskiego, lubelskiego, radomskiego, krakowskiego i (po roku 1941) lwowskiego — w zasadzie na szczeblu centralnym, wojewódzkim i powiatowym, a w wielu powiatach także gminnym. Komórki organizacyjne na szczeblach powiatowym i okręgowym (wojewódzkim) nie wszędzie stosowały się do granic przedwojennych jednostek administracyjnych, niektóre rozpościerały swe wpływy także na tereny sąsiednie (np. w przypadku okręgu lwowskiego, krakowskiego i innych). Zależało to od warunków lokalnych: możliwości działania, warunków komunikacyjnych, kontaktów między działaczami itp. W powiatach podzielonych kordonem na część włączoną do Rzeszy i część pozostającą w granicach Generalnej Guberni powoływano osobne komórki dla obu części powiatu (Krakowskie, Łódzkie) lub przyłączano odpowiedni skrawek terenu do powiatu sąsiedniego. Ze względu na trudności w kontaktowaniu się z częścią województwa warszawskiego wcieloną do Rzeszy (Mazowsze Płockie) zorganizowano dla tego terenu, nazywanego podokręgiem Zawkrze, osobne kierownictwo TON, z siedzibą na miejscu w Podokręgu. Utrzymywało ono łączność z Okręgowym Kierownictwem TON w Warszawie.

Sieć organizacyjna na ziemiach II Rzeczypospolitej, które znalazły się poza GG (tereny wcielone do Rzeszy, tereny wschodnie), nie była pełna i miała inny charakter, przy czym niektóre zespoły zajmujące się sprawami oświaty na tamtych obszarach miały swe siedziby w GG (ewentualnie z ekspozyturami w terenie).

Kierownictwa obu pionów działały w zasadzie w zespołach parosobo-

* Wstępem opatrzył i materiały do druku przygotował Tomasz Szezechura.

(na podstawie pracy doktorskiej T. Jałmużny pt. *Tajne nauczanie w Łodzi i woj. łódzkim w latach okupacji hitlerowskiej* — maszynopis).

Dla okręgu krakowskiego (woj. krakowskie i obecne rzeszowskie) wykorzystane zostały materiały ogłoszone w różnych tomach „Rocznika Komisji Nauk Pedagogicznych”, głównie artykuły Bronisława Chrzana. Przygotowany zestaw został przejrany przez B. Chrzana, który wprowadził liczne szczegółowe poprawki i uzupełnienia. W wypadku okręgu lwowskiego składy osobowe ustalili Stefan Balićki i Henryk Dankowski przy współudziale Kazimierza Piechowskiego i Stanisława Rembisza.

Składy osobowe pozostałych okręgów oraz komórek organizacyjnych i placówek TON i Departamentu przygotował Czesław Wycech. Wykorzystane przy tym zostały odpowiednie publikacje omawiające losy wyższych uczelni w czasie wojny oraz tajne nauczanie na szczeblu akademickim, a także następujące opracowania: W. Sperczyński, *Praca oświatowa w Wielkopolsce i na uchodźstwie w okresie drugiej wojny światowej* (maszynopis w zbiorach C. Wycecha); *Sprawozdanie Śląskiego Biura Szkolnego z działalności w konspiracji* (maszynopis w zbiorach C. Wycecha); K. Popiołek, *Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku pod hitlerowską okupacją* („Zaranie Śląskie”, nr 1a, 1960); S. Kędryna i W. Szefer, *Nauczyciele śląscy w okresie okupacji* (w pracy zbiorowej *50 lat ZNP w województwie katowickim 1922—1972*, Katowice 1972); M. Kolendo, *Oświata i tajne nauczanie w Białymstoku w okresie okupacji hitlerowskiej* (w pracy zbiorowej *Studia i materiały do dziejów miasta Białego-stoku*, tom II, 1970). Zestaw dla okręgu śląskiego został przejrany przez prof. K. Popiołka, który sprostował różne nieścisłości, a zestaw dla okręgu białostockiego — przez M. Kolendo, która także wniosła szereg uzupełnień. Przy ustalaniu zestawu wydawców i księgarzy pomocne były prace Stanisława Malawskiego: *Księgarskie konspiracje*, Warszawa 1966, oraz Stanisława Pazyry: *Z dziejów książki polskiej*, Warszawa 1970.

U w a g i r e d a k e y j n e. Dla wszystkich szczebli podawano obok siebie składy komórek TON i Departamentu oraz komórek podległych temu ostatniemu lub z nim współpracujących (Okręgowe Komisje Oświaty i Kultury oraz Powiatowe Komisje Oświaty i Kultury — PKOik). Ujednoliconą została nomenklatura dla osób, które przewodziły zespołom — przyjęto jednolicie terminy „prezes” dla TON i „kierownik” dla pionu Departamentu.

Dane personalne podawano tylko jeden raz. Daty w nawiasach bezpośrednio po nazwisku oznaczają dla nieżyjących lata urodzenia i zgonu. Po nazwisku następuje stanowisko lub zakres działalności w konspiracji, następnie dane o pracy do września 1939 r. (stanowisko i kategoria szkoły lub zakres działalności w konspiracji z datą, funkcja w administracji szkolnej oraz miejscowość). Przez szkołę średnią rozumie się wszelkie typy gimnazjów i liceów, przez szkołę zawodową — wszystkie typy i stopnie tych zakładów kształcenia. Tylko w niektórych, nietypo-

wych wypadkach wskazano dokładniej rodzaj szkoły. W miarę możliwości zaznaczono miejscowość, w której działacz pracował w czasie okupacji, jeśli nie było to miejsce pracy przed wrześniem 1939.

Zakres obowiązków konspiracyjnych podawany jest dość ogólnie i w licznych wypadkach nie dość dokładnie określa działalność w podziemiu. Zakres ten był zazwyczaj ten sam i w TON, i w pionie Departamentu. Sprawy łączności dotyczyły kontaktów organizacyjnych z ogniwami nadrzędnymi, jak i z placówkami w terenie (powiat, gmina), w tym z ośrodkami nauczania na szczeblu szkoły średniej. W systemie oświaty podziemnej kontakty takie najczęściej miały doniosły charakter organizacyjny i nie ograniczały się tylko do zadań poczty. Pod sprawami samopomocy należy rozumieć wszelkie formy opieki nad nauczycielstwem.

Z uwagi na konieczność oszczędnego gospodarowania miejscem nie można było zamieszczać bardziej szczegółowych danych personalnych. Z tejże przyczyny również zastosowano w szerokim zakresie system skrótów wyrazów i określeń stale powtarzających się w opracowaniu (poza przyjętymi potocznie), a mianowicie:

dyr. — dyrektor

insp. szk. — inspektor szkolny

kier. — kierownik

kurat. okr. szk. — kuratorium okręgu szkolnego, kurator okręgu szkolnego

MWRIOF — Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

naucz. — nauczyciel, nauczycielski

oddz. — oddział

Okręg. Kierown. — Okręgowe Kierownictwo

okr. szk. — okręg szkolny

ośw. dor. — oświata dorosłych

PKOIK — Powiatowa Komisja Oświaty i Kultury

podinsp. szk. — podinspektor szkolny

przewodn. — przewodniczący

RGO — Rada Główna Opiekuńcza

sekr. — sekretarz

Sekret. Gener. — Sekretariat Generalny

spółdz. — spółdzielnia, spółdzielczość, spółdzielczy

spr. — sprawy

spr. społ.-polit. — sprawy społeczno-polityczne

szk. — szkoła, szkolny, szkolnictwo

szk. powsz. — szkoła powszechna, szkolnictwo powszechne

szk. średn. ogóln. — szkoła średnia ogólnokształcąca (gimnazjum i liceum), szkolnictwo średnie ogólnokształcące

szk. zaw. — szkoła zawodowa, szkolnictwo zawodowe

TNSW — Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych

TON — Tajna Organizacja Nauczycielska

wydz. — wydział

Wydz. Wykon. — Wydział Wykonawczy

Zarząd OP — Zarząd Oddziału Powiatowego

Zarz. Okr. — Zarząd Okręgowy

ZNP — Związek Nauczycielstwa Polskiego

TOMASZ SZCZECHURA

Warszawa

TAJNA ORGANIZACJA NAUCZYCIELSKA

SZCZEBEL CENTRALNY

TON — CENTRALNA „PIĄTKA” (PREZYDIUM)

ZYGMUNT NOWICKI (1881—1944) — prezes TON, kier. szk. powsz. w Warszawie, prezes Zarządu Głównego ZNP.

CZESŁAW WYCECH — kierownik dla spr. organizacyjnych, kier. szk. powsz. w Chojnicach, wiceprezes Zarządu Głównego ZNP.

KAZIMIERZ MAJ (1898—1972) — kierownik dla spr. społecznych i pedagogicznych, naucz. szk. powsz. w Warszawie, przewodn. Wydz. Pracy Społecznej Zarządu Głównego ZNP, redaktor czasopisma „Praca Społeczna”.

WACŁAW TUŁODZIECKI — kierownik dla spr. samopomocy, naucz. szk. powsz. w Warszawie, przewodn. Wydz. Gospodarczego Zarządu Głównego ZNP, prezes Zarządu „Naszej Księgarni”.

Dr TEOFIL WOJENSKI (1890—1963) — kierownik dla spr. tajnego nauczania, dyr. szk. średn. ogóln. w Warszawie, przewodn. Zarządu Sekcji Szkolnictwa Średn. Ogóln. Zarządu Głównego ZNP.

TON — SEKRETARZE

JÓZEF KANIA (1893—1975) — sekr. 1940, naucz. szk. powsz. w Poznaniu, sekr. Zarz. Okręg. ZNP w Poznaniu; LESZEK FRANCISZEK KLIMA — sekr. 1941, naucz. pedagogium w Toruniu; MARCIN WASYLUK (1902—1944) — sekr. generalny od 1942, kier. szk. powsz. w Nowym Mieście n. Drwęcą, wiceprezes Zarz. Okręg. ZNP w Toruniu, członek Zarządu Głównego ZNP.

TON — WYDZIAŁ WYKONAWCZY

Oprócz członków centralnej „Piątki” (Prezydium) w skład Wydz. Wykon. wchodził: BRONISŁAW CHROSCICKI (1877—1968) — prezes stołecznego oddz. TON, kier. szk. powsz. w Warszawie, prezes Oddz. Grodzkiego ZNP w Warszawie, przewodn. rady nadzorczej spółdz. naucz. „Zaranie” w Warszawie.

STANISŁAW DOBRANICKI — zastępca prezesa oddz. stołecznego TON, kier. tajnego nauczania na szczeblu szk. powsz. w Warszawie, kier. szk. powsz. w Warszawie, prezes zarząd. spółdz. naucz. „Zaranie” w Warszawie.

WAWRZYNIEC DUSZA — prezes Okręg. Kierown. TON w woj. warszawskim, kier. tajnego nauczania na szczeblu szk. powsz. w woj. warszawskim, prezes Zarz. Okręg. ZNP w Warszawie.

FRANCISZEK DĄBROWSKI — kierownik działu kształcenia zawodowego TON, dyr. szk. zaw. w Warszawie, lustrator „Społem” do spraw wychowania spółdz., członek Komisji Wychowania Spółdz. Zarządu Głównego ZNP.

WŁADYSŁAW FERENC — naucz. szk. powsz. w Warszawie.

Dr WŁADYSŁAWA HOSZOWSKA (1893—1970) — kierownik zespołu szk. powsz. w Departamencie, dyr. szk. zaw. i tajnej szk. średn. ogóln. w Warszawie, członek Międzysztowarzyszeniowej Komisji Porozumiewawczej Organizacji Stowarzyszeń Nauczycielskich.

Doc. dr ALBIN JAKIEL (1900—1944) — członek Komisji Programowej TON i zespołu redakcyjnego czasopisma „W Świecie Dnia”, przewodn. Wydz. Pedagogicznego Zarządu Głównego ZNP, profesor Instytutu Pedagogicznego ZNP, redaktor „Ruchu Pedagogicznego”.

Dr JERZY KRECZMAR — członek Komisji Programowej TON, naucz. szk. średn. ogóln. w Warszawie, dyr. tejsze szkoły w podziemiu w czasie okupacji.

Doc. dr MARIA OSSOWSKA — organizator studiów socjologicznych Uniwersytetu Warszawskiego podczas okupacji, pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego, sekr. Zarządu Sekcji Szkół Wyższych Zarządu Głównego ZNP.

WACŁAW POLKOWSKI (1896—1966) — naucz. szk. powsz. w Rembertowie, przewodn. Wydz. Samopomocy Zarządu Głównego ZNP.

STANISŁAW TAZBIR — zastępca dyrektora Departamentu, kierownik wydz. opieki nad dzieckiem i młodzieżą RGO.

Służba łączności centrali TON: MICHALINA KRÓL — łączniczka, naucz. szk. powsz. w Łowickim; HANNA LASKOWSKA — łączniczka, organizator ośrodków kultury dzieci i młodzieży w konspiracji w Warszawie, naucz. szk. powsz. w Warszawie.

DEPARTAMENT OŚWIATY I KULTURY

KIEROWNICTWO DEPARTAMENTU

CZESŁAW WYCECH — dyrektor.

ANTONI CZEKAŁSKI — zastępca dyrektora, naucz. szk. średn. ogóln. w Warszawie, członek Zarządu Głównego TNSW.

STANISŁAW TAZBIR — zastępca dyrektora.

SEKRETARIAT GENERALNY

Sekretarz generalny: WACŁAW SCHAYER (zm. 1959) — dyr. szk. średn. ogóln. w Warszawie.

Referat organizacyjny: LESZEK FRANCISZEK KLIMA — kierownik referatu; MARIAN JAWORSKI — pracownik do zadań specjalnych, kier. szk. powsz. w Garwolinie.

Referat finansowy: kolejni kierownicy — STEFAN POGORZELSKI (1881—1961), kurat. okr. szk. w Wilnie; dr STANISŁAW TYNELSKI, dyr. szk. średn. ogóln. w Warszawie; ANTONI KONEWKA, naczelnik wydz. w MWRIOP; WIKTOR WEINERT, insp. szk. w Sokolowie.

Referat sprawozdawczości: doc. dr ALBIN JAKIEL — kierownik; TOMASZ SZCZECZURA — referent, kier. szk. powsz. w pow. węgrowskim.

Biuro Ziemi Zachodnich (dla łączności z ziemiami wcielonymi do Rzeszy): OSKAR KOTULA — kierownik, insp. szk., podczas okupacji kier. szk. powsz. w Warszawie.

Łączniczki: EWA SZYMKIEWICZ — chemik; STEFANIA LASOWY — naucz.

szkoły polonijnej we Francji; WACŁAWA SWIDERKOWNA — instruktor kształcenia zawodowego.

Kierownicy działów: prof. STEFAN PIENKOWSKI (1883—1953) — kierownik działu tajnego nauczania na szczeblu akademickim i działalności naukowej w konspiracji, rektor Uniwersytetu Warszawskiego; dr STANISŁAW LORENTZ — kierownik działu działalności kulturalno-artystycznej, dyr. Muzeum Narodowego w Warszawie.

ORGANIZATORZY TAJNYCH STUDIÓW NA SZCZEBLU AKADEMICKIM¹

Uniwersytet Warszawski: prof. JULIAN KRZYŻANOWSKI — humanistyka; prof. JÓZEF RAFACZ (1890—1944) — prawo; prof. FRANCISZEK MIECZYŚLAW CZUBALSKI (1885—1965) i prof. JAN ZAORSKI (1887—1956) — medycyna; dr MARIAN KOCZWARA — przyroda i matematyka; prof. BRONISŁAW KOSKOWSKI (1863—1946) — farmacja; ks. prof. PIOTR CHOJNACKI — teologia katolicka; ks. prof. JAN SZERUDA (1889—1962) — teologia ewangelicka.

Politechnika Warszawska: prof. KAZIMIERZ DREWNOWSKI (1881—1952) — rektor do 1942; prof. JÓZEF ZAWADZKI (1886—1951); prof. EDWARD WARCHAŁOWSKI (1885—1953); prof. STEFAN STRASZEWICZ.

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego: prof. JAN MIKŁASZEWSKI (1874—1944) — rektor; prof. MICHAŁ KORCZEWSKI (1889—1954); prof. ZDZIŚLAW LUDKIEWICZ (1883—1942); prof. STANISŁAW TURCZYNOWICZ (1875—1957); doc. HANNA PASZKOWICZOWA.

Szkoła Główna Handlowa: prof. EDWARD LIPIŃSKI; prof. ALEKSY WAKAR (1898—1966); prof. ANDRZEJ GRODEK (1901—1959); prof. JULIAN MAKOWSKI (1875—1959).

Akademia Wychowania Fizycznego: prof. ZYGMUNT GILEWICZ (1880—1960) — rektor.

Wolna Wszechnica Polska w Warszawie: prof. TEODOR VIEWEGER (1885—1945) — rektor.

Uniwersytet Jagielloński: prof. WŁADYSŁAW SZAFER — rektor; prof. MIECZYŚLAW MAŁECKI (1903—1946) — kierownictwo ogólne; prof. STANISŁAW KUTRZEBA (1876—1946) — prawo; prof. WŁADYSŁAW KONOPCZYŃSKI (1880—1952) — historia; prof. STANISŁAW MAZIARSKI (1873—1956) i prof. FRANCISZEK WALTER (1885—1956) — medycyna.

Akademia Górniczo-Hutnicza: prof. WALERY GOETEL — rektor.

Uniwersytet Poznański (Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodniej): prof. LUDWIK JAXA BYKOWSKI (1881—1948) — rektor do 1944; prof. ROMAN POLLAK — rektor od 1944, humanistyka; prof. JÓZEF RAFACZ — prawo; prof. ADAM WRZOSEK i prof. WITOLD KAPUSCIŃSKI — medycyna; prof. BRONISŁAW KOSKOWSKI — farmacja; prof. TADEUSZ CHRZĄSZCZ — rolnictwo; prof. STEFAN ZALESKI (1888—1959) — ekonomia; ks. prof. SEWERYN KOWALSKI — teologia katolicka; prof. WŁADYSŁAW KOWALENKO — Instytut Morski.

Uniwersytet Wileński: prof. LUDWIK CHMAJ (1888—1959); prof. TADEUSZ HIPOLIT CZEŻOWSKI; prof. STEFAN EHRENKREUTZ (1880—1945); prof. STANISŁAW HILLER (1891—1965); prof. MICHAŁ REICHER.

Uniwersytet Lwowski: prof. EDMUND BULANDA — rektor; prof. ZYGMUNT CZERNY i prof. JERZY KURYŁOWICZ — humanistyka; prof. KAZIMIERZ PRZYBYŁOWSKI — prawo.

¹ Powyższy wykaz organizatorów tajnego nauczania akademickiego nie jest pełny z powodu braku dostatecznej liczby opracowań.

KIEROWNICY ZESPOŁÓW KULTURALNYCH I ARTYSTYCZNYCH

Literatura i teatr: JAROSŁAW IWASZKIEWICZ i JERZY ANDRZEJEWSKI.

Plastyka: dr JERZY SIENKIEWICZ, historyk sztuki, kustosz Muzeum Narodowego w Warszawie.

Muzyka — EDMUND RUDNICKI (zespół I) i PIOTR PERKOWSKI (zespół II).

Bibliotekarstwo — dr JÓZEF GRYZ (1890—1954), kierownik Biblioteki Narodowej w Warszawie od 1940.

Archiwa — WITOLD SUCHODOLSKI.

Zabytki — dr JAN ZACHWATOWICZ, architekt, pracownik naukowy Politechniki Warszawskiej.

Muzea i zbiory — dr STANISŁAW LORENTZ, dyr. Muzeum Narodowego w Warszawie.

Księgarstwo i wydawnictwa — dr JÓZEF ZAREMBA.

KIEROWNICY ZESPOŁÓW PRZYGOTOWUJĄCYCH MATERIAŁY DO
WZNOWIENIA SZKOLNICTWA I OŚWIATY

Zespół prawny — dr ADAM KWIATKOWSKI, naczelnik wydz. w MWRIOP.

Zespół przedszkoli — MARIA DZIERZBICKA, wizytator MWRIOP.

Zespół szkolnictwa powszechnego — dr WŁADYSŁAWA HO-SZOWSKA.

Zespół kształcenia nauczycieli — dr MARIA GRZEGORZEWSKA (1898—1967), dyr. Instytutu Pedagogiki Specjalnej.

Zespół szkolnictwa średniego ogólnokształcącego — J. KO-ZICKI, dyr. szk. średn. ogóln. w Warszawie.

Zespół szkolnictwa zawodowego — JAN FIREWICZ, dyr. departa-mentu MWRIOP.

Zespół oświaty dorosłych — FELIKS POPLAWSKI, naczelnik wydz. MWRIOP, członek zarządu Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury.

KOMISJE — ZESPOŁY — BIURO

Komisja planowania — WŁADYSŁAW RADWAN (1884—1963), przewodniczący, emerytowany naczelnik wydz. MWRIOP; MARIA DZIERZBICKA, sekr.; JAN FIREWICZ; dr STEFANIA MAZURKOWNA, instruktor MWRIOP; doc. STANISŁAW OSSOWSKI (1897—1963), pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego; WACŁAW SCHAYER; prof. BOGDAN SUCHODOLSKI, profesor pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego; prof. JÓZEF ZAWADZKI.

Zespół Mazur i Warmii (do przygotowania wytycznych polityki kulturalnej na tym terenie): prof. JAN STANISŁAW BYSTRON (1892—1964) — przewodniczący, profesor Uniwersytetu Warszawskiego; LUDWIK ECKERT — wizytator MWRIOP; OSKAR KOTULA; KAROL MAŁLEK — naucz. szk. powsz. w Działdowie, prezes Związku Mazurów w Działdowskiem; ZOFIA WILCZYŃSKA — podinsp. szk. w Łodzi.

Zespół Śląska Opolskiego (do przygotowania wytycznych polityki kulturalnej na tym terenie): PIOTR MIĘTKIEWICZ — przewodniczący, dyr. gimnazjum polskiego w Bytomiu do 1939; JAN SMOLEŃ — naucz. gimnazjum polskiego w Bytomiu, kierownik Okręg. Komisji Oświaty i Kultury w Krakowie; JOZEF

KWIETNIEWSKI; JAN MUCHA — insp. szk. na Śląsku Cieszyńskim; MICHAŁ NOWAKOWSKI.

Biuro Oświatowo-Szkolne Ziem Zachodnich: dr MICHAŁ POLLAK — kierownik od 1942, kurat. okr. szk. w Poznaniu.

Oświatowe czasopisma konspiracyjne: „W Świecie Dnia” — organ TON, komitet redakcyjny: KAZIMIERZ MAJ, doc. ALBIN JAKIEL, dr JÓZEF ZAREMBA; „Oświata i Kultura” — organ Departamentu, komitet redakcyjny: WŁADYSŁAW RADWAN i WACŁAW SCHAYER; „Zagadnienia Kulturalne” — organ Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury, redaktor: dr MAKSYMILIAN HASIŃSKI (1888—1971).

Biblioteka „Zakątek” w Warszawie, placówka Departamentu; zespół bibliotekarzy: WANDA DĄBROWSKA — kierownik; JÓZEFA SŁOMCZEWSKA; EUGENIA MALINOWSKA; JADWIGA CZARNECKA.

MIĘDZYSTOWARZYSZENIOWA KOMISJA POROZUMIEWAWCZA ORGANIZACJI I STOWARZYSZEŃ NAUCZYCIELSKICH²

TON — reprezentanci: dr TEOFIL WOJEŃSKI i CZESŁAW WYCECH do 1940, KAZIMIERZ MAJ i dr WŁADYSŁAWA HOSZOWSKA od 1940, sporadycznie zastępował doc. ALBIN JAKIEL.

TNSW — reprezentanci: dr TADEUSZ MIKUŁOWSKI do lipca 1943, MAKSYMILIAN TAZBIR od lipca 1943.

Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych — reprezentanci: MICHAŁ SICIŃSKI, zastępca HENRYK MACIEJEWSKI.

Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Zawodowych — reprezentanci: STANISŁAW WRÓBLEWSKI, zastępca WINCENTY CZERWIŃSKI.

Stowarzyszenie Dyrektorów Państwowych Szkół Średnich — reprezentantka: MARIA KASPEROWICZOWA.

Stowarzyszenie Dyrektorów Prywatnych Szkół Średnich — reprezentanci (na przemian): dr WŁADYSŁAWA HOSZOWSKA, dr STANISŁAW TYNELSKI, dr STEFAN POGORZELSKI.

Zespół dla rekrutacji absolwentów na konspiracyjne studia akademickie — JANINA DĘBOWSKA, HALINA NIENIEWSKA (1890—1942) i JÓZEF GRABOWSKI ze strony stowarzyszenia dyrektorów, prof. JULIAN KRZYŻANOWSKI, prof. EDWARD LOTH (1884—1944) i prof. BOGDAN NAWROCZYŃSKI (1882—1973) ze strony wyższych uczelni.

KOMÓRKI TERENOWE

OKRĘG WARSZAWSKI

Okręgowe Kierownictwo TON: WAWRZYNIEC DUSZA — prezes, członek Wydz. Wykon. centrali TON; JÓZEF KURAN — kier. szk. powsz. w Warszawie; STANISŁAW TROJANOWSKI — kier. szk. powsz. w Warszawie; STA-

² Do tej Komisji TON delegował 2 reprezentantów, pozostałe organizacje po 1 re-

NISLAW CZAJKOWSKI — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Brwinowie; MARIAN JAWORSKI — spr. łączności i kolportażu książek, pracownik Sekret. Gener. Departamentu; JÓZEF KULKA — spr. ośw. dor., kier. szk. powsz. w Sulejówku; WACŁAW POLKOWSKI — spr. samopomocy, członek Wydz. Wykon. centrali TON; WITOLD WITKOWSKI — spr. ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Warszawie; JERZY MICHNIEWICZ — naucz. szk. powsz. w Warszawie.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury: dr TEOFIL WOJENSKI — kierownik, członek Centralnej „Piątki” TON; dr STANISŁAW TYNELSKI — zastępca kierownika, pracownik Sekret. Gener. Departamentu; WAWRZYNIEC DUSZA — spr. szk. powsz. w terenie województwa; STANISŁAW DOBRANIECKI — spr. szk. powsz. w Warszawie, członek Wydz. Wykon. centrali TON; TADEUSZ ZYGLER — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Warszawie, działacz ZNP; MARIA BRATKOWSKA — spr. szk. zaw., dyr. szk. zaw. w Warszawie; doc. dr ALBIN JAKIEL — spr. kształcenia naucz. (w pierwszym okresie), członek Wydz. Wykon. centrali TON; LUCJUSZ ZAPOLSKI — spr. kształcenia naucz. (w drugim okresie); WITOLD WITKOWSKI — spr. ośw. dor.; JANINA SKOWROŃSKA — sekr. i spr. finansowe Komisji.

WARSZAWA MIASTO

Kierownictwo TON: BRONISŁAW CHROSCICKI — prezes, członek Wydz. Wykon. centrali TON; STANISŁAW DOBRANIECKI — wiceprezes, członek Wydz. Wykon. centrali TON; WŁADYSŁAW SZUBZDA — pracownik spółdzielczości; JÓZEF DERLIKOWSKI — spr. samopomocy, kier. szk. powsz. w Warszawie; JÓZEF KURAN — członek Okręg. Kierown. TON; KAZIMIERZ STASZEWSKI — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Warszawie; WACŁAW TUŁODZIECKI — spr. samopomocy, członek Centralnej „Piątki” TON; JANINA BIELSKA — spr. łączności i finansowe.

Miasto Warszawa podzielone było dla celów tajnego nauczania na 13 rejonów, z których każdy miał własne kierownictwo.

Miejska Komisja Oświaty i Kultury: BRONISŁAW CHROSCICKI — kierownik; STANISŁAW DOBRANIECKI — zastępca kierownika; WŁADYSŁAW SZUBZDA; JÓZEF DERLIKOWSKI; JÓZEF KURAN; KAZIMIERZ STASZEWSKI; WACŁAW TUŁODZIECKI; MICHAŁ GLADYSZ — kier. szk. powsz. w Warszawie, działacz Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych; HELENA KASPEROWICZOWA — dyr. szk. średn. ogóln. w Warszawie; WINCENTY CZERWIŃSKI — dyr. szk. zaw. w Warszawie.

WARSZAWA POWIAT

Kierownictwo TON: JÓZEF KULKA — prezes, członek Okręg. Kierown. TON; WŁADYSŁAW MARKIEWICZ — wiceprezes, spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Pruszkowie; JAN GŁOWCZYŃSKI — spr. szk. średn. ogóln. i zaw., dyr. szk. zaw. w Otwocku; JAN OLBRYCHT — spr. samopomocy, kier. szk. powsz. w Wawrze; JAN KAZIMIERCZAK — spr. szk. średn. ogóln., kier. szk. powsz. w Wilanowie.

PKOlK: ANTONI LUMBE — kierownik, podinsp. szk. w powiecie, podczas okupacji insp. szk.; WŁADYSŁAW MARKIEWICZ — zastępca kierownika; JAN GŁOWCZYŃSKI; JAN OLBRYCHT; JÓZEF KULKA — spr. ośw. dor.

POWIAT BŁONIE

Kierownictwo TON: STANISŁAW CZAJKOWSKI — prezes, członek Okręg. Kierown. TON; HENRYK KOTOŃSKI — wiceprezes, spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Helenowie; BRONISŁAW WIECZORKIEWICZ — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Milanówku; JAN CIAS — kier. szk. powsz. w Czubinie; WACŁAW WDOWIAK — spr. samopomocy, naucz. szk. powsz.

PKOIK: STANISŁAW CZAJKOWSKI — kierownik; HENRYK KOTOŃSKI; BRONISŁAW WIECZORKIEWICZ.

POWIAT GARWOLIN

Kierownictwo TON: MARIAN JAWORSKI — prezes, pracownik Sekret. Gener. Departamentu; JAN CIUK (zm. 1948) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln.; WŁADYSŁAW OLSZEWSKI (zm. 1945) — naucz. szk. powsz. w Rebkowie; STANISŁAW FELBURN — spr. szk. zaw., naucz. szk. zaw. w Garwolinie; JULIAN KASPERKIEWICZ (zm. 1944).

PKOIK: MARIAN JAWORSKI — kierownik; JAN CIUK; STANISŁAW FELBURN; ANDRZEJ HRYČKO — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Garwolinie.

POWIAT GRÓJEC

Kierownictwo TON: WŁADYSŁAW JANUS — prezes, kier. szk. powsz. w Warce, prezes Zarządu OP ZNP w Grójcu; KAZIMIERZ LEWKOWSKI — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Grójcu; BRONISŁAW STARCZEWSKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Grójcu; WŁADYSŁAW KOŁODZIEJEK — kier. szk. powsz. w Przybyszewie; WINCENTY ZIEMACKI — insp. szk. w Grójcu.

PKOIK: WINCENTY ZIEMACKI — kierownik; KAZIMIERZ LEWKOWSKI; BRONISŁAW STARCZEWSKI; FRANCISZEK KLUSKO — kier. szk. powsz. w Jasińcu; WŁADYSŁAW KOŁODZIEJEK.

POWIAT MIŃSK MAZOWIECKI

Kierownictwo TON: JÓZEF JAWORSKI — prezes, kier. szk. powsz. w Mińsku, prezes Zarządu OP ZNP w Mińsku; STANISŁAW CIEŚLAK — wiceprezes, kier. szk. powsz. w Mińsku; JAN SOKOŁOWSKI — naucz. szk. powsz.; JAN STOBIŃSKI — kier. szk. powsz. w Łatowiczu; TADEUSZ GARLIŃSKI — naucz. szk. powsz.

PKOIK: Dr WŁADYSŁAW SCIEBORA (1888—1944) — kierownik, insp. szk. w Mińsku; KAROL KURPIEWSKI — kier. szk. powsz.; JAN LUPIŃSKI — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Mińsku; JÓZEF JAWORSKI.

POWIAT OSTRÓW MAZOWIECKA

Kierownictwo TON: WŁADYSŁAW CIOCHOŃ — prezes, kier. szk. powsz.; HALINA RUBINKOWSKA — naucz. szk. średn. ogóln.; PIOTR RELUGA — kier. szk. powsz.; WŁADYSŁAW KRAUZE — naucz. szk. powsz.

PKOIK: WŁADYSŁAW CIOCHOŃ — kierownik, HALINA RUBINKOWSKA.

POWIAT RADZYMIN

Kierownictwo TON: STANISŁAW GAJOWNICZEK — prezes, kier. szk. powsz., FELIKS KOWALSKI — naucz. szk. powsz.; CZESŁAW MURAWSKI; JAN CZERNIAKOWSKI — spr. szk. średn. ogóln.; ZENON ROGALSKI.

P KOIK: STANISŁAW GAJOWNICZEK — kierownik; ANTONI LUMBE; JAN CZERNIAKOWSKI.

POWIAT SOCHACZEW

Kierownictwo TON: ZYGMUNT PRUSKI — prezes, kier. szk. powsz.; WANDA GÓRKOWA — naucz. szk. średn. ogóln.; STANISŁAW WYCISZKIEWICZ — naucz. szk. powsz.; BRONISŁAWA KULESZA; WŁADYSŁAW DĘBSKI; TADEUSZ PŁONSKI — od 1944, podinsp. szk.

P KOIK: ZYGMUNT PRUSKI — kierownik; WANDA GÓRKOWA.

POWIAT SIEDLCE

Kierownictwo TON: JAN KWIECIEN — prezes, kier. szk. powsz. w Siedlcach, prezes Zarządu OP ZNP w Siedlcach; IGNACY WOJEWÓDZKI — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Siedlcach; ALEKSANDER JANKOWSKI — naucz. szk. średn. ogóln. w Siedlcach; KAROL SZWARC; TOMASZ HARDEJEWSKI — sp. ośw. dor., instruktor ośw. dor.

P KOIK: JAN KWIECIEN — kierownik; ALEKSANDER JANKOWSKI; TOMASZ HARDEJEWSKI.

POWIAT SOKOŁÓW

Kierownictwo TON: WŁADYSŁAW PRAWECKI (zm. 1943) — prezes do 1943, kier. szk. powsz. w Sokolowie, prezes Zarządu OP ZNP w Siedlcach; JÓZEF ULASIAK — wiceprezes, prezes od 1943, kier. szk. powsz. w Przędzience; STANISŁAW LESIAK — spr. ośw. dor., instruktor ośw. dor.; MARIA WOLAŃSKA.

P KOIK: WIKTOR WEINERT — kierownik do 1942, insp. szk. w Sokolowie, pracownik Sekret. Gener. Departamentu od 1942; WŁADYSŁAW PRAWECKI — zastępca prezesa; STANISŁAW WOJŚLAW — spr. szk. średn. ogóln. do 1942, dyr. szk. zaw. w Sokolowie; NIKODEM KSIĘŻOPOLSKI — od 1942; STANISŁAW LESIAK.

POWIAT WĘGROW

Kierownictwo TON: JOANNA BYRKOWA — prezes do 1943, naucz. szk. powsz. w Węgrowie; WŁADYSŁAW OKULUS — prezes od 1943, naucz. szk. powsz., podczas okupacji burmistrz w Węgrowie; STANISŁAW WANGRAT — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Węgrowie.

P KOIK: JOANNA BYRKOWA — kierownik; WŁADYSŁAW OKULUS; STANISŁAW WANGRAT; JOANNA SZCZYGIELSKA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Łodzi, podczas okupacji naucz. tajnej szk. średn. ogóln. w Węgrowie; KAZIMIERZ CZERNIEWSKI — prac. skarbowy w Węgrowie, działacz oświatowy.

PODOKRĘG ZAWKRZE

Kierownictwo Podokręgu TON: TADEUSZ KULIGOWSKI (1908—1951) — prezes, kier. szk. powsz. w Dąbrowie; KAZIMIERZ KULIGOWSKI — kier. szk. powsz. w Wąsoszu; JAN BRODECKI (1895—1943) — naucz. szk. powsz. w Baboszewie; PAWEŁ RACHOCKI — kier. szk. powsz. w Windykach; LUDWIK KRUPIŃSKI — naucz. szk. powsz.

POWIAT CIECHANÓW

Kierownictwo TON: WACŁAW NARCZEWSKI (1900—1945) — prezes, naucz. szk. powsz. w Grudziądzu, podczas okupacji przebywający w Goryszkach; ZYGMUNT TROCIŃSKI — instruktor ośw. dor.; JOZEF GOŁASZEWSKI — kier. szk. powsz. w Golyminie; JOZEF MIZIOLEK — naucz.; FRANCISZEK JANKOWSKI — naucz.

POWIAT DZIAŁDOWO

Z ramienia Kierownictwa TON w Mławie opiekował się tym powiatem BRONISŁAW PEPEŁOWSKI.

POWIAT GOSTYNIN

Kierownictwo TON: MARIA SIKORSKA — prezes, naucz.; MARIA CZARNECKA — naucz.; JANINA FRYDRYSIAK — naucz.; ANTONI TOPKO — naucz.; TADEUSZ OZIMEK — naucz.

POWIAT MAKÓW MAZOWIECKI

Kierownictwo TON: STEFAN NOWAKOWSKI — prezes do 1943, naucz.; JAN MACH — prezes od 1943, naucz.; HELENA ŁUSZPIŃSKA — naucz.

POWIAT MŁAWA

Kierownictwo TON: PAWEŁ RACHOCKI — prezes do 1943, członek Kierownictwa Podokręgu TON; WŁADYSŁAW PETRYKOWSKI — prezes od 1943, kier. szk. powsz. w Kosnachu; ZYGMUNT SMOLIŃSKI — naucz.; BRONISŁAW PEPEŁOWSKI (1900—1965) — kier. szk. powsz. w Mławie; JOZEF MAKOWSKI — do 1942, naucz. szk. powsz. w Mławie; EDWARD KOWALSKI — naucz.; STANISŁAW WILCZEK (1900—1970) — naucz.

POWIAT PŁOCK

Kierownictwo TON: STEFAN PERNEJ — prezes, kier. szk. powsz. w Płocku; JAN LEBKOWSKI — kier. szk. powsz.; JADWIGA GRZEGORZEWSKA — naucz.; MARIA BARTOSZEWSKA — naucz.; STANISŁAWA SZULSKA — naucz.

POWIAT PŁOŃSK

Kierownictwo TON: LUDWIK KRUPIŃSKI — prezes, członek Kierownictwa Podokręgu TON; ADELA KOCZKÓWNA — naucz.; TEODOR JABLŃSKI — naucz.; STANISŁAWA WIETRZYKOWSKA — naucz.; STANISŁAW KOROLAK — naucz.

POWIAT PRZASNYSZ

Kierownictwo TON: JANINA BŁASZCZYŚCZYŃSKA — prezes, naucz.; ZOFIA LEWANDOWSKA — naucz.; HELENA ZDANOWSKA — naucz.; MARIA KACZYŃSKA — naucz.; HENRYK LUBOWIECKI — naucz.

POWIAT SIERPC

Kierownictwo TON: STEFAN BYBER — prezes, naucz.; JÓZEF MAKOWSKI — od 1942, kier. szk. powsz.; ROMAN GNYP — naucz.; FRANCISZEK MIDURA — instruktor ośw. dor.; ADAM ZWOLIŃSKI — naucz.

OKRĘG LUBELSKI

Okręgowe kierownictwo TON: WŁADYSŁAW PETRYKIEWICZ (1903—1942) — prezes do 1942, naucz. szk. powsz. w Lublinie, prezes Zarz. Okręg. ZNP w Lublinie; WIKTOR HELLMAN (1885—1967) — wiceprezes, prezes od 1942, dyr. pedagogium w Lublinie, podczas okupacji kier. szk. powsz. w Lublinie; ANTONI KOZŁOWSKI — naucz. szk. powsz. w Lublinie, wiceprezes Zarz. Okręg. ZNP w Lublinie; JAN CHMIELEWSKI — emerytowany naucz. szk. powsz. działacz spółdzielczy; WŁADYSŁAW SAKŁAWSKI — naucz. szk. powsz. w Lublinie; MIECZYŚLAW CHUDZIŃSKI — naucz. pedagogium w Lublinie.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury: JAN ODRŃ — kierownik, nacelnik wydz. kurat. okr. szk. w Lublinie; ANTONI KOZŁOWSKI — spr. organizacyjne; WIKTOR HELLMAN — spr. finansowe; MIECZYŚLAW CHUDZIŃSKI — spr. szk. powsz.; JANINA MALLY — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln.; ANTONI LUKASIEWICZ — spr. szk. zaw., dyr. szk. zaw. w Lublinie; JÓZEF STELIGA — spr. ośw. dor. od 1944, nacelnik wydz. kurat. okr. szk. w Lublinie.

POWIAT BIAŁA PODLASKA

Kierownictwo TON: JAN MAKARUK — prezes, kier. szk. powsz., podczas okupacji insp. szk. w Białej; STEFAN DOROŻYŃSKI — naucz. szk. powsz. w Białej; JÓZEF PERZYNA — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. ogóln. w Leśnej Podlaskiej; STANISŁAW APTYKA — naucz. szk. powsz. w Białej.

P K O I K: JAN MAKARUK — kierownik; JÓZEF PERZYNA — od 1942.

POWIAT BIŁGORAJ

Kierownictwo TON: ANTONI ŁAGOWSKI — prezes (początkowo), kier. szk. powsz. w Biłgoraju; HIPOLIT KOZIOL — naucz. szk. powsz. w Krzeszowie; MARIAN LEDWÓJCIK — naucz. szk. powsz. w Biłgoraju.

PKOIK: STANISŁAW ADAMCZYK — kierownik, dyr. szk. średn. ogóln. w Bilgoraju; ANTONI ŁAGOWSKI.

POWIAT CHELM

Kierownictwo TON: WINCENTY ZYGMUNT — prezes (początkowo), prezes Zarządu OP ZNP w Chełmie; ROMAN GERMATA — prezes (po śmierci W. Zygmunta), naucz. szk. powsz. w Chełmie; PIOTR PRUS — spr. organizacyjne, naucz. szk. powsz. w Chełmie; JAN WASILEWSKI — spr. finansowe, naucz. szk. powsz. w Chełmie.

PKOIK: JAN LACHCIK — kierownik, insp. szk. w Chełmie; FRANCISZEK WOJNAR — spr. kształcenia naucz., dyr. liceum pedagogicznego w Chełmie; ROMAN GERMATA — spr. szk. powsz.; JAN LUKASZEWSKI — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Chełmie; PIOTR PRUS — spr. samopomocy; JAN WASILEWSKI.

POWIAT HRUBIESZÓW

Kierownictwo TON: BOLESŁAW KLĘBUKOWSKI — prezes, kier. szk. powsz.; EDWARD SZCZECH — wiceprezes, kier. szk. powsz. w Hrubieszowie, prezes Zarządu OP ZNP w Hrubieszowie; WANDA MERTOWA — spr. samopomocy, naucz. szk. powsz.; STANISŁAWA BOJARSKA — naucz. szk. średn. ogóln.

PKOIK: BOLESŁAW KLĘBUKOWSKI — kierownik; EDWARD SZCZECH; WANDA MERTOWA; STANISŁAWA BOJARSKA.

POWIAT KRAŚNIK

Kierownictwo TON: EUSTACHY MAIK — prezes do 1941, kier. szk. powsz. w Kraśniku, prezes Zarządu OP ZNP w Kraśniku; MIECZYSLAW KOSZALKA — prezes od 1941; kier. szk. powsz. w Karpiówce; HENRYK BRYDAK — naucz. szk. średn. ogóln. w Kraśniku; BOLESŁAW RYCAJ — kier. szk. powsz. w Kraśniku; FRANCISZKA SKORUPSKA — spr. samopomocy, kier. szk. powsz. w Kraśniku; MARIA BYCZEWSKA.

PKOIK: EUSTACHY MAIK — kierownik do 1941; MIECZYSLAW KOSZALKA — kierownik od 1941; HENRYK BRYDAK.

POWIAT KRASNYSTAW

Kierownictwo TON: JÓZEF TLUCZEK-ORACZ — prezes, kier. szk. powsz. w Orchowcu; WLADYSŁAW LYSZCZARZ — insp. szk. w Krasnymstawie; KAZIMIERZ SZALAJDEWICZ — kier. szk. powsz. w Bzowcu; TOMASZ KSIĄŻEK — do 1941, kier. szk. powsz. w Żółkiewce.

PKOIK: JÓZEF TLUCZEK-ORACZ — kierownik; WLADYSŁAW LYSZCZARZ — zastępca kierownika; KAZIMIERZ SZALAJDEWICZ — spr. szk. powsz.

POWIAT LUBARTÓW

Kierownictwo TON: BRONISŁAW MIECZYSLAW BREITMAIER (BRONIKOWSKI) — prezes, kier. szk. powsz. w Lubartowie, prezes Zarządu OP ZNP w Lu-

bartowie; ZOFIA BREITMEIEROWA (BRONIKOWSKA) — naucz. szk. powsz. w Lubartowie; STANISŁAW OLSZEWSKI — naucz. szk. powsz. w Sernikach; ADAM OWSIKOWSKI — kier. szk. powsz. w Lubartowie.

PKOIK: HENRYK DOBROWOLSKI — kierownik, insp. szk. w Lubartowie; BRONISŁAW MIECZYSLAW BREITMEIER (BRONIKOWSKI) — spr. szk. powsz.; BAZYLI STAROSÓLSKI — podinsp. szk. w Lubartowie; ks. MICHAŁ SŁOWIKOWSKI — spr. szk. średn. ogóln., dyr. gimnazjum biskupiego w Lublinie; JADWIGA KĘCIKÓWNA — spr. szk. powsz. i samopomocy, kier. szk. powsz. w Lubartowie; JAN MANGOLD — insp. szk. w Lubartowie.

LUBLIN MIASTO

Kierownictwo TON: ANTONI KOZŁOWSKI — członek Okręg. Kierown. TON w Lublinie, pełnomocnik na m. Lublin.

Miejska Komisja Oświaty i Kultury: JANINA MALLY — kierownik, członek Okręg. Komisji Oświaty i Kultury w Lublinie; ALOJZY PACIOREK — naucz. szk. średn. ogóln. w Lublinie; EUGENIUSZ SANTOCKI — naucz. szk. średn. ogóln. w Lublinie.

POWIAT LUBLIN

Kierownictwo TON: EDWARD DRZEWICKI — prezes, naucz. szk. powsz. w Wólce Lubelskiej, prezes rady nadzorczej Księgarni Spółdz. w Lublinie; MICHAŁ GONEK — kier. szk. powsz. w Rehcie; WŁADYSŁAW JADACH — kier. szk. powsz. we Wrotkowie; JAN CHMIELEWSKI — członek Okręg. Kierown. TON w Lublinie.

PKOIK: EDWARD DRZEWICKI — kierownik; MICHAŁ GONEK; WŁADYSŁAW JADACH.

POWIAT LUKÓW

Kierownictwo TON: STANISŁAW BRZOZOWSKI — prezes do 1940, kier. szk. powsz. w Staninie, prezes Zarządu OP ZNP w Lukowie; JOZEF CAP — wiceprezes, prezes od 1940 do 1942, naucz. szk. powsz. w Lukowie; TADEUSZ SZEPELAK — prezes od 1942, naucz. szk. powsz. w Trzebieszowie; ANTONI KOŁODZIEJ — naucz. szk. powsz. w Lukowie; WŁADYSŁAW PROCHNIEWICZ — naucz. szk. powsz. w Wojcieszkowie.

PKOIK: JÓZEF CAP — kierownik do 1942; TADEUSZ SZEPELAK — kierownik od 1942; BRONISŁAWA JUNKIELESÓWNA — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Lukowie; STANISŁAW MAJ — kier. szk. powsz. w Burcu.

POWIAT PUŁAWY

Kierownictwo TON: STANISŁAW KOSMAŁA — prezes, kier. szk. powsz. we Włostowicach, prezes Zarządu OP ZNP w Puławach; JAN PASIAK (1914—1962) — kier. szk. powsz. w Bałtowie; WŁODZIMIERZ ZINKIEWICZ — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Puławach; MATEUSZ PATER — naucz. szk. powsz.

PKOIK: STANISŁAW KOSMAŁA — kierownik do 1941; MATEUSZ PATER —

kierownik od 1941; WŁODZIMIERZ ZINKIEWICZ; ANATOL JAMIŃSKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Puławach; STANISŁAW KOTER — naucz. szk. powsz.

POWIAT RADZYŃ

Kierownictwo TON: ALEKSANDER SZUBERT — prezes, kier. szk. powsz. w Międzyrzeczu, prezes Zarządu OP ZNP w Radzynie; JOZEF SZWED — wiceprezes, naucz. szk. powsz. w Międzyrzeczu; WACŁAW SZREITER — insp. szk. w Radzynie.

PKOIK: ALEKSANDER SZUBERT — kierownik; JOZEF SZWED; WACŁAW SZREITER.

POWIAT TOMASZÓW LUBELSKI

Kierownictwo TON: JOZEF PIASECKI — prezes do 1941, kier. szk. powsz. w Tomaszowie, prezes Zarządu OP ZNP w Tomaszowie; ANTONI LUKASZEWSKI — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Tyszowcach; HELENA KLIMKIEWICZ — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Tomaszowie; KLEMENS WILAMOWSKI — naucz. szk. średn. ogóln. w Tomaszowie.

PKOIK: ANTONI LUKASZEWSKI — kierownik; HELENA KLIMKIEWICZ; ks. MIECZYSLAW MISZCZUK — prefekt.

POWIAT WŁODAWA³

Kierownictwo TON: FRANCISZEK PAPIŃSKI — prezes, kier. szk. powsz. we Włodawie, prezes Zarządu OP ZNP we Włodawie.

PKOIK: FRANCISZEK PAPIŃSKI — kierownik; TADEUSZ LEWANDOWSKI — instruktor ośw. dor. we Włodawie.

POWIAT ZAMOŚĆ

Kierownictwo TON: TADEUSZ GAJEWSKI — prezes, nauczyciel szk. średn. ogóln. w Zamościu; JAKUB CIEPLY — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Zamościu; ADOLF KAZMIROWICZ — podinsp. szk. w Zamościu.

PKOIK: TADEUSZ GAJEWSKI — kierownik; ADOLF KAZMIROWICZ — zastępca kierownika; STANISŁAW KUNA — spr. szk. powsz. od 1943, kier. szk. powsz. w Zamościu; JAKUB CIEPLY — do 1941; JAN PODLEWSKI — od 1943, kier. szk. powsz.

OKRĘG KIELECKI

Okręgowe Kierownictwo TON: JAN KUPIEC — prezes, kier. szk. powsz. w Kielcach, prezes Zarz. Okręg. ZNP w Kielcach; APOLINARY KUSMIERSKI (zm. 1944) — wiceprezes, kier. szk. powsz. w Kielcach, wiceprezes Zarz. Okręg. ZNP w Kielcach; LUKASZ KUMOR — spr. społ.-polit., kier. szk. powsz. w Gar-

³ Obszar pow. włodawskiego znajdował się pod opieką również kierownictw TON i PKOIK powiatów sąsiadujących, białskiego, chełmskiego, lubartowskiego i radzyńskiego, które działały na terenach sąsiadujących z nimi gmin.

batee; STANISŁAW JANICKI — spr. ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Powsinie; STANISŁAW CHYŻY (zm. 1943) — spr. samopomocy, kier. szk. powsz. w Kielcach; MARIA OPIELIŃSKA (1903—1975) — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Kielcach; STANISŁAW RYCHTER — spr. szk. powsz., insp. szk. w Kielcach⁴. Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury: STANISŁAW PODRYGAŁO — kierownik, naucz. szk. roln. w Zwoleniu; WACŁAW GAWSKI — zastępca kierownika, spr. organizacyjne, insp. szk. w Radomiu, były prezes Zarządu Okr. ZNP w Warszawie; LUKASZ KUMOR — współpracownik W. Gawskiego w wydziale ogólnym; JÓZEF MAGRYTA (zm. 1944) — inspektor organizacyjny; JAN KUPIEC — spr. szk. powsz.; JÓZEF MENDYK (zm. 1942) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Radomiu; JAN ŚPIEWAK — spr. szk. średn. ogóln. od 1942, dyr. pedagogium w Kielcach; STANISŁAW JANICKI — spr. ośw. dor.; ANASTAZJA PYCIOWNA — współpracowniczka S. Janickiego; TOMASZ SZCZECZURA — spr. statystyki, pracownik Sekret. Gener. Departamentu.

POWIAT BUSKO

Kierownictwo TON: EDWARD DĘBSKI — prezes do 1940, kier. szk. powsz. w Busku, prezes Zarządu OP ZNP w Busku; MARCIN KURZEJA — prezes od 1940, spr. samopomocy, kier. szk. powsz. w Busku; TOMASZ GROMADZKI — współpraca ze spółdz., naucz. szk. powsz. w Stopnicy; ALEKSANDER KUCZYŃSKI — spr. organizacyjne, naucz. szk. powsz. w Chmielniku; ROMAN STRADOWSKI — spr. samopomocy, kier. szk. powsz. w Chmielniku; STEFAN WOJCIECHOWSKI — spr. tajnego nauczania, insp. szk. w Busku.

PKOIK: STEFAN WOJCIECHOWSKI — kierownik; TOMASZ GROMADZKI — zastępca kierownika; JAN WALASEK — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Wiślicy; JAN WOJTASIK — naucz. szk. powsz.; BOLESŁAW NOSAL — spr. tajnego nauczania, naucz. szk. powsz.; JÓZEF LISAK — spr. szk. średn. ogóln.; FRANCISZEK SMOLEŃSKI — spr. szk. powsz.⁵

POWIAT CZĘSTOCHOWA

PKOIK: JÓZEF STECZKO — kierownik, spr. szk. średn. ogóln.; BOLESŁAW STĘPIEŃ; STANISŁAW WIERUSZOWSKI.

POWIAT ILŻA

Kierownictwo TON: TEOFIL BANACH (1906—1941) — prezes do 1940, kier. szk. powsz. w Siennie, prezes Zarządu OP ZNP w Ilży; ANTONI WAYS — prezes do 1942, spr. tajnego nauczania i samopomocy, kier. szk. powsz. w Kochanówce; JAN STĘPIEŃ — prezes od 1942, kier. szk. powsz. w Starachowicach; ALEKSY BANACZKOWSKI — wiceprezes, spr. tajnego nauczania, kier. szk. powsz. w Wą-

⁴ W składzie osobowym, podanym przez A. Massalskiego, nie ma nazwiska M. Opielńskiej.

⁵ A. Massalski pomija w kierownictwie TON nazwiska A. Kuczyńskiego, R. Stradowskiego i T. Gromadzkiego, podaje natomiast Juliana Ludwikowskiego; w składzie PKOIK nie ma nazwisk T. Gromadzkiego, B. Nosala, J. Walaska, J. Wojtasika i F. Smoleńskiego, figurują natomiast nazwiska J. Ludwikowskiego — spr. ośw. dor., oraz M. Kurzei — spr. szk. powsz.

chocku; ANIELA GRATOWSKA — sekr.; MICHAŁ PAWLIK — kier. szk. powsz. w Starachowicach; TADEUSZ CHOMAŃ — spr. społ.-polit.; ADAM TUŻNIK — spr. samopomocy, kier. szk. powsz. w Starachowicach.

PKOIK: ALEKSY BANACZKOWSKI — kierownik; TADEUSZ KASPRZYKIEWICZ — kier. szk. powsz.; JÓZEF SPYTEK — spr. szk. powsz.; ANTONI WAYS; JAN STĘPIEN; STANISŁAW PIASEK — spr. społ.-polit.⁶

POWIAT JĘDRZEJÓW

Kierownictwo TON: ANTONI WIELIŃSKI (zm. 1942) — prezes do 1940, kier. szk. powsz. w Jędrzejowie, prezes Zarządu OPZNP w Jędrzejowie; CZESŁAW TYSZKIEWICZ — prezes od 1940, kier. szk. powsz. w Jędrzejowie; FRANCISZEK DĄBROWSKI — sekr., spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Jędrzejowie; STANISŁAW BOGACZ — spr. finansowe i łączności, pracownik insp. szk. w Jędrzejowie; MARIA PLUSA — spr. łączności, naucz. szk. powsz. w Jędrzejowie; EDWARD MROZEK — spr. ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Skroniowie.

PKOIK: CZESŁAW TYSZKIEWICZ — kierownik od 1941, spr. szk. powsz.; dr ANTONI ARTYMIAK — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Jędrzejowie; EDWARD MROZEK; STANISŁAW BOGACZ; MARIA PLUSA; FRANCISZEK DĄBROWSKI — spr. finansowe.⁷

POWIAT I MIASTO KIELCE

Kierownictwo TON: WILHELM GARNCARCZYK — prezes do 1943, kier. szk. powsz. w Masłowie, prezes Zarządu OPZNP w Kielcach; APOLINARZ KUŚMIERSKI — prezes 1943—1944, członek Okręg. Kierown. TON w Kielcach, kier. szk. powsz. w Kielcach; STANISŁAW RYCHTER — prezes od 1944, spr. samopomocy, członek Okręg. Kierown. TON w Kielcach; podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Kielcach; DIONIZY PIETRZYK — spr. społ.-polit. i tajnego nauczania, naucz. szk. powsz. w Kielcach; EDWARD CZEKAJ — spr. samopomocy, naucz. szk. powsz. w Kielcach; PAWEŁ CZAPLA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. powsz. w Kielcach; STANISŁAW LIPIEC — spr. tajnego nauczania, naucz. szk. powsz. w Bodzentynie; MARIA OPIELIŃSKA — członek Okręg. Kierown. TON w Kielcach; STANISŁAW KAWECKI — spr. zaopatrzenia w książki i pomoce naukowe, naucz. szk. powsz.

PKOIK: WILHELM GARNCARCZYK — kierownik; STANISŁAW RYCHTER; MARIA OPIELIŃSKA; PAWEŁ CZAPLA; STANISŁAWA GARNCARCZYKOWA — spr. ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Masłowie; EDWARD CZEKAJ; BOLESŁAW FIGWER — spr. samopomocy, naucz. szk. powsz. w Kielcach; STANISŁAW LIPIEC;

⁶ U Massalskiego w kierownictwie TON brak nazwiska A. Grotowskiej, jest też inny skład PKOIK: A. Ways — kierownik do roku 1942, J. Stępień — kierownik od 1942 r., Bolesław Laskowski — spr. szkol. średn. ogóln., Franciszek Gilewski — spr. szk. powsz., i Stanisława Stępień — spr. łączności.

⁷ A. Massalski uzupełnia skład kierownictwa TON nazwiskami Bolesława Żelaźkiewicza, w PKOIK zaś pomija nazwiska E. Mrożka i S. Bogacza, podaje zaś dodatkowo Szymona Wróblewskiego, Eugenię Stachurkową i Bolesława Żelaźkiewicza. Natomiast A. Sokół w artykule pt. *Szkolnictwo i oświata w powiecie jędrzejowskim w latach 1939—1945* („Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, nr 14 z 1972) pisze, że pierwszym kierownikiem PKOIK był Stanisław Bogacz.

DIONIZY PIETRZYK; MARIA KRZYMUSKA — spr. szk. zaw., członek Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury w Kielcach.⁹

POWIAT KOŃSKIE

Kierownictwo TON: JOZEF ERBEL — prezes do 1940, kier. szk. powsz. w Skarżysku; FRANCISZEK NOWAKOWSKI — wiceprezes, prezes w 1940, kier. szk. powsz. w Końskich; HENRYK RYSIŃSKI — prezes od 1940, kier. szk. powsz. w Czarnieckiej Górze; JÓZEF LAMBERT — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Końskich; HENRYKA SADOWSKA — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Końskich; JOZEF SADOWSKI — insp. szk.; WILHELM ZAMORA — spr. ośw. dor.; ANNA POBOCHA — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz.

PKOIK: JOZEF SADOWSKI — kierownik; JÓZEF LAMBERT; HENRYKA SADOWSKA — spr. łączności; HENRYK RYSIŃSKI — spr. samopomocy; WILHELM ZAMORA; ANNA POBOCHA — spr. samopomocy.⁹

POWIAT KOZIENICE

Kierownictwo TON: WŁADYSŁAW SABATOWSKI — prezes, kier. szk. powsz. w Starej Wsi; MARIAN JAWORSKI — wiceprezes, spr. społ.-polit., kier. szk. powsz. w Wysokim Kole; STEFAN JANECZEK — spr. organizacyjne, naucz. szk. powsz. w Kozienicach; ANTONI PIETRZYK — współpraca ze spółdz., kier. szk. powsz. w Śmietankach.

PKOIK: MARIAN JAWORSKI — kierownik do kwietnia 1944; JAN MAREK — kierownik od kwietnia 1944; JOZEF PŁACHTA — zastępca kierownika do kwietnia 1944; WŁADYSŁAW SABATOWSKI — zastępca kierownika od kwietnia 1944; ANTONI PIETRZYK; STEFAN WASILEWSKI — spr. szk. średn. ogóln. do kwietnia 1944, dyr. tajnego gimnazjum w Pionkach; CELINA HEURICH — spr. szk. średn. ogóln. od kwietnia 1944, dyr. tajnego gimnazjum w Kozienicach; STEFAN JANECZEK; ADAM STEFANIAK — od kwietnia 1944, naucz. szk. powsz. w Kozienicach; MARIA PANKOWSKA — naucz. szk. powsz. w Starej Wsi.¹⁰

POWIAT OPATÓW

Kierownictwo TON: ANTONI ŁAZARCZYK — prezes, emerytowany kier. szk. powsz., b. prezes Zarz. Okręg. ZNP w Kielcach, członek Zarządu Głównego

⁹ Składy osobowe A. Massalskiego różnią się znacznie. W kierownictwie TON pomija on D. Pietrzyka, P. Czapkę, M. Opiełińską, dodając nazwiska Bolesława Figwera i Stanisława Janickiego. W PKOIK Massalski pomija P. Czapkę, S. Garnarczykową, E. Czekałą, B. Figwera, S. Lipca i D. Pietrzyka, dodaje nazwisko A. Kuźmierskiego.

⁹ A. Massalski pomija w kierownictwie TON nazwiska J. Lamberta, H. Sadowskiej, J. Sadowskiego i A. Pobochoy, dodaje zaś Michała Nowińskiego i Franciszka Ogonowskiego; w PKOIK pomija nazwiska A. Pobochoy i H. Sadowskiej, dodając Bolesława Króla.

¹⁰ U A. Massalskiego w kierownictwie TON brak nazwiska A. Pietrzyka, figurują zaś nazwiska Łukasza Kumora i Antoniego Leśnowolskiego; skład PKOIK podaje on następująco: M. Jaworski — kierownik do 1944 r., J. Marek — kierownik od 1944 r., W. Sabatowski — zastępca kierownika, S. Janeczek — spr. szk. powsz., A. Stefaniak — od kwietnia 1944 roku.

ZNP; JÓZEF SALATOWSKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Ostrowcu; JÓZEF NOGAL — spr. społ.-polit.; MICHALINA BURDA — spr. szk. zaw., dyr. szk. zaw. w Ostrowcu; EDWARD BONDERA — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Opatowie; JAN SZCZEPAŃSKI — spr. samopomocy, naucz. szk. powsz. w Krynkach.

PKOIK: ANTONI LAZARCZYK — kierownik; EDWARD BONDERA; MICHALINA BURDA; JÓZEF NOGAL — naucz.; JÓZEF SALATOWSKI; JAN SZCZEPAŃSKI; STANISŁAW KOSIŃSKI — spr. ośw. dor.¹¹.

POWIAT OPOCZNO

Kierownictwo TON: STANISŁAW KOWALSKI — prezes do 1941; JAN NOWAK — prezes 1941—1942, naucz. szk. powsz. w Modrzewie; WŁADYSŁAW WOJTASZEK — prezes od 1942; ANTONI SZYMAŃSKI — naucz. szk. powsz.; KRYSZYNA KRAKOWIŃSKA; STEFAN SZYMAŃSKI — instruktor ośw. dor., w czasie okupacji naucz. szk. powsz. w Skórkowcach.

PKOIK: FRANCISZKA CHALUBIŃSKA — kierownik, naucz. szk. powsz. w Libiszowie; dr HELENA SPOCZYŃSKA (1896—1968) — zastępca kierownika, spr. szk. średn. ogóln.; PIOTR BARAN; JAN SZCZEPAŃSKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Kruszewcu; FRANCISZEK LĘGOSZ — spr. szk. powsz.; ANTONI SZYMAŃSKI — spr. szk. powsz. do 1943; HELENA POBOCHA — naucz. szk. powsz.¹²

POWIAT PIŃCZÓW

Kierownictwo TON: ANDRZEJ WRÓBEL — prezes do 1940, kier. szk. powsz. w Pińczowie; STANISŁAW KWIECIEŃ — prezes od 1940, kier. szk. powsz. w Pińczowie; MAKSYMILIAN OPARA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Pińczowie; STANISŁAW SOBCZYK — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Pińczowie, od 1943 w Górach Pińczowskich; STEFAN PĘCZALSKI — spr. łączności; KAZIMIERZ JAKLEWICZ — spr. tajnego nauczania na terenie Kazimierzy Wielkiej, kier. szk. powsz. w Kazimierzy Wielkiej.

PKOIK: STANISŁAW KWIECIEŃ — kierownik; JAN MANIAK — spr. społ.-polit., kier. szk. powsz. w Wielgusie; STANISŁAW SOBCZYK — spr. samopomocy; DANIEL OLECH — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Pińczowie; PIOTR BARYLAK — spr. szk. powsz. i samopomocy, naucz. szk. powsz. w Kazimierzy Wielkiej; JAN JASIŃSKI — spr. ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Janinie, podczas okupacji w Jurkowie; STEFAN PĘCZALSKI — spr. łączności; JAN JAMROŻY — spr. szk. zaw.; STANISŁAW PRZONDO — spr. ośw. dor., instruktor ośw.

¹¹ A. Massalski pomija w kierownictwie TON J. Szczepańskiego, a skład PKOIK uzupełnia nazwiskiem Stanisława Pikułskiego.

¹² W. Gruzziel i S. Świetliczko podali inne składy osobowe. W kierownictwie TON: S. Kowalski — prezes w pierwszym okresie; P. Baran — prezes w drugim okresie; A. Szymański — prezes od 1943; F. Chalubińska — zastępca prezesa, spr. szk. powsz. i samopomocy; Franciszek Madejski — do 1941; J. Szczepański — spr. łączności od 1941, naucz. szk. powsz. w Kruszewcu; J. Nowak; S. Szymański, Skład PKOIK: Jan Baran — kierownik w pierwszym okresie; dr H. Spoczyńska — kierownik w drugim okresie, spr. szk. średn. ogóln.; F. Chalubińska — zastępca kierownika, spr. szk. średn. ogóln.; ks. Julian Młynarczyk — współpracownik z dr Spoczyńską; J. Szczepański; F. Legosz — spr. szk. zaw.

dor. w Busku; FRANCISZEK PARLAK — spr. szk. powsz. i samopomocy, naucz. szk. powsz. w Senislawicach; JÓZEF SKLADEK — spr. szk. powsz. i samopomocy.¹³

POWIAT RADOM

Kierownictwo TON: BOLESŁAW ZELGA — prezes, spr. tajnej oświaty w m. Radomiu, kier. szk. powsz. w Radomiu, prezes Zarządu OP ZNP w Radomiu; STANISŁAW CAŁA (CALEWSKI) — wiceprezes, spr. tajnej oświaty w pow. radomskim, kier. szk. powsz. w Radomiu; JAN SZPADERSKI — naucz. szk. powsz. w Radomiu; EDWARD DĄBKOWSKI; MIECZYŚŁAWA PIETRUSIEWICZ — spr. szk. średn. ogóln.

PKOIK: BOLESŁAW ZELGA — kierownik; STANISŁAW CAŁA (CALEWSKI); ROMAN STARKO — spr. szk. powsz.; STANISŁAW SURMA — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Radomiu; JAN CIACH — spr. szk. średn. ogóln. od 1943; MIECZYŚŁAWA PIETRUSIEWICZ — naucz. szk. średn. ogóln. w Radomiu; JÓZEF KAPIŃSKI — spr. szk. zaw.¹⁴

POWIAT SANDOMIERZ

Kierownictwo TON: MARIAN HEJDA — prezes do 1944, kier. szk. powsz. w Sandomierzu; FRANCISZEK URODA — prezes od 1944, kier. szk. powsz. w Klimontowie; WLADYSŁAW BRYŁA — wiceprezes, spr. społ.-polit., kier. szk. powsz. w Wielogórze; HELENA KOZIEŁ — sekcr., naucz. szk. powsz. w Klimontowie; MARIA LEZUCH — naucz. szk. powsz. w Samborcu; JÓZEF KOSIŃSKI — naucz. szk. powsz.; JANINA STECKA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Sandomierzu.

PKOIK: WINCENTY PALACHA — kierownik, naucz. szk. powsz.; MARIAN HEJDA — zastępca kierownika; STANISŁAW WALCZYŃNA; JANINA STECKA; WINCENTY SOBECKI — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Zawichoście; CZESŁAW KWASNIEWSKI — spr. szk. zaw.; TOMASZ HADYM — spr. szk. średn. ogóln.¹⁵

¹³ A. Massalski pomija w składzie kierownictwa TON nazwisko M. Opary, podaje zaś nazwiska P. Baryłaka i J. Maniaka, w PKOIK pomija nazwiska P. Baryłaka, S. Pęczalskiego i J. Składka, a uzupełnia nazwiskami K. Jaklewicza i Antoniego Ruteckiego.

Jeszcze inny skład kierownictwa TON podaje S. Sobczyk w swym artykule *Tajne nauczanie w powiecie płockim w latach okupacji 1939—1945* („Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 3, 1971, s. 402): S. Kwiecień — prezes, D. Oloch, S. Sobczyk, J. Jamroży, F. Parlak i S. Przondo.

¹⁴ A. Massalski nie wymienia M. Pietrusiewiczza w składzie kierownictwa TON. Według niego istniały osobno Grodzka Komisja Oświaty i Kultury (B. Zelga — kierownik, M. Pietrusiewiczowa i R. Starcko) oraz PKOIK: S. Cała (Calewski) — kierownik, oraz R. Starcko.

¹⁵ Istnieje jeszcze kilka innych wersji składu osobowego kierownictwa TON i PKOIK dla tego powiatu. A. Massalski pomija w kierownictwie TON J. Stecką, a podaje nazwisko S. Walczyzny. Co do PKOIK przytacza dwie wersje. Według relacji W. Palachy obok niego jako kierownika mieli do niej należeć M. Hejda, J. Stecka, C. Kwaśniewski i ks. Franciszek Malarczyk, natomiast według S. Walczyzny prócz niego jako kierownika byli w niej: Waclaw Górski — spr. szk. powsz.; Michał Paż — spr. szk. średn. ogóln.; Waclaw Zimoląg; Józef Mazur — spr. finansowe, i Anna Lds — spr. łączności. Według tejże relacji S. Walczyzny 24 IV 1944 powołano dla pow. sandomierskiego PKOIK w nowym składzie: S. Walczyzna — kierownik, ks. F. Malarczyk — spr. szk. średn. ogóln., M. Hejda — spr. szk. powsz., Henryk Kwaśniewski — spr. finansowe i Michał Świerczowiez. Massalski przypuszcza, że na terenie tego powiatu mogły istnieć dwa ośrodki dyspozycyjne

POWIAT WŁOSZCZOWA

Kierownictwo TON: BOLESŁAW KRÓL — prezes, kier. szk. powsz. we Włoszczowej; ANTONI WIERZBOWSKI — wiceprezes, kier. szk. powsz. w Szczekocinach; JANINA SZYNDLER — spr. finansowe, łączności i samopomocy, kier. szk. powsz. we Włoszczowej; MARIAN HEININGER — spr. organizacyjne; ZYGMUNT SZYNDLER — spr. społ.-polit.

PKOIK: BOLESŁAW KRÓL — kierownik; ANTONI WIERZBOWSKI — spr. szk. powsz.; ROMAN CZARNECKI — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln.; ZYGMUNT SZYNDLER; STANISŁAW KOWALIK — spr. społ.-polit.; JANINA SZYNDLER; STANISŁAW SWIEBODA — spr. łączności¹⁰.

OKRĘG ŁÓDZKI

Okręgowe kierownictwo TON: STANISŁAW SWIETLICZKO — prezes, kier. szk. powsz. w Łodzi, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Grójeckiem; STANISŁAWA MACIŃSKA — wiceprezes, kier. szk. powsz. w Łodzi; WOJCIECH GRUZIEL — opiekun 6 powiatów, kier. szk. powsz. w Godzianowie; ROMAN OZOGOWSKI — naucz. szk. powsz. w Łodzi, podczas okupacji w Białymnie.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury: dr ZYGMUNT LORENTZ (1894—1943) — kierownik do 1943, naucz. szk. średn. ogóln., profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi; dr JULIAN FRANCISZEK ŻUKOWSKI (1903—1951) — kierownik od 1943, profesor Wyższej Szkoły Rolniczej w Cieszynie; TADEUSZ KLONOWICZ — spr. organizacyjne i finansowe, student Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Polskiej Agencji Telegraficznej; MIECZYŚLAW WOŹNIAKOWSKI — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., naucz. szkoły ćwiczeń przy pedagogium w Łodzi; JAN BARTECKI — spr. kształcenia nauczycieli, insp. szk. w Skierniewicach; ANTONI LAWIŃSKI — spr. ośw. dor. i organizacji szkolnictwa, pracownik Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Godzianowie; NARCYZY NONAS — spr. szk. zaw. od 1944, naucz. wychowania fizycznego szk. średn. ogóln. w Łodzi.

POWIAT BRZEZINY

Kierownictwo TON: MARIAN MILLAK — prezes do 1941, naucz. szk. powsz. w Tomaszowie Maz.; ALEKSANDER SZADKOWSKI — wiceprezes, prezes od 1941,

w dziedzinie oświaty podziemnej, jeden kierowany przez W. Palachę, drugi zaś przez S. Waleczynę.

Podobnie o dwu ośrodkach dyspozycyjnych pisze W. Matusak (*Tajne nauczanie w powiecie sandomierskim w latach 1939—1945*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego”, nr 13 z 1971 r., s. 278), który, podając własne wersje składu osobowego, zaznacza, że ulegały one zmianom. Dla części sandomierskiej miała być powołana PKOIK w składzie: ks. P. Malarczyk — kierownik, J. Stecka — spr. szk. średn. ogóln., Czesław Kwaśniewski — spr. szk. zaw., M. Hejda — spr. szk. powsz., ponadto Piotr Starzyński, Starzyk-Zabrzewski, Chalubczak i W. Palacha — członkowie. Dla tarnobrzeskiej części powiatu miała być powołana PKOIK w składzie: S. Waleczyna — kierownik, J. Waleczyna — spr. szk. średn. ogóln., Józef Mazur — spr. finansowe, ponadto Michał Paź i Julian Kirsch — członkowie.

Jeszcze jedną wersję dla pow. tarnobrzeskiego (z pow. sandomierskim) znajdujemy w relacjach z okręgu łódzkiego, którego działacze także kontaktowali się z tym terenem (por. s. 582).

¹⁰ Według A. Massalskiego skład PKOIK był następujący: B. Król — kierownik; R. Czarnecki; Janina Jakóbkiewicz — spr. szk. średn. ogóln.; Piotr Szczepańczyk — spr. ośw. dor.; Z. Szynler — spr. samopomocy; Kulikowski — spr. szk. rolniczych.

spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Koluszkach; TADEUSZ GRĘBECKI — spr. walki cywilnej, naucz. w Tomaszowie Maz.; JAN DOBROGOSZCZ — spr. szk. powsz.; naucz. szk. powsz. w Rogowie; JAN KĘBLIŃSKI — spr. szk. zaw. i ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Chrustach; MARIA FASTYN — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. powsz. w Kaletnikach.

PKOIK: ALEKSANDER SZADKOWSKI — kierownik; JAN DOBROGOSZCZ; TADEUSZ GRĘBECKI; JAN KĘBLIŃSKI; MARIA FASTYN.

POWIAT LOWICZ

Kierownictwo TON: KAZIMIERZ JĘDRZEJCZYK — prezes, kier. szk. powsz. w Zdunach; CZESŁAW MOTYLIŃSKI — wiceprezes, spr. szk. powsz. i średn. ogóln., naucz. szk. ćwiczeń przy pedagogium w Lowiczu, prezes zarządu spółdz. „Księgarnia Lowicka”; LADYSŁAW MIELCZAREK — spr. walki cywilnej, kier. szk. powsz. w Mysłakowie; TEODOR GOŹDZIKIEWICZ — spr. kolportażu, naucz. szk. powsz. w Bocheniu; WINCENY KAZMIERCZAK — spr. ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Goleńsku; JOZEF PERZYNA — kier. szk. powsz. w Lowiczu.

PKOIK: JAN ZBUDNIEWEK — kierownik, dyr. szk. średn. ogóln. w Lowiczu, podczas okupacji tajnej szkoły średniej; KAZIMIERZ JĘDRZEJCZYK — zastępca kierownika, spr. walki cywilnej i kolportażu; ALEKSANDER BLUHM-KWIATKOWSKI — spr. szk. powsz., naucz. pedagogium w Lowiczu, podczas okupacji insp. szk. w Lowiczu; JOZEF WALISZEWSKI — naucz. szk. powsz. w Lubiance.

POWIAT PIOTRKÓW

Kierownictwo TON: JOZEF KRASOŃ — prezes, kier. szk. powsz. w Piotrkowie; ALEKSANDER MICHALAK — wiceprezes do 1943, kier. szk. powsz. w Przyglowie; BRONISŁAW KOSMANIA — wiceprezes od 1943, naucz. szk. powsz. w Piotrkowie; JAN LISICKI — do 1942, naucz. szk. powsz.; JANINA NOWICKA — od 1942, naucz. szk. powsz.; JOZEF KOLACIŃSKI — do 1940, naucz. szk. powsz.; ANTONI BADEK — od 1940, kier. szk. powsz. w Piotrkowie; WLADYSŁAW STOJDA — spr. szk. średn. ogóln. i zaw., kier. szk. powsz.

PKOIK: JOZEF KRASOŃ — kierownik; ALEKSANDER MICHALAK — zastępca kierownika, spr. organizacyjna; JAN LISICKI — do 1942, spr. szk. powsz.; WLADYSŁAW STOJDA; JOZEF KOLACIŃSKI — spr. ośw. dor. i walki cywilnej; JANINA NOWICKA.

POWIAT RADOMSKO

Kierownictwo TON: WLADYSŁAW TRYBULAK prezes, kier. szk. powsz. w Radomsku; FRANCISZEK BRZozowski — wiceprezes, spr. ośw. dor. i walki cywilnej, instruktor ośw. dor.; WACŁAW BORKOWSKI — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln.; TADEUSZ GOSZCZYŃSKI — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln.; STANISŁAW SIEMIŃSKI — spr. szk. zaw.

PKOIK: WLADYSŁAW TRYBULAK — kierownik; HENRYK LANGE — zastępca kierownika, spr. szk. powsz., insp. szk.; WLADYSŁAW BIEDA — spr. szk. powsz.; WACŁAW BORKOWSKI; STANISŁAW SIEMIŃSKI; WINCENY CIEŚLAK — spr. samopomocy; FRANCISZEK BRZozowski (1902—1966).

POWIAT RAWA MAZOWIECKA

Kierownictwo TON: TADEUSZ OLSZEWSKI — prezes do 1943; ANTONI SZYMAŃSKI — prezes od 1943, naucz. szk. powsz. w Paprotni; CZESŁAW MI-

CHURSKI — wiceprezes, spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. powsz. w Rokitnie; FRANCISZEK PRACKI — spr. szk. powsz. do 1943, naucz. szk. powsz.; ANTONI KOSMALA — spr. szk. powsz. do 1943, naucz. szk. powsz. w Czelądzu; STEFAN PRZEWALSKI — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln.; EDWARD SEP-CZYŃSKI — spr. samopomocy, ośw. dor. i walki cywilnej, naucz. szk. średn. ogóln. P KOŁK: TADEUSZ OLSZEWSKI — kierownik do 1943; ANTONI SZYMAN-SKI — kierownik od 1943; CZESŁAW MICHURSKI — zastępca kierownika; EDWARD SEPCZYŃSKI.

POWIAT SKIERNIEWICE

Kierownictwo TON: STANISŁAW KOWALSKI — prezes, kier. szk. powsz. w Dębowej Górze, prezes rady nadzorczej Naucz. Spółdz. Księgarskiej w Skierniewicach; WOJCIECH GRUZIEL — wiceprezes, spr. organizacyjne i łączności; JAN ZDUN — sekr., naucz. szk. powsz. w Dębowej Górze; STANISŁAW SLIWIŃSKI — spr. finansowe, naucz. szk. powsz. w Skierniewicach; MIKOŁAJ LIBNER — naucz. szk. powsz. w Makowie.

P KOŁK: ANTONI LAWIŃSKI — kierownik, członek Okręg. Komisji Oświaty i Kultury w Łodzi; WOJCIECH GRUZIEL — członek Okręg. Kierown. TON; STANISŁAW KACZYŃSKI — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Skierniewicach; JAN BARTECKI — spr. przedszkoli, szk. powsz. i kształcenia naucz.

OKRĘG KRAKOWSKI

Okręgowe Kierownictwo TON: ROMAN SERKOWSKI (1889—1959) — prezes, naucz. szk. powsz. w Krakowie, wiceprezes Zarz. Okręg. ZNP w Krakowie, członek zarządu naucz. spółdz. księgarsko-papierniczej „Szkolnica” w Krakowie; WŁADYSŁAW WIŚNIEWSKI (1895—1942) — kier. szk. powsz. w Krakowie, przewodn. wydz. pracy społecznej Zarz. Okręg. ZNP w Krakowie; IGNACY JAKUBIEC (1906—1966) — spr. ideowo-wychowawcze i programowe oraz kolportażu książek, naucz. szk. powsz. w Krakowie, działacz spółdz. księgarsko-papierniczej.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury¹⁷: JAN SMOLEŃ (1901—1945) — kierownik, kier. Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury dla okręgu katowickiego do 1943, członek Zespołu Śląska Opolskiego Departamentu; IGNACY JAKUBIEC — sekr., spr. organizacyjne; KAROL ZIARNO (1900—1945) — zastępca kierownika od 1942, spr. organizacyjne, podinsp. szk. w Brodnicy; TADEUSZ FURMAN — spr. finansowe i łączności, kier. szk. powsz. w Welnowcu; WŁODZIMIERZ GAŁECKI (1888—1968) — spr. szk. średn. ogóln., naczelnik wydz. kurat. okr. szk. w Krakowie, podczas okupacji naucz. szk. zaw.

Współpracownicy Biura¹⁸: PIOTR ADAMSKI — spr. szk. powsz.; BRONISŁAW CHRZAN — spr. organizacyjne; JAN MASIOR — spr. szk. rolniczych; ADOLF MOLAK — spr. kształc. naucz.; JAN RASSAK (1908—1971) — spr. łączności; dr KAROL STARMACH — spr. szk. zaw.; STANISŁAWA SZCZEPANIEC TYNCOWA (1905—1955) — spr. łączności; ZOFIA SZYBALSKA (1884—1945) — spr. łączności, finansowe i informacji; TADEUSZ ZYGMUNT — spr. walki cywilnej.

¹⁷ W okręgu krakowskim dla Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury stosowano nazwę Okręgowe Biuro Szkolne.

¹⁸ Noty biograficzne zob. „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych”, t. XI, cz. VI, 1070

POWIAT BIAŁA KRAKOWSKA Z OŚWIĘCIMIEM

STANISŁAW OPIEŁOWSKI (1895—1965), łącznik z Okręg. Komisją Oświaty i Kultury w Krakowie, insp. szk. obwodu Biała-Zywiec.

POWIAT BOCHNIA

Kierownictwo TON: TOMASZ LOHN (1883—1968) — prezes, kier. szk. powsz. w Bochni, wiceprezes Zarządu OPZNP w Bochni.

PKOiK: EMIL JEZYK (1891—1953) — kierownik, spr. szk. średn. ogóln., emerytowany dyr. szk. średn. ogóln. w Bochni, działacz TNSW; PIOTR GALAS (1887—1974) — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Bochni, działacz TNSW; KAZIMIERZ KOSTAŃSKI — spr. szk. powsz. i łączności, kier. szk. powsz. w Łapczycy, działacz ZNP; FRANCISZEK MADEJ — spr. szk. średn. ogóln., kier. szk. powsz. w Cerekwi, działacz ZNP; STANISŁAW TROJAN (1887—1957) — sekr., spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Bochni.

POWIAT BRZESKO

Kierownictwo TON: KAZIMIERZ KOSIŃSKI (1891—1948) — prezes, kier. szk. powsz. w Brzesku, prezes Zarządu OPZNP w Brzesku.

PKOiK: FRANCISZEK MLECZKO — kierownik, pracownik Instytutu Oświaty Dorosłych w Warszawie, podczas okupacji rolnik w Łysej Górze; JAN ŻUREK — zastępca kierownika, spr. szk. powsz., instruktor ośw. dor. w Kosowie Poleskim, podczas okupacji kier. szk. powsz. w Porąbce Uszewskiej, działacz ZNP; WACŁAW PLESS (1910—1953) — spr. szk. powsz. i łączności, naucz. szk. powsz. w Dąbrowie Górniczej, podczas okupacji w Górze, działacz ZNP; KAZIMIERZ KOSIŃSKI — spr. szk. powsz.

POWIAT BRZOSÓW

Kierownictwo TON: HENRYK KRAUS (1891—1966) — prezes, kier. szk. powsz. w Jasienicy, prezes Zarządu OPZNP w Brzozowie.

PKOiK: HENRYK KRAUS — kierownik; STANISŁAW KOZAK — zastępca kierownika, spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Tarnopolu, podczas okupacji w Brzozowie, działacz ZNP; JÓZEF DYDEK — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Brzozowie; JAN LUKASIEWICZ (1897—1950) — spr. szk. średn. ogóln. i powsz., naucz. szk. powsz. w Dynowie, działacz ZNP; JANINA TROCZYŃSKA — sekr., pracownik notariatu w Brzozowie.

POWIAT DĄBROWA TARNOWSKA

PKOiK: LUDWIK REGOROWICZ (1888—1970) — kierownik, spr. szk. średn. ogóln., wizytator MWRIOP, podczas okupacji pracownik RGO w Dąbrowie; STANISŁAW KOZACZKA — spr. szk. średn. ogóln. i ośw. dor., naucz. szk. średn. ogóln. w Mysłowicach, podczas okupacji rolnik; PAWEŁ SOCHA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Dąbrowie, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Zabnie; JULIAN MUCHA — spr. szk. powsz. i łączności, naucz. szk. powsz. w Dąbrowicy i Otfinowie, działacz ZNP.

POWIAT DĘBICA Z ROPCZYCAMI

Kierownictwo TON: FERDYNAND FILIPEK (1905—1962) — prezes, kier. szk. powsz. w Będziemyślu, podczas okupacji w Iwierzycach,

PKOIK: STANISŁAW GABRIEL MARCISZ (1902—1944) — kierownik do 1943, naucz. szk. średn. ogóln. w Dębicy, działacz ZNP; FERDYNAND FILIPEK — kierownik od 1943; WŁADYSŁAW STARKEL — zastępca kierownika, spr. finansowe, kier. szk. powsz. w Dębicy, działacz ZNP; FRANCISZEK DWORNIK (1900—1944) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Łodzi, podczas okupacji szk. zaw. w Dębicy; FRANCISZEK SADOWSKI (1893—1971) — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Dębicy, działacz TNSW; JOZEF CIĘCIEL — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Dębicy.

POWIAT GORLICE

Kierownictwo TON: BOLESŁAW WĄSACZ (zm. 1949) — prezes, kier. szk. powsz. w Bystrej, prezes Zarządu OP ZNP w Gorlicach.

PKOIK: FRANCISZEK GUNIA (1895—1959) — kierownik, insp. szk., podczas okupacji kier. szk. powsz. w Gorlicach; KAZIMIERZ CZYŻYK — spr. szk. średn. ogóln. i powsz., podinsp. szk. w Katowicach, podczas okupacji naucz. szk. zaw. w Gorlicach, potem szk. powsz. w Ropicy Dolnej, działacz ZNP; DOMINIK GNOJŃSKI (1906—1963) — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., podinsp. szk. w Gorlicach; STANISŁAW ZABIEROWSKI — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Częstochowie, podczas okupacji — szk. powsz. w Gorlicach; EDMUND KOWARZ — naucz. szk. średn. ogóln. w Gorlicach, podczas okupacji dyr. szk. zaw. w Gorlicach; BOLESŁAW WĄSACZ; EDWARD SZYBIŃSKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Tarnowskich Górach, podczas okupacji — szk. powsz. w Sękowej.

POWIAT JAROSŁAW Z RADYMNEM

Kierownictwo TON: STANISŁAW JANCZEWSKI (1885—1962) — prezes, kier. szk. powsz. w Jarosławiu, prezes Zarządu OP ZNP w Jarosławiu.

PKOIK: STANISŁAW JANCZEWSKI — kierownik do 1943; KAROL DZIDUSZKO (1901—1964) — kierownik od 1943, spr. szk. powsz. i kształcenia naucz., insp. szk. w Jarosławiu; TADEUSZ MŪL (1895—1945) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Jarosławiu; JÓZEF KLUZ — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. zaw. w Jarosławiu, działacz TNSW; STANISŁAW KOPYSTYŃSKI (1893—1969) — spr. finansowe i szk. zaw., dyr. szk. zaw. w Jarosławiu; STANISŁAW NOWAK — spr. łączności, rolnik, działacz spółdz.

POWIAT JAŚLE

Kierownictwo TON: ALFREDA BREITMEIEROWA (1885—1968), prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP w Jaśle; JÓZEF MORDAWSKI — naucz. szk. powsz. w Jaśle.

PKOIK: ALFREDA BREITMEIEROWA — kierownik; KAZIMIERZ PŁACZEK (1886—1958) — spr. szk. średn. ogóln. do 1943, dyr. szk. średn. ogóln. w Jaśle, podczas okupacji pracownik RGO, działacz TNSW; TADEUSZ MARCHWICKI — spr. szk. średn. ogóln. od 1943, dyr. szk. średn. ogóln. w Jaśle; KAZIMIERZ KRAJEWSKI — spr. szk. średn. ogóln. do 1943, naucz. szk. zaw. w Jaśle, działacz TNSW;

ZOFIA POPKOWSKA — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Krośnie; JÓZEF MORDAWSKI — spr. szk. powsz. i samopomocy; JAN SYREK — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. na Pomorzu, podczas okupacji rolnik.

POWIAT KOLBUSZOWA (od r. 1943)

PKOIK: BOLESŁAW NAZIMEK — kierownik, naucz. szk. powsz. w Nienadówce, działacz ZNP; KAZIMIERZ SKOWROŃSKI (1907—1974) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. zaw. w Rzeszowie, podczas okupacji rolnik, działacz TNSW; MARIA FRĄCZKOWNA — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., naucz. szk. powsz. w Sokołowie, działacz ZNP; GABRIEL MAREK — uchodźca, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Sokołowie, działacz ZNP; ZYGMUNT ŻYTKOWSKI (1912—1969) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Kolbuszowej.

KRAKÓW MIASTO

Kierownictwo TON: BRONISŁAW CHRZAN — prezes, członek Okręg. Biura Szkolnego, delegat ZNP do Międzystowarzyszeniowej Komisji Porozumiewawczej Organizacji Nauczycielskich, kier. szk. powsz. w Krakowie, przewodn. Sekcji Szk. Zaw. Oddziału Miejskiego ZNP w Krakowie;

Miejska Komisja Oświaty i Kultury: BRONISŁAW CHRZAN — kierownik; TADEUSZ ZYGMUNT (1892—1966) — spr. szk. powsz. i walki cywilnej, kier. szk. powsz. w Krakowie, działacz ZNP; MIECZYŚLAW LEWIŃSKI (1905—1942) — spr. szk. średn. ogóln., kier. szk. powsz. w Krakowie, działacz ZNP; WACŁAW BOREŁOWSKI (1903—1941) — spr. łączności i wydawnicze, naucz. szk. powsz. w Krakowie-Dąbiu; MARIAN CICHOCKI (1889—1945) — spr. szk. powsz. do 1943, insp. szk. w Krakowie; WILHELM BRONISŁAW TRZASKALIK (1901—1963) — spr. szk. średn. ogóln. do 1942, uchodźca ze Śląska, pracownik fizyczny w Krakowie, STANISŁAW HOJAK — spr. samopomocy od 1942, kier. szk. powsz. w Krakowie, prezes Oddziału Miejskiego ZNP w Krakowie; MARIAN ZIEMBA — spr. szk. średn. ogóln. i powsz. od 1943, kier. szk. powsz. w Piekarach Śląskich, podczas wojny — w Prądniku Czerwonym, działacz ZNP; JÓZEF WRÓŃSKI — spr. szk. średn. ogóln. od wiosny 1944, naucz. szk. średn. ogóln. w Kielcach, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Krakowie.

POWIATY KRAKÓW I CHRZANÓW

Kierownictwo TON dla pow. Chrzanów: FRANCISZEK KULA (1893—1943) — prezes, kier. szk. powsz. w Sierszy, prezes Zarządu OP ZNP w Chrzanowie; JAN KUS — prezes od 1943, kier. szk. powsz. w Lubiążu.

Kierownictwo TON dla pow. Kraków: JÓZEF CELIŃSKI — prezes, kier. szk. powsz. w Bieńczykach, prezes Zarządu OP ZNP w pow. krakowskim;

PKOIK dla pow. Chrzanów i Kraków: WALERIAN NATURSKI — kierownik do września 1943, naucz. szk. powsz. w Krzeszowicach, działacz ZNP; STANISŁAW GAWĘDA — kierownik od 1943, spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Nowym Boguminie (Zaolzie), podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Wieliczce; JÓZEF CELIŃSKI — spr. szk. powsz.; FRANCISZEK DENDURA (1894—1943) — spr. łączności z częścią pow. chrzanowskiego włączoną do Rzeszy, kier. szk. powsz. w Chrzanowie, działacz ZNP.

POWIAT KROSNO N. WISŁOKIEM

Kierownictwo TON: JAN LENART (1880—1966) — prezes, naucz. szkoły ćwiczeń, podczas okupacji — szk. powsz. w Krośnie, prezes Zarządu OPZNP w Krośnie; JAN JAGIELLA (1884—1947) — wiceprezes, kier. szk. powsz. w Krośnie.

PKOIK: JAN LENART — kierownik; JAN JAGIELLA — zastępca kierownika; STANISŁAW BOBAK (1889—1948) — spr. szk. średn. ogóln. i zaw., dyr. szk. średn. ogóln., podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Krośnie; TADEUSZ PATLA — spr. kształcenia naucz. i finansowe, naucz. liceum pedagogicznego, w czasie okupacji naucz. szk. powsz. w Krośnie, działacz ZNP; STANISŁAW LUSZANIA — sekr., spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Krośnie, działacz ZNP.

POWIAT LIMANOWA

Kierownictwo TON: ANTONI GORSZCZYK — prezes, kier. szk. powsz. w Pisarzowej, prezes Zarządu OPZNP w Limanowej; FRANCISZEK SKOCZEN — wiceprezes, kier. szk. powsz. w Sowlinach.

PKOIK: HENRYK SĘDZIWIY — kierownik, spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Zakopanem, w czasie okupacji pracownik spółdz.; BRONISŁAWA SZCZEPANIEC — zastępca kierownika, spr. szk. średn. ogóln. i powsz., naucz. szk. średn. ogóln. w Nowym Sączu, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Mszanie Dolnej; STANISŁAW CEGLARZ (1893—1974) — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., kier. szk. powsz. w Limanowej, działacz ZNP.

POWIAT ŁAŃCUT Z LEŻAJSKIEM

Kierownictwo TON: ANTONI WAWRZASZEK (1886—1966) — prezes, kier. szk. powsz. w Łańcucie, prezes Zarządu OPZNP w Łańcucie.

PKOIK: ANTONI WAWRZASZEK — kierownik, spr. szk. powsz. i samopomocy; JAN MARSZAŁ — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Jabłonkowie (Zaolzie), podczas okupacji rolnik w Białobrzegach, działacz ZNP; ANTONI KUKUŁKA — spr. szk. powsz. i ośw. dor., kier. szk. powsz. w Białobrzegach, działacz ZNP; JAN WITEK (1887—1967) — kierownik Miejskiej Komisji Oświaty i Kultury w Łańcucie, kier. szk. powsz. w Łańcucie, działacz ZNP; JÓZEF HADŁAW (1901—1971) — spr. łączności, rolnik; ANTONI KWOLEK — spr. szk. zaw., podinsp. szk. w Katowicach, podczas okupacji dyr. szk. zaw. w Łańcucie; ROMAN SZCZUPAK — spr. łączności, kier. szk. powsz. w Leżajsku, działacz ZNP.

POWIAT MIECHÓW Z PROSZOWICAMI
I WSCHODNIĄ CZĘŚCIĄ POW. OLKUSZ

Kierownictwo TON dla pow. miechowskiego: STANISŁAW POGODA — prezes, naucz. szk. powsz. w Miechowie.

Kierownictwo TON dla pow. olkuskiego: FRANCISZEK WYGAS (1898—1940) — prezes do 1940, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OPZNP w Olkuszu; WACŁAW CHWASTEK — prezes od 1940, kier. szk. powsz. w Wolbromiu.

PKOIK dla całego terenu: STANISŁAW POGODA — kierownik, spr. szk. powsz. i ośw. dor.; STANISŁAW LASKOWSKI (1904—1973) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. powsz. w Tezycy, działacz ZNP; JAN KULPA — spr. szk. powsz., szk. średn. ogóln. i ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Głowcu; STEFAN ZYTKO

(1901—1954) — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., insp. szk. w Kościerzynie, podczas okupacji naucz. w tajnym nauczaniu w Łętkowicach; STEFAN PIERZCHAŁA (1901—1961) — spr. szk. powsz., podinsp. szk. w Miechowie; JAN BISKUP — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., naucz. szk. powsz. w Prandocinie, działacz ZNP.

POWIAT MIELEC

Kierownictwo TON: STANISŁAW BIERNACKI — prezes, kier. szk. powsz. w Mielcu, członek Zarządu OP ZNP w Mielcu.

PKOIK: PIOTR ADAMSKI (1897—1973) — kierownik, spr. szk. powsz., insp. szk. w Mielcu, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Mielcu; WILHELM LOTZ — zastępca kierownika, kier. szk. powsz. w Przecławiu; ALFONS ZAJĄCZKOWSKI — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Wielkopolsce; STANISŁAW BIERNACKI — spr. szk. powsz. i finansowe; WLADYSŁAW MICEK — sekcr., naucz. szk. powsz. w Mielcu; ROMAN OCHALIK — spr. łączności, naucz. szk. powsz. w Mielcu; MARIAN KOPACZYŃSKI (1897—1945) — spr. szk. powsz. i łączności, kier. szk. powsz. w Radomyżu Wielkim, działacz ZNP.

POWIAT MYŚLENICE

Kierownictwo TON: STANISŁAW GORĄCZKO (1884—1952) — prezes, kier. szk. powsz. w Głogoczowie, prezes Zarządu OP ZNP w Myślenicach.

PKOIK: SEWERYN UDZIELA (1885—1951) — kierownik, spr. szk. śred. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Myślenicach, działacz TNSW; STANISŁAW GORĄCZKO — spr. szk. powsz.; JERZY MASŁOWSKI — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Skrzynce, działacz ZNP; JAN MASIOR (1884—1950) — spr. szk. zaw., dyr. szkoły rolniczej w Suchodole koło Krosna, podczas okupacji szk. rolniczej w Myślenicach, działacz ZNP.

POWIAT NISKO

Kierownictwo TON: WACŁAW GÓRSKI — prezes, kier. szk. powsz. w Stalowej Woli.

PKOIK: KAZIMIERZ RUP — kierownik, instruktor ośw. dor., podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Wólce Tanewskiej, działacz ZNP; STANISŁAW WOJACZYŃSKI — spr. szk. średn. ogóln., insp. szk. w Bielsku (uchodźca); WACŁAW GÓRSKI — spr. szk. powsz., od 1943 kierownik PKOIK dla pow. Tarnobrzeg; ANTONI SAWICKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Stalowej Woli, działacz ZNP; WITOLD HABDANK KOSSOWSKI (1894—1952) — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Stalowej Woli.

POWIAT NOWY SĄCZ Z GM. UJANOWICE

Kierownictwo TON: MIECZYŚLAW WIECZOREK (1900—1972) — prezes, podinsp. szk. w Nowym Sączu, podczas okupacji naucz. szk. powsz. w Nowym Sączu;

PKOIK: MIECZYŚLAW WIECZOREK — kierownik; PIOTR ZIELIŃSKI (1879—1951) — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Nowym Sączu, podczas okupacji kier. szk. powsz. w Łososinie, działacz TNSW; JAN MIGACZ — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., kier. szk. powsz. w Siemianowicach Śląskich, podczas oku-

pacji naucz. szk. powsz. w Podegrodziu, działacz ZNP; WINCENTY SPIECHOWICZ — spr. szk. powsz. i średn. ogóln. oraz finansowe, naucz. szk. powsz. w Biechanowie, podczas okupacji pracownik RGO, działacz ZNP; WŁADYSŁAW MISIASZEK — spr. szk. średn. ogóln., naucz. liceum pedagogicznego w Nowym Sączu.

POWIAT NOWY TARG Z JORDANOWEM, MAKOWEM PODH., RABKA I ZAKOPANEM

Kierownictwo TON: WALERIA MAŁGORZATA SYNOWIEC-KOZIOŁOWA (1905—1949) — prezes, naucz. szk. powsz., członek Zarządu OP ZNP w Nowym Targu.

PKOIK: PIUS JABŁOŃSKI — kierownik do 1942, spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Nowym Targu; CZESŁAW KOZIOL (1909—1988) — kierownik od 1942, spr. ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Działiszu, działacz ZNP; ANNA ZOFIA KRYGOWSKA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Krakowie, podczas okupacji księgowa w Nowym Targu; SYLWESTER LECZYKIEWICZ (1909—1987) — spr. szk. powsz. i ośw. dor., naucz. szk. powsz. w Białej Podh., podczas okupacji w Kowańcu i Czarnym Dunajcu, działacz ZNP; WALERIA MAŁGORZATA SYNOWIEC-KOZIOŁOWA — spr. szk. średn. ogóln. i łączności.

POWIAT PRZEMYŚL Z DOBROMILEM

PKOIK: MARIAN DOHNAL (1895—1964) — kierownik do kwietnia 1944, dyr. szk. średn. ogóln. w Pleszewie, podczas okupacji naucz. szk. zaw. w Przemyślu; FERDYNAND SCHNEIDER (1902—1973) — kierownik od kwietnia 1944, naucz. szk. średn. ogóln. na Wołyniu, podczas okupacji szk. zaw. w Przemyślu; STANISŁAW JODŁOWSKI — spr. szk. średn. ogóln. i samopomocy, naucz. szk. średn., podczas okupacji szk. powsz. i zaw. w Przemyślu, działacz TNSW; FRANCISZEK WOJCIECHOWSKI — spr. szk. powsz. i łączności, naucz. szk. powsz.; HELENA STIPEL-PĘKALSKA — spr. szk. średn. ogóln. i kształcenia naucz., dyr. liceum pedagogicznego w Przemyślu; STANISŁAW MUDRYK — spr. łączności, insp. szk.; WAWRZYNIEC BIENIEK — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Przemyślu; OLGA SKORSKA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Przemyślu, podczas okupacji szk. zaw.; BOLESŁAW PELCZARSKI — naucz. szk. średn. ogóln.

POWIAT PRZEWORSKI Z DYNOWEM

Kierownictwo TON: KAZIMIERZ KOCZOCIK (1889—1971) — prezes, kier. szk. powsz. w Przeworsku, członek Zarządu Okręgowego ZNP we Lwowie.

PKOIK: KAZIMIERZ KOCZOCIK — kierownik; JAN Cwierz — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Tomaszowie Lub., podczas okupacji pracownik spółdz., działacz ZNP; FRANCISZEK NAROG (1902—1965) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Przeworsku; MICHAŁ SMYKA — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Przeworsku, działacz ZNP; WINCENTY ZEMBAŁA (1903—1953) — spr. kształcenia naucz., kier. szk. powsz. w Gaci; WŁADYSŁAW KOJDER (1902—1945) — spr. łączności, działacz spółdz.

POWIAT RZESZÓW Z KOLBUSZOWĄ (DO R. 1943) I STRYŻOWEM

Kierownictwo TON: RUDOLF AURIGA (1891—1943) — prezes, kier. szk. powsz. w Rzeszowie, członek Zarządu OP ZNP w Rzeszowie; JÓZEF ROHLOF —

naucz. szk. powsz. w Czudcu, działacz ZNP; ROMAN HERMAN (1893—1968) — naucz. szk. powsz. w Rudnej Wielkiej.

PKOIK: RUDOLF AURIGA — kierownik do 1943; LUDWIK WOJCIK (1888—1962) — kierownik od 1943, kierownik szk. powsz. w Siemianowicach Śląskich, w czasie okupacji szk. powsz. w Czudcu, działacz ZNP; STANISŁAW JACHIMOWSKI (1883—1953) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln., działacz TNSW; MARCIN WOŁOWIEC (1895—1971) — spr. kształcenia naucz., dyr. liceum pedagogicznego w Rzeszowie, podczas okupacji naucz. szk. zaw., działacz ZNP; LEON LABAJ (1885—1943) — spr. szk. powsz., walki cywilnej i finansowe, kier. szk. powsz. w Rzeszowie, działacz ZNP; JÓZEF ROHLOF — spr. szk. powsz. i łączności; WŁADYSŁAW ULEWICZ (1890—1955) — spr. szk. powsz. i średn. ogóln. oraz finansowe, naucz. liceum pedagogicznego w Rzeszowie, podczas okupacji szk. zaw., działacz ZNP; ANDRZEJ GROCHAŁ (1890—1972) — spr. ośw. dor. i walki cywilnej, instruktor ośw. dor., podczas okupacji kier. szk. powsz. w Rzeszowie; RUDOLF REITMAJER — spr. szk. zaw., dyr. szk. zaw. w Rzeszowie.

POWIAT SANOK Z LESKIEM I USTRZYKAMI DOLNYMI

Kierownictwo TON: WŁADYSŁAW DZIDUSZKO (1909—1971) — prezes, kier. szk. powsz. w Ustrzykach Dolnych, prezes Zarządu OPZNP w Lesku.

PKOIK: dr ZOFIA SKOŁOZDRO — kierownik, spr. szk. powsz. i średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Sanoku, działaczka ZNP; JÓZEF STACHOWICZ — spr. szk. powsz. i średn. ogóln., naucz. szk. zaw. w Stanisławowie, podczas okupacji rolnik, działacz ZNP; TADEUSZ CHMIELEWSKI — spr. szk. średn. ogóln. i walki cywilnej, naucz. szk. średn. ogóln. w Cieszynie, podczas okupacji pracownik handlowy w Sanoku; WŁADYSŁAW DZIDUSZKO — spr. szk. powsz. i łączności.

POWIAT TARNOBRZEG Z CZĘŚCIĄ POW. SANDOMIERZ¹⁰

Kierownictwo TON: JÓZEF MAZUR (1886—1948) — prezes, naucz. szk. powsz. w Rozwadowie, członek Zarządu Głównego ZNP.

PKOIK: STANISŁAW WALCZYNA — kierownik do 1943, naucz. szk. średn. ogóln. w Sandomierzu; WACŁAW GORSKI — kierownik od 1943, spr. łączności, kier. szk. powsz. w Stalowej Woli, działacz ZNP; FERDYNAND MAZUR — spr. finansowe; MICHAŁ PAŻ — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szkoły powsz. w Mokrzyńszowie; WACŁAW ZIMOLAĞ — spr. szk. średn. ogóln.; ANNA LIS — spr. łączności, naucz. szk. powsz. w Skowierzynie.

POWIAT TARNÓW

Kierownictwo TON: WŁADYSŁAW OLSZOWSKI (1893—1973) — prezes, naucz. szk. powsz. w Tarnowie, prezes Zarządu OPZNP w Tarnowie; JAN SAJDAK (1882—1966) — prof. Uniwersytetu Poznańskiego, podczas okupacji rolnik w Burzynie; JAN BALUT (1893—1943) — naucz. szk. powsz. w Tarnowie.

PKOIK: WŁADYSŁAW OLSZOWSKI — kierownik; JAN BALUT — zastępca kierownika, spr. łączności; STANISŁAWA CZARNECKA (1898—1968) — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Tarnowie, w czasie okupacji pracownik apteki; JERZY ŚKORA — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. na Ślą-

¹⁰ Zob. powiat Sandomierz, s. 571.

sku, w czasie okupacji naucz. szk. powsz. w Mościcach; JOZEF GAWROŃSKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz. w Gumniskach; JAN SAJDAK — spr. szk. średn. ogóln.

POWIAT WADOWICE — CZĘŚĆ WSCHODNIA, W GG

Kierownictwo TON: MICHAŁ KORNELAK (1895—1972) — prezes, kier. szk. powsz. w Choczni Dolnej.

PKOIK: WŁADYSŁAW WIŚNIEWSKI (1890—1946) — kierownik, spr. szk. powsz. kier. szk. powsz. w Tłuczani, działacz ZNP; FRANCISZEK BARTOŚ — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. na Śląsku, podczas okupacji kier. szk. powsz. w Marcyporębie; WŁADYSŁAW STAWOWSKI — spr. szk. powsz., kier. szk. powsz. w Zygodowicach.

POWIAT WADOWICE — CZĘŚĆ ZACHODNIA, WŁĄCZONA DO RZESZY

PKOIK: JÓZEF FRANCISZEK SOŁTYSIK (1885—1970) — kierownik, spr. samopomocy, dyr. szpitala w Wadowicach, działacz Towarzystwa Szkoły Ludowej; LUDWIK JACH (1892—1952) — spr. łączności, naucz. szk. średn. ogóln. w Wadowicach; HENRYK GAWOR (1871—1949) — spr. szk. średn. ogóln., emerytowany dyr. szk. średn. ogóln. w Wadowicach; MICHAŁ KORNELAK — spr. szk. powsz.; JÓZEF HERIADIN (1885—1967) — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln.

POWIAT ŻYWIEC Z SUCHĄ BESKIDZKA

CZESŁAW JANIK (1907—1947) — organizator tajnego nauczania w powiecie, naucz. szk. średn. ogóln. w Krakowie i pracownik Centralnej Biblioteki kurat. okr. szk. w Krakowie, podczas okupacji robotnik leśny, działacz ZNP.

OKRĘG LWOWSKI²⁰

Okręgowe Kierownictwo TON: ANTONI BOROWSKI — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarz. Okręg. ZNP we Lwowie; HENRYK DANKOWSKI — wiceprezes, naucz. szk. powsz., wiceprezes Zarz. Okręg. ZNP we Lwowie; dr STEFAN BALICKI — wizytator kurat. okr. szk. we Lwowie; BRONISŁAW MALIK — emerytowany naucz. szk. powsz., skarbnik Zarz. Okręg. ZNP we Lwowie; ANDRZEJ HONC — kier. szk. powsz., członek Zarz. Okręg. ZNP we Lwowie; ANNA POLAKOWSKA — spr. łączności, naucz. szk. powsz.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury: dr STEFAN BALICKI — kierownik; HENRYK DANKOWSKI; dr JAN GERLACH — insp. szk., działacz ZNP; ZYGMUNT GERSTMAN — wizytator kurat. okr. szk. we Lwowie, działacz TNSW; BRONISŁAWA CIEMIROWA — spr. łączności; ZOFIA ORLICZ — spr. łączności, naucz. szk. powsz., działaczka TNSW; MIECZYSLAW PIĄTKOWSKI — naczelnik wydz. kurat. okr. szk. we Lwowie, działacz TNSW.

²⁰ Okręg lwowski obejmował wschodnią część byłego woj. lwowskiego oraz byłe woj. stanisławowskie i tarnopolskie. To ostatnie stanowiło w strukturze oświaty podziemnej obszar wydzielony z własnym wojewódzkim kierownictwem TON i Wojewódzka Komisja Oświaty i Kultury. Kolejność powiatów podana według województw.

WOJEWÓDZTWO LWOWSKIE

POWIAT DROHOBYCZ

Kierownictwo TON: FRANCISZEK TCHÓRZELSKI — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP w Drohobycz.

PKOik: FRANCISZEK TCHORZELSKI — kierownik; PUSIARSKI — kier. szk. powsz., członek Zarz. Okręg. ZNP we Lwowie; TOWARNICKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT GRÓDEK JAGIELLOŃSKI

Kierownictwo TON: prezes — nazwisko nie ustalone, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP w Gródku Jag.

PKOik: WALERIA KONOPNICKA — kierownik, naucz. szk. powsz.; JAN SROKA — naucz. Uniwersytetu Ludowego w Szycach, działacz ZNP; nazwisko nie ustalone — prezes kierownictwa TON.

POWIAT JAWORÓW

Kierownictwo TON: dr JAN SMYRSKI — prezes, naucz. szk. średn. ogóln., działacz Sekcji Szk. Średn. Zarządu Okręgowego ZNP we Lwowie;

PKOik: LUDWIK TULEJA — kierownik, dyr. szk. średn. ogóln., działacz TNSW; LIDIA BARTKO — naucz. szk. powsz.; ROMANA JENCZALIK — naucz. szk. powsz., działaczka ZNP; dr JAN SMYRSKI; ks. BOLESŁAW HOŁUB.

LWÓW MIASTO

Kierownictwo TON: ANTONI KROLIK — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu Oddziału Grodzkiego ZNP we Lwowie.

Miejska Komisja Oświaty i Kultury: dr MARIAN DELAWSKI — kierownik, podinsp. szk., działacz ZNP; TADEUSZ KARPINSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP; ANTONI KROLIK.

POWIATY LWÓW I BÓBRKA

Kierownictwo TON: dr WOJCIECH IWANOWSKI — prezes, naucz. szk. powsz.; JAWORSKI — naucz. szk. powsz.

PKOik: JAN OHLY — kierownik, podinsp. szk., działacz ZNP; CZARNECKI — kier. szk. powsz., prezes Ogniska ZNP; J. CZYŻEWICZ — kier. szk. powsz., członek Zarządu OP ZNP w pow. lwowskim; dr WOJCIECH IWANOWSKI; JAN PISS — kier. szk. powsz., działacz ZNP; JAWORSKI.

POWIAT RAWA RUSKA

Kierownictwo TON: prezes — nazwisko nie ustalone, naucz. szkoły rolniczej.

PKOik: kierownik — nazwisko nie ustalone, prezes kierownictwa TON, naucz. szk. rolniczej; STANISŁAW TROJANOWSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP; ZAREMBINA — naucz. szk. powsz., działaczka ZNP.

POWIAT RUDKI

Kierownictwo TON i PKOik: BOGUSŁAW PELC — prezes i kierownik, kier. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT SAMBOR

Kierownictwo TON: JOZEF JOŹKÓW — prezes, podinsp. szk.

PKOik: JÓZEF JOŹKÓW — kierownik; MARIA SKULICZ — naucz. szk. średn. ogóln., działaczka TNSW; ANTONI WACHUŁKA — naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT SOKAL

Kierownictwo TON: KWIATEK — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP w Sokalu.

PKOik: KWIATEK — kierownik; EUGENIUSZ BIELAWSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP; WITEK — naucz. szk. średn. ogóln., działacz TNSW.

POWIAT TURKA N. STRYJEM

Kierownictwo TON: JAN BARSKI — prezes, podinsp. szk., członek Zarządu OP ZNP w Turce.

PKOik: JAN BARSKI — kierownik; EUGENIUSZ KWIATKOWSKI — podinsp. szk., działacz ZNP; JAN KUŹMA — naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT ŻÓŁKIEW

Kierownictwo TON: GROMADZKI — prezes, kier. szk. powsz.

PKOik: GROMADZKI — kierownik; STANISŁAW CHRÓSCIEL — naucz. liceum pedagogicznego, działacz ZNP; SCHABOWSKI — kier. szk. powsz., działacz ZNP.

WOJEWÓDZTWO STANISŁAWOWSKIE

POWIAT DOLINA

Kierownictwo TON i PKOik: FRANCISZEK LUTER — prezes i kierownik, podinsp. szk.

POWIAT KOŁOMYJA

Kierownictwo TON: WOŁOSZCZUKOWA — prezes, kier. szk. powsz.

PKOik: WOŁOSZCZUKOWA — kierownik; STANISŁAW NOWAKOWSKI — podinsp. szk., działacz ZNP; TENCHMANOWA — kier. szk. powsz., działaczka ZNP.

POWIATY STANISŁAWÓW, ROHATYN, TLUMACZ

Kierownictwo TON: HUBERTÓWNA — prezes, kier. szk. powsz.

PKOIK: dr TADEUSZ NOWOGRODZKI — kierownik, podinsp. szk., działacz ZNP; HUBERTÓWNA; BRONISŁAWA MAJGEROWA — naucz. szk. powsz., działaczka ZNP; NOWOSAD — kier. szk. powsz., działacz ZNP; ROGOZIŃSKI — kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP. ZENON SOCHAŃSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT STRYJ — OŚRODEK STRYJ

Kierownictwo TON: STANISŁAW ŻYWIEC — prezes, naucz. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP w Stryju.

PKOIK: KAZIMIERZ PIECHOWSKI — kierownik, kier. szk. powsz., działacz ZNP; BRONISŁAW BĘTKOWSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP; KAROL WĘGRZYNOWICZ — podinsp. szk., działacz TNSW; STANISŁAW ŻYWIEC.

POWIAT STRYJ — OŚRODEK BOLECHÓW

Kierownictwo TON i PKOIK: FRANCISZEK JEZUIT — pełnomocnik, podinsp. szk., działacz ZNP.

POWIAT STRYJ — OŚRODEK SKOLE

Kierownictwo TON: WACŁAW NAKLICKI — pełnomocnik.

PKOIK: WACŁAW NAKLICKI — pełnomocnik; M. BULANDÓWNA — naucz. szk. powsz., działaczka ZNP.

WOJEWÓDZTWO TARNOPOLSKIE

Wojewódzkie Kierownictwo TON: JOZEF CZABANOWSKI — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu Okręgowego ZNP w Tarnopolu, członek Zarządu Głównego ZNP; STANISŁAW REMBISZ — spr. organizacyjne i łączności, kier. szk. powsz.; PIOTR WOŹNIAK — naucz. szk. powsz.

Wojewódzka Komisja Oświaty i Kultury: JOZEF CZABANOWSKI — kierownik; ZBIGNIEW DUSZYK — naucz. szk. średn. ogóln., działacz ZNP; KAROL WIŚNIEWSKI — naucz. szk. średn. ogóln., działacz ZNP.

POWIAT BRODY

Kierownictwo TON: TADEUSZ SZWEC — prezes kier. szk. powsz.

PKOIK: kierownik — nazwisko nie ustalone, kier. szk. powsz., działacz Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych.

POWIAT BRZEŻANY

Kierownictwo TON: HELENA NASIELSKA — prezes, kier. szk. powsz., prezes Ogniska ZNP.

PKOik: JAN NOWAK — kierownik, podinsp. szk., działacz ZNP; HELENA NASIELSKA; WŁADYSŁAW JANOWSKI — naucz. szk. średn. ogóln., działacz ZNP.

POWIAT BUCZACZ

Kierownictwo TON: KAROL ZNAMIEROWSKI — prezes, kier. szk. powsz., członek Zarządu OP ZNP w Buczaczu.

PKOik: KAROL ZNAMIEROWSKI — kierownik; MARIA SKILIN — naucz. szk. średn. ogóln., działaczka ZNP.

POWIAT CZORTKÓW

Kierownictwo TON: FRANCISZEK WYSMIERSKI — prezes., naucz. szk. powsz.

PKOik: FRANCISZEK WYSMIERSKI — kierownik; PAWEŁ BOCZAR — zakonnik dominikanin; WAWRZYNIEC SKOTNICKI — kier. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIATY KAMIONKA STRUMIŁOWA I RADZIECHÓW

Kierownictwo TON: BOLESŁAW SZYMAŃSKI — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP.

PKOik: ANATOL ROMSKI — kierownik, podinsp. szk., działacz ZNP; BOLESŁAW SZYMAŃSKI.

POWIAT KOPYCZYŃCE

Kierownictwo TON: WŁADYSŁAW NOWACZEK — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP w Kopyczyńcach.

PKOik: JAN KLĘBEK — kierownik, naucz. szk. powsz., działacz ZNP; WŁADYSŁAW NOWACZEK; FRANCISZEK OSTROWSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT PODHAJCE

Kierownictwo TON: KAZIMIERZ BORYSIEWICZ — prezes, naucz. szk. powsz.

PKOik: KAZIMIERZ BORYSIEWICZ — kierownik; TADEUSZ WĘGŁOWSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP; KAZIMIERZ WOJCIECHOWSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

TARNOPOL MIASTO I POWIAT SKAŁAT

Kierownictwo TON: KAZIMIERZ SYREK — prezes, podinsp. szk., działacz ZNP.

PKOik: KAZIMIERZ SYREK — kierownik; HAWLICKI — podinsp. szk., działacz ZNP; KAZIMIERZ WAJDA — naucz. szk. średn. ogóln., działacz ZNP.

POWIAT TREMBOWLA

Kierownictwo TON i PKOik: ROMAN RYPOŁOWSKI — prezes i pełnomocnik, podinsp. szk., działacz ZNP.

POWIAT ZALESZCZYKI

Kierownictwo TON i PKOik: JANINA SAMIRA — prezes i kierownik, naucz. szk. powsz., działaczka ZNP.

POWIAT ZBARAŻ

Kierownictwo TON: JOZEF IWASZKIEWICZ — prezes, kier. szk. powsz., prezes Zarządu OP ZNP w Zbarażu.

PKOik: JOZEF IWASZKIEWICZ — kierownik; STANISŁAW STANKIEWICZ — naucz. szk. średn. ogóln., działacz ZNP; STRUTYŃSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT ZBORÓW

Kierownictwo TON: STANISŁAW FEDOROWICZ — prezes, naucz. szk. powsz.

PKOik: STANISŁAW FEDOROWICZ — kierownik, STANISŁAW CZERNIAWSKI — naucz. szk. powsz., działacz ZNP; TOMASZEWSKI — kier. szk. powsz., działacz ZNP.

POWIAT ZŁOCZÓW

Kierownictwo TON i PKOik: JAN DĘBICKI — prezes i członek Komisji, naucz. szk. powsz., działacz ZNP.

OKRĘG POZNAŃSKI

Okręgowe kierownictwo TON (z siedzibą w Krakowie); IGNACY KRAWCZYK — prezes, kier. szk. powsz. w Jarocinie, członek Zarz. Okręg. ZNP w Poznaniu; JOZEF KANIA — sekr. centrali TON; IRENA GOMULKÓWNA — naucz. szk. powsz. w Poznaniu, skarbnik Zarz. Okręg. ZNP w Poznaniu; EDWARD EISBRENNER — naucz. szk. zaw. w Poznaniu, członek Zarz. Okręg. ZNP w Poznaniu.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury (z siedzibą w Warszawie); dr WLADYSŁAW SPERCZYŃSKI — kierownik, insp. szk. w Poznaniu; STANISŁAW MROZ — zastępca kierownika, spr. ogólne, naucz. szk. średn. ogóln. w Poznaniu; JOZEF WESOŁOWICZ — spr. kształcenia naucz., naucz. liceum pedagogicznego w Poznaniu; STANISŁAW SABASZEK — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Poznaniu; SCHÖNHUBER — spr. szk. zaw., naucz. szk. zaw. w Poznaniu; LUDWIK BANDURA — spr. łączności; EDWARD EISBRENNER — spr. samopomoocy; STEFAN WILCZYŃSKI — spr. gospodarze szkół; MARIAN GRABOWSKI; MARIA SZONERT — sekr. i spr. łączności.

PELNOMOCNICY TAJNEGO NAUCZANIA PRZEBYWAJĄCY W POZNANIU

Poznań miasto: STEFAN WIERZBANOWSKI — kierownik, kier. szk. powsz. w Poznaniu; JANINA WINKLEROWA — naucz. szk. średn. ogóln. w Poznaniu; LEONARD KŁOSKOWSKI — insp. szk. w Poznaniu; KAROL PARUCKI — dyr. szk. średn. ogóln. w Poznaniu; EMIL KOŁODZIEJÓW — naucz. szk. średn. ogóln. w Poznaniu.

Ośrodek poznański utrzymywał łączność z Okręgową Komisją Oświaty i Kultury dla woj. poznańskiego w Warszawie i z pełnomocnikami tajnego nauczania w powiatach. Działali: LEONARD KŁOSKOWSKI w Jarocinie, ANTONI RAKOWSKI w Srodzle, dr KONSTANCJA ŚWINARSKA i KONSTANTY LATANOWICZ w Sreńcu, WIKTOR TARKOWSKI z Grodziska i KOŁOMYJEC w Nowym Tomysłu, GROCHOWSKI w Koninie, EMILIA KOŁODZIEJÓWNA w Bydgoszczy, WANDA LORKIEWICZ w Lesznie, WYRĘBKOWSKI w Szamotułach, STEFAN LACHMYCZ w Gnieźnie.

OKRĘG ŚLĄSKI

Okręgowe Kierownictwo TON: BOLESŁAW ORŁOWSKI — prezes, kier. szk. powsz. w Chorzowie, prezes Zarz. Okręg. ZNP w Katowicach, członek Zarządu Głównego ZNP.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury ²¹ (z siedzibą w Warszawie): dr KAZIMIERZ POPIOLEK — kierownik, naucz. szk. średn. ogóln. w Katowicach; WOJCIECH WRÓBLEWSKI — spr. ogólnę, podinsp. szk. w Tarnowskich Górach; dr STANISŁAW KUŚMIERZ (1903—1945) — spr. szk. powsz., podinsp. szk. w Chorzowie; WLADYSŁAW SKRZYNIARZ (1896—1944) — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Chorzowie; dr STEFANIA MAZUREK — spr. szk. średn. ogóln., instruktor MWRiOP, członek Komisji Planowania Departamentu; dr JAN BOGDANOWICZ — spr. szk. zaw., dyr. Śląskich Zakładów Technicznych w Katowicach; EDWARD CZERNICHOWSKI — spr. kształcenia naucz., wizytator Kurat. okr. szk. w Katowicach; CHROMIK; STANISŁAW WYRĘBSKI — spr. ośw. dor., działacz społeczny; W. ŚLAWCZYK — sekcr.; JÓZEF NOREK — spr. łączności ze Śląskiem; ARTUR ZAGAN (1901—1945) — spr. łączności z Warszawą i Krakowem, wicedyrektor szk. średn. ogóln. w Boguminie (Zaolzie).

Przedstawiciele ośrodków tajnego nauczania w terenie: JURECKI — ośrodek w Dziedzielnach dla pow. Cieszyń, Bielsko i Żywiec; EMIL SZNAPKA i WLADYSŁAW WIĘCŁAW — ośrodek w Cieszynie, wyodrębniony w późniejszym etapie; ZDZIEBLIKOWA — ośrodek w Oświęcimiu dla pow. Oświęcim, Chrzanów i Wadowice; JÓZEF BIENIOSZEK — ośrodek w Tychach dla pow. Pszczyna, Rybnik, Lubliniec i Tarnowskie Góry; KILIAN BYTOMSKI — ośrodek w Katowicach; TADEUSZ KROKOSZ i KONRAD CHROSTEK — ośrodek Zagłębie dla pow. Będzin, Olkusz i Zawiercie; KROKOSZOWA i MIKITA — ośrodek w Olkuszu, wyodrębniony w późniejszym etapie; BALUCH i BALUCHOWA — ośrodek w Piotrowicach, wyodrębniony w późniejszym etapie.

²¹ Na tym terenie dla Okręgowej Komisji Oświaty i Kultury stosowano potocznie nazwę Śląskie Biuro Szkolne.

OKRĘG POMORSKI

Okręgowe kierownictwo TON (z siedzibą w Warszawie): WŁADYSŁAW DOBROWOLSKI — prezes, kier. szk. powsz. w Toruniu, podczas okupacji w Zawadach, prezes Zarz. Okręg. ZNP w Toruniu; LESZEK FRANCISZEK KLIMA — spr. organizacyjne, pracownik Sekret. Gener. Departamentu; ANTONI MYJAK — naczelnik wydz. kurat. okr. szk. w Toruniu; MICHAŁ STĘPIEŃ — kier. szk. powsz. w Grudziądzu, prezes Zarządu OPZNP w Grudziądzu; JÓZEF SZYMCZAK — spr. łączności, naucz. szk. powsz. w Chojnicach, podczas okupacji w Ostrówku pow. Radzymin.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury (z siedzibą w Warszawie): dr ZYGMUNT SZULCZYŃSKI (1897—1987) — kierownik, wizytator MWRIOP; JÓZEF SZYMCZAK — spr. organizacyjne i łączności z Pomorzem; OTTON LIPKOWSKI — spr. szk. powsz., naucz. szk. powsz.; LESZEK FRANCISZEK KLIMA — spr. szk. średn. ogóln.; ANTONI MYJAK — spr. ośw. dor.

OKRĘG BIAŁOSTOCKI

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury — ośrodek warszawski; ANTONI ZIĘBA — kierownik od połowy 1943, wizytator kurat. okr. szk. w Brześciu n. Bugiem; EDMUND MASOJADA — spr. organizacyjne, szk. powsz. i szk. średn. ogóln., naczelnik wydz. kurat. okr. szk. w Brześciu n. Bugiem.

Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury — ośrodek białostocki; MARIA KOLENDO — spr. szk. średn. ogóln., dyr. szk. średn. ogóln. w Białymstoku; KONSTANTY KOSIŃSKI — spr. szk. średn. ogóln., naucz. szk. średn. ogóln. w Białymstoku, dyr. szk. średn. ogóln. w Prużanie; dr RYSZARD WROCZYŃSKI — spr. ośw. dor., instruktor kurat. okr. szk. w Brześciu n. Bugiem; SEWERYN GASZTOWT — spr. szk. powsz. do kwietnia 1944, kier. szk. powsz. w Białymstoku; MICHAŁ MOTOSKO — spr. szk. powsz. od kwietnia 1944, kier. szk. powsz. w Białymstoku; JÓZEF KOZŁOWSKI — spr. szk. zaw., naucz. szk. zaw. w Grodnie; WŁADYSŁAW OKUSZKO — podczas okupacji naucz. tajnej szk. średn.

Przedstawiciele ośrodków tajnego nauczania: CZESŁAW LUSTYCH — naucz. szk. średn. ogóln., dyr. tajnej szk. średn. ogóln. w Łomży; FRANCISZEK WASAŹNIK — insp. szk. w Łomży, i dr STANISŁAW OSIECKA — naucz. szk. średn. ogóln. w Łomży (ośrodek w Łomży); WITOLD BIZIUK — naucz. szk. średn. ogóln. w Sokółce (ośrodek w Sokółce); RÓŻA KUSTO-CZARNOHORSKA — naucz. szk. powsz. w Pszczółczynie (ośrodek w Wysokiem Mazowieckiem).

OKRĘG POLESKI

STANISŁAW SZOPA — pełnomocnik, podinsp. szk. w Prużanie; działał od 1942, aresztowany jesienią 1943, zginął w obozie.

OKRĘG WOŁYŃSKI

RUDOLF CHRUSCIEL — pełnomocnik, insp. szk.; działał w 1942, aresztowany i rozstrzelany.

OKRĘG WILEŃSKI

Okręgowe Kierownictwo TON: STANISŁAW LISOWSKI — prezes do 1943, naucz. szk. powsz. w Wilnie; JAN KRAWIEC — wiceprezes, prezes od 1943,

naucz. liceum pedagogicznego w Wilnie; LUDWIK CHMAJ — profesor Uniwersytetu Wileńskiego; LEON RADZIWANOWSKI — naucz. szk. średn. ogóln. w Wilnie; WLADYSŁAW RYNCA — spr. łączności.

POWIAT LIDA

Kierownictwo TON: EDWARD LIPIŃSKI — prezes, insp. szk., podczas okupacji kier. szk. powsz.; ANTONI LAHODA — kier. szk. powsz. w Woronowie; JAN SZKOP — naucz. szk. powsz. w Woronowie; STANISŁAW MATUSZEWSKI — kier. szk. powsz. w Kornwaliszkach.

POWIAT WILNO-TROKI

Kierownictwo TON: LEON KUTYŁŁO — prezes, kier. szk. powsz. w Wilnie; WIKTOR KORDOWICZ — naucz. szk. powsz. w Wilnie; JÓZEF MILENKIEWICZ — kier. szk. powsz. w Wilnie; ANTONI SZWED — podinsp. szk. w pow. wileńsko-trockim.

WYDAWCY I KSIĘGARZE

WACŁAW TUŁODZIECKI, TADEUSZ ZIEMKIEWICZ, LUDWIK PAWŁOWSKI i WITOLD LICHACZEWSKI (zm. 1944) — kierownicy i działacze „Naszej Księgarni”, placówki ZNP w Warszawie.

Dr JÓZEF ZAREMBA, STANISŁAW PAZYRA i JULIUSZ GOZLIŃSKI — kierownicy zablokowanych na czas okupacji placówek wydawniczych: Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych we Lwowie — oddział w Warszawie, i Wydawnictwa Zakładu-Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie — oddział w Warszawie.

Dr JAN GEBETHNER — właściciel wydawnictwa i księgarni „Gebethner i Wolff” w Warszawie.

BARBARA KLAUZE, TADEUSZ PASTURCZAK i ZBIGNIEW ROLA — zespół pracowników firmy „Gebethner i Wolff” oraz Państwowego Wydawnictwa Książek Szkolnych — oddział w Warszawie, zajmujący się rozprowadzaniem książek z magazynów księgarskich w Warszawie.

STANISŁAW TYSZKA — właściciel drukarni na Saskiej Kępie w Warszawie, drukującej konspiracyjnie książki.

KAROL HAUBOLD i STANISŁAW MALAWSKI — organizatorzy sieci spółdzielni księgarsko-papierniczych z ramienia Związku Spółdzielni Spożywców „Spółem”.

LESZEK FRANCISZEK KLIMA i MARIAN JAWORSKI — organizatorzy kolportażu książek z ramienia Departamentu.

PIOTR PODURGIEL, JAN TYGIELSKI, CZESŁAW GUTRY, MARIAN PILIŃSKI i SATURNIN DĄBROWSKI — członkowie zarządu Spółdzielni Księgarskiej „Libraria Nova” w Warszawie.

ALFREDA JĘDRZEJOWSKA, WITOLD ROGALA i JAN TOPIŃSKI — członkowie zarządu, oraz dr ADAM PRÓCHNIK — prezes rady nadzorczej Warszawskiej Spółdzielni Księgarskiej.

ROMAN SERKOWSKI, IGNACY JAKUBIEC, WAWRZYNIEC CHAMUŁA, FRANCISZEK INGLOT, HENRYK SZLENKIER — działacze Spółdzielni Nauczycielskiej „Szkolnica” w Krakowie.

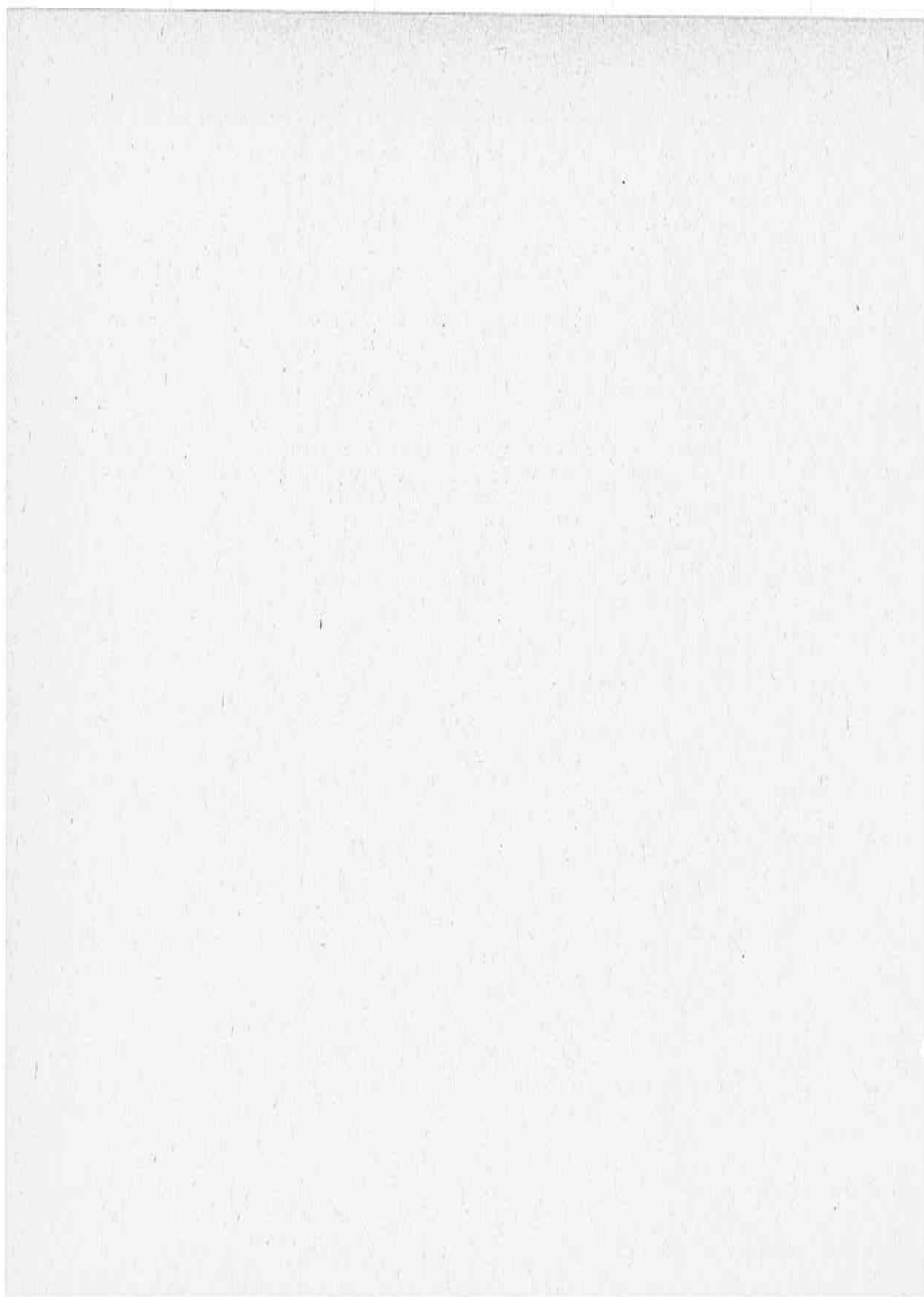
JAN CHMIELEWSKI, MICHAŁ DUBAJ, STEFAN JĘDRAK, EDWARD DRZEWIECKI i ALEKSANDER GUTNER — działacze Księgarni Spółdzielczej w Lublinie. JULIAN LIS i SZYMON MARKS — działacze Składnicy Nauczycielskiej w Łukowie.

WOJCIECH GRUZIEL, STANISŁAW SŁIWINSKI, MIKOŁAJ LIBNER i STANISŁAW KOVAŁSKI — działacze Nauczycielskiej Spółdzielni Księgarsko-Papierniczej w Skierniewicach.

JAN KUPIEC — działacz Księgarni Spółdzielczej w Kielcach.

ANTONI MAKSYMIOUK i ZYGMUNT BARBACHOWSKI — działacze Spółdzielczej Składnicy Materiałów Piśmiennych „Świt” w Siedlcach.

STEFAN DYBOWSKI — działacz Spółdzielczej Składnicy Materiałów Piśmiennych w Pińczowie.

Z CYKLU „SZKOŁY JUBILATKI”

STO LAT GIMNAZJUM I LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO W BRODNICY

Liceum ogólnokształcące w Brodnicy, noszące od 1973 r. imię Filomatów Ziemi Michałowskiej, wzięło swój początek z gimnazjum założonego w 1873 r., gdy Brodnica znajdowała się pod zaborem pruskim.

Jubileusz stulecia, któremu nadano bardzo uroczystą oprawę, stał się zarazem okazją, aby zebrać i przedstawić niezwykle ciekawe dzieje szkoły, liczne przemiany organizacyjne oraz tę nieustanną ewolucję procesu dydaktyczno-wychowawczego, jaka dokonywała się na przestrzeni lat.

* * *

POWSTANIE I ROZWOJ SZKOŁY W LATACH 1873—1920

Projekt zorganizowania gimnazjum w Brodnicy został wysunięty po raz pierwszy w 1837 r. przez władze pruskie przy okazji przekazania miastu budynków poklasztornych i przylegających doń gruntów. Ponieważ władze miejskie w ciągu lat nie zrealizowały tego projektu, ponowiono propozycję utworzenia gimnazjum w roku 1843. Obiecywano nawet wypłacać miastu przez cztery lata zapomogę w wysokości 700 talarów rocznie. Władze miejskie i tym razem nie podjęły inicjatywy rządu. Dlaczego? — Dziś trudno odpowiedzieć na to pytanie. Być może, ówczesni gospodarze miasta nie doceniali roli wykształcenia, a może zadanie zorganizowania gimnazjum przerastało ich możliwości.

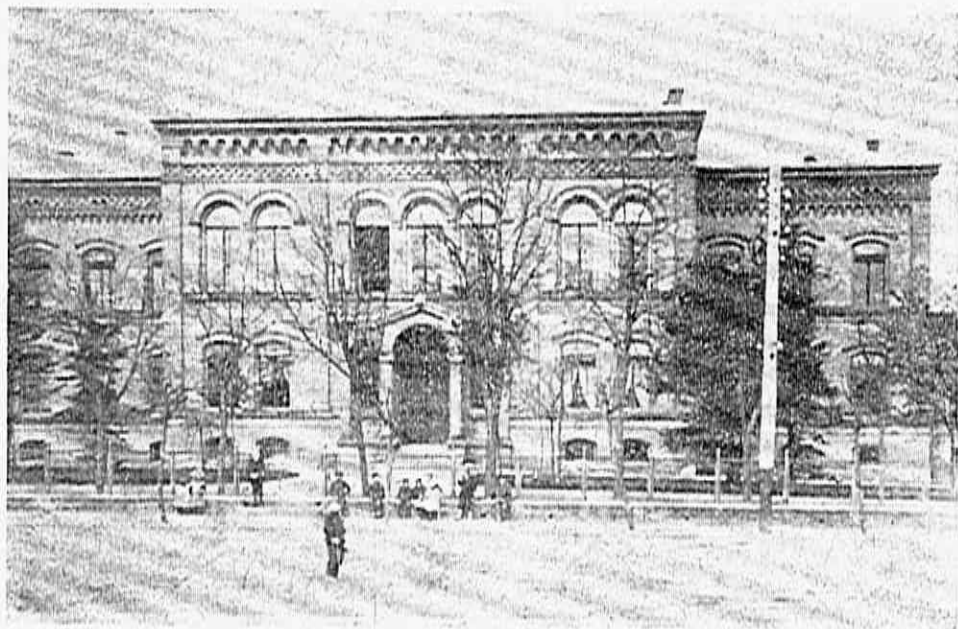
Myśl utworzenia szkoły średniej w Brodnicy odżyła w początkach drugiej połowy XIX wieku. Na wiosnę 1864 r. dokonano otwarcia 3-letniego progimnazjum przy ul. Kamionka 18. W kilka miesięcy później rozeszła się pogłoska, że rząd pruski nosi się z zamiarem przejęcia prywatnego progimnazjum katolickiego w Kurzętniku koło Nowego Miasta Lubawskiego i przekształcenia go na gimnazjum dla uczniów z powiatów lubawskiego i brodnickiego. Wiadomość ta pobudziła miejscowe władze do podjęcia energicznych starań, aby gimnazjum zlokalizować w Brodnicy.

W czasie burzliwej dyskusji w Sejmie Pruskim w dniach 22 XII 1870 r. i 15 II 1871 r. na temat przyszłego charakteru szkoły — poseł powiatu brodnickiego Ignacy Lyskowski wystąpił z żądaniem utworzenia gimnazjum katolickiego, spodziewając się, że wyznaniowy charakter szkoły zapewni narodowości polskiej i językowi polskiemu większe przywileje. Przemówienie swe poparł danymi statystycznymi, podkreślając, że stosunek ludności polskiej do niemieckiej na tych terenach przedstawia się jak 4 do 1. Posłowie niemieccy byli innego zdania i opowiedzieli się za zorganizowaniem gimnazjum symultannego. Końcowy efekt starań o pełną szkołę średnią był taki, iż 10 VI 1872 r. minister rządu pruskiego A. Falk, powołując się na reskrypt królewski z 8 V 1872 r., doniósł Magistratowi i Radzie Miejskiej o zapadłej decyzji utworzenia gimnazjum w Brodnicy. Podkreślił przy tym, że ma być ono przeznaczone dla młodzieży męskiej różnych wyznań i że językiem wykładowym winien być tylko język niemiecki. Przeciwno nadaniu gimnazjum wybitnie niemieckiego charakteru bezskutecznie protestował w Sejmie Pruskim 22 I 1873 r. poseł Lyskowski.

Powołana do życia średnia szkoła w Brodnicy przyjęła nazwę Königliches Gym-

nasium. Uroczystego otwarcia dokonano 10 V 1873 roku. Ponieważ nowo utworzone gimnazjum nie posiadało własnego budynku, zajęcia lekcyjne do roku 1877 odbywały się w pomieszczeniach dotychczasowego progimnazjum. Projekt nowego gmachu dla gimnazjum opracował miejscowy architekt Elsasser. Szkoła została zlokalizowana przy ul. Mazurskiej 26.

Kompletowanie zespołu nauczycielskiego rozpoczęto od obsadzenia stanowiska dyrektora. Funkcję tę objął 5 IV 1873 r. 36-letni doktor filozofii Friedrich Herman Eckhardt i pełnił ją do wiosny 1876 roku. Jego następcą został dr Heinrich Kretschmann, ale również nie na długo, bo tylko do roku 1879. Trzecim z kolei dyrektorem był dr Max Heinrich Adolf Königsbeck. Po jego odejściu w roku 1886 stanowisko dyrektora powierzono Wilhelmowi Alfredowi Scotlandowi. Następcą A. Scotlanda mianowano w 1902 r. dra Richarda Goede. Rola ostatniego niemieckiego dyrektora w okresie zaboru przypadła w udziale prof. Piotrowi Marschallowi. Kierował on szkołą w latach 1907—1920.

Gmach przy ul. Mazurskiej 26, w którym w latach 1877—1908 mieściło się Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące, a obecnie Technikum Mechaniczne i Zasadnicza Szkoła Zawodowa. — Reprod. Jan Melnicki

Władze pruskie dbały o to, aby na stanowiska dyrektorów powoływać nauczycieli posiadających nie tylko odpowiednie przygotowanie zawodowe, ale dających także gwarancję, iż będą skutecznie kierowali procesem germanizacyjnym młodzieży polskiej. Spośród brodnickich dyrektorów najbardziej gorliwym w tym względzie okazał się A. Scotland. W sprawy polityki germanizacyjnej najmniej angażowali się A. Königsbeck i P. Marschall.

W latach 1873—1920, oczywiście w różnych okresach, w gimnazjum brodnickim zatrudnionych było łącznie około 75 nauczycieli, których można by określić jako etatowych. Niezależnie od tego na stażach pedagogicznych przebywało około 45 osób.

Na stanowiska nauczycieli gimnazjum brodnickiego mianowano prawie wyłącznie Niemców. Do nielicznych wyjątków należeli: Antoni Chudziński, Józef Klewicz

i Franciszek Szpitter, którzy byli Polakami. Do wyjątków zaliczyć należy także nauczyciela języka greckiego i łacińskiego Salomona Friedenthala oraz dwóch rabinów, którzy dla młodzieży wyznania mojżeszowego prowadzili naukę religii i języka hebrajskiego. Nauczyciele nie byli przeciążeni pracą w szkole. Ich tygodniowy przydział godzin lekcyjnych, łącznie z godzinami nadobowiazkowymi, rzadko kiedy przekraczał liczbę 25.

Nauka w gimnazjum brodnickim — podobnie jak w innych gimnazjach niemieckich — trwała dziewięć lat. Najniższą klasą była *Sexta*, a po niej następowała: *Quinta*, *Quarta*, *Untertertia*, *Obertertia*, *Unterssekunda*, *Oberssekunda*, *Unterprima*, *Oberprima* (tj. szósta, piąta, czwarta, niższa trzecia, wyższa trzecia, niższa druga, wyższa druga, niższa pierwsza, wyższa pierwsza). *Oberprima* była klasą najwyższą i po jej ukończeniu składało się egzamin dojrzałości. Dla młodzieży, która nie miała przygotowania do gimnazjum, a chciała zdobyć średnie wykształcenie, organizowano klasę wstępną (Niemcy nazywali ją *Vorschule* lub *Septyma*).

Uczniowie, którzy osiągnęli dobre wyniki i ukończyli najwyższą klasę, składali egzamin dojrzałości w wieku 18—19 lat. Takich wypadków było jednak stosunkowo mało. Maturzyści opuszczali szkołę mając najczęściej przekroczony 20 rok życia.

Pierwsze zapisy uczniów do gimnazjum brodnickiego zostały przeprowadzone na wiosnę 1873 roku. Rekrutację ograniczono do sześciu niższych klas i do klasy wstępnej. Zajęcia lekcyjne rozpoczęły się 20 maja przy stanie 91 uczniów we wszystkich klasach gimnazjalnych i 39 w klasie wstępnej.

Przy przyjmowaniu kandydatów do gimnazjum mieszkających pod zaborem pruskim, zarówno Polaków, jak i Żydów traktowano jako obywateli niemieckich i dlatego w aktach nie odnotowywano ich narodowości. Brak tego rodzaju adnotacji nie pozwala ściśle ustalić, jaki odsetek stanowiła w szkole młodzież polska. Niemniej jednak, opierając się na takich danych, jak nazwisko, imię, wyznanie i miejsce urodzenia, można w przybliżeniu określić liczbę oraz procent uczniów polskiego pochodzenia. Jest rzeczą pewną, że w pierwszych latach istnienia gimnazjum z trzech grup narodowościowych, na jakie dzielili się uczniowie, Polacy byli w mniejszości zarówno w stosunku do Niemców, jak i do Żydów. W miarę upływu czasu stosunek ten zmieniał się zdecydowanie na korzyść młodzieży polskiej. Już na kilka lat przed wybuchem pierwszej wojny światowej liczba Polaków w gimnazjum była taka sama lub nawet większa niż Niemców.

Czym wytłumaczyć można to zjawisko? Odpowiedź jest dosyć trudna. Być może, zadecydował tutaj wzrost świadomości narodowej, a może dążenie miejscowych Polaków do zdobywania wiedzy i wykształcenia. Tak czy inaczej, fakt wzrastającej liczby Polaków w gimnazjum był z punktu widzenia naszych interesów narodowych zjawiskiem pozytywnym.

Gimnazjum brodnickie, jak zresztą wszystkie szkoły średnie w owym czasie, miało charakter elitarny. Preferowano przede wszystkim dzieci ziemian, bogatych kupców i urzędników państwowych. Dzieci robotników, a szczególnie robotników polskich, stanowiły w szkole niezwykle niski odsetek.

Uczniowie zobowiązani byli do płacenia czesnego, które w początkach istnienia szkoły wynosiło 90 marek rocznie, później zostało podwyższone do 120, a od 1902 r. do 130 marek (była to opłata bardzo wysoka, równająca się około 3000 zł obecnie).

Gimnazjum brodnickie było typu klasycznego, a więc uprzywilejowaną pozycję w planie nauczania zajmowały języki obce, a zwłaszcza język łaciński.

Z zachowanych dokumentów można wnioskować, że w omawianym okresie w gimnazjum brodnickim nie przywiązywano wielkiej wagi do wyników nauczania. Niepowodzeniami młodzieży, chociaż było ich sporo, nikt się nie przejmował. Dość powiedzieć, że promocję do następnej klasy otrzymało niewiele ponad 50% uczniów. Do matury dochodzili tylko uczniowie najzdolniejsi i najwytrwalsi. Na dowód

niech posłużą dane liceowe. W latach 1873—1920, to znaczy w ciągu 47 lat, gimnazjum przyjęło łącznie 2270 uczniów. Oznacza to, że w każdym roku przyjmowano przeciętnie 48 nowych wychowanków. W tym samym czasie egzamin dojrzałości złożyło 432 abiturientów. Wynika z tego, że co roku świadectwo dojrzałości otrzymywało zaledwie 9—10 osób.

Praca dydaktyczna w gimnazjum nie stała na wysokim poziomie, ale na odcinku pracy wychowawczej było bodaj jeszcze gorzej. Kształtowanie postaw i charakterów młodzieży odbywało się według najlepszych wzorów pruskich, przy zastosowaniu różnego rodzaju nakazów i zakazów, które egzekwowano z całą stanowczością i bezwzględnością. Uczniowie spotykając się na każdym kroku z żądaniem ślepego posłuszeństwa, a nie znajdując ani odrobiny życzliwości i zrozumienia, nienawidzili swych wychowawców. Dość często miały miejsce ostre spiecia i konflikty. Były wypadki, że uczniowie rzucali się do bicia nauczycieli lub tłukli im szyby w mieszkaniach.

Jednym z najtrudniejszych problemów wychowawczych w owym czasie było picie alkoholu przez młodzież. Libacje uczniowskie z piwem i wódką odbywały się w restauracjach lub na tzw. stacjach, a nawet na wycieczkach szkolnych. Uczniów przychwyconych na picu alkoholu karano przeważnie karcerem. Spośród innych wykroczeń najczęściej wymienia się w protokołach z posiedzeń rad pedagogicznych kradzieże, bójkę i grę w karty. Do roku 1902 za najskuteczniejszy środek wychowawczy uważano karę chłosty, później chłostę zamieniono na karcer.

Po wybuchu pierwszej wojny światowej, zgodnie z wydanymi zarządzeniami, rozpoczęło się werbowanie ochotników do wojska. Ochotniczy zaciąg trwał do końca wojny. W miarę upływu czasu, gdy kruszyły się zaczęła potęga niemiecka, nastąpił wzrost nastrojów rewolucyjnych. Gdy wybuchła rewolucja w Niemczech (11 XI 1918 r.), życie szkolne uległo prawie całkowitej dezorganizacji.

Na przełomie lat 1918—1919 Brodnica została zajęta przez oddziały Grenzschutzu, który za wszelką cenę starał się utrzymać w granicach Niemiec zagrabione ziemie polskie. Brodnica odzyskała wolność dopiero 18 I 1920 roku. Od tego czasu zaczęła się dość liczna reemigracja kolonistów niemieckich.

Mimo że od stycznia 1920 r. władzę w Brodnicy sprawowali Polacy, gimnazjum zostało przejęte od niemieckiego dyrektora dopiero w dwa miesiące później. Ostatnie posiedzenie niemieckiej rady pedagogicznej odbyło się 17 III 1920 roku.

MŁODZIEŻ POLSKA W GIMNAZJUM W LATACH 1873—1920 I JEJ UDZIAŁ W WALCE Z GERMANIZACJĄ

Przystępując do organizowania gimnazjum w Brodnicy, władze niemieckie zakładały, iż pewną część uczniów stanowić będą Polacy. Spodziewano się przy tym, że zastosowanie odpowiednich metod dydaktyczno-wychowawczych pozwoli osiągnąć jeżeli nie pełne wynarodowienie młodzieży polskiej, to przynajmniej poważnie osłabi jej poczucie narodowe. Jest rzeczą zrozumiałą, że przy takim założeniu życie młodzieży polskiej w gimnazjum nie mogło być łatwe.

Niektórzy z dyrektorów i nauczycieli, ulegając ogólnym nastrojom szowinizmu, opierali swe metody wychowawcze na szykanach, dyskryminacji i poniżaniu uczniów polskich. Najwięcej przykrości i różnych upokorzeń zuznała młodzież polska od nauczycieli należących do polakożereczego Niemieckiego Związku Kresów Wschodnich (Deutscher Ostmarkenverein). Część uczniów pochodzenia niemieckiego, widząc przykłady braku tolerancji u swych wychowawców, korzystała z każdej nadarżającej się okazji, aby dokuczyć Polakom. W szkole obowiązywał surowy zakaz mówienia po polsku. Polacy często nie respektowali tego zakazu. To powodowało,

że na „winowajców” spadały surowe kary, niekiedy jednak nie odnosiły widocznego skutku.

Pierwszy poważniejszy konflikt na tle językowym miał miejsce w 1882 r., a całe zajście opisane zostało w „Gazecie Toruńskiej” z 13 VI 1882 roku.

Solą w oku dla pewnej części Niemców były nadobowiązkowe lekcje języka polskiego, na które co roku uczęszczało około 50 uczniów. W tym miejscu może nasunąć się pytanie, jak to się stało, że Niemcy wyrazili zgodę na te lekcje w szkole, która miała być ośrodkiem germanizacji? Była to zasługa posła Ziemi Michałowskiej w Sejmie Pruskim Ignacego Łyskowskiego. Dzięki jego staraniom ówczesny minister oświaty wydał we wrześniu 1879 r. zezwolenie na fakultatywne nauczanie języka polskiego. Organizacją nauczania tego przedmiotu zajęł się prof. Antoni Chudziński. Nauka odbywała się w 3 grupach w wymiarze po 2 godziny tygodniowo. Zajęcia lekcyjne prowadził z młodzieżą przez 22 lata wielce zasłużony dla sprawy polskiej wspomniany wyżej prof. Chudziński.

Pretekstem do zawieszania zajęć z języka polskiego stało się wykrycie w 1901 r. tajnej organizacji uczniowskiej, działającej pod nazwą Towarzystwa Filomatów. Organizacja filomacka została utworzona jesienią 1873 r. i przyjęła nazwę Towarzystwa Tomasza Zana (w latach późniejszych nazwę zmieniano kilkakrotnie). Organizatorem Towarzystwa był Marian Karwat, późniejszy doktor medycyny. W pierwszym roku istnienia stowarzyszenie filomatów liczyło 8 członków. W latach następnych liczba zrzeszonych wahała się w granicach 20—25 osób. Powołane do życia Towarzystwo im. Tomasza Zana w Brodnicy nawiązywało do tradycji filomatów wileńskich, a oparte zostało na wzorach wcześniej założonych organizacji filomackich w Chełmnie i Chojnicach.

Organizacja filomacka miała charakter konspiracyjny i dlatego przy przyjmowaniu w jej szeregach zachowywano daleko idące ostrożności. Kandydaci na członków musieli wykazywać się przede wszystkim wielkim patriotyzmem i wysokimi wartościami moralnymi. Ceremonii przyjmowania członków nadano cechy romantycznego wtajemniczenia. Uroczyste zaprzysiężenie stanowiło głębokie i niezapomniane przeżycie dla każdego z uczestników.

Nie zachowała się, niestety, rota przysięgi brodnickiej organizacji filomackiej. Znany jest natomiast z akt procesu toruńskiego z 1901 r. tekst przysięgi „Marianów” (nazwa kółka filomackiego w Sremie), która w tłumaczeniu wtórnym z języka niemieckiego brzmi następująco: „Wstępując do Towarzystwa Historyczno-Literackiego, przysięgam pod utratą czci i imienia Polaka, że chcę być posłuszny statutowi Towarzystwa i według jego zasad dokładnie i sumiennie postępować. Przysięgę tę uważam za równie świętą, jak pamięć o naszej polskiej Ojczyźnie”. Sądzić należy, że treść przysięgi składanej w brodnickiej organizacji filomackiej miała podobne brzmienie. Głównym zadaniem organizacji było samowychowanie oraz samokształcenie w zakresie języka polskiego, literatury, historii i geografii Polski.

Na ślad działalności filomackiej Niemcy wpadli przypadkowo w 1901 roku. Znalezione notatki u uczniów gimnazjum śremskiego dały początek dochodzeniom, a następnie aresztowaniom w Brodnicy, Chełmnie i Toruniu. Śledztwo trwało pół roku. Przesłuchano 141 osób. Filomaci w czasie dochodzeń nie przyznawali się do stawianych im zarzutów lub odmawiali zeznań. Dnia 9 IX 1901 r. przed sądem w Toruniu stanęło 60 uczniów.

Z 19 oskarżonych filomatów brodnickich od winy i kary zostały uwolnione tylko 3 osoby. Najwyższy wymiar kary otrzymał Aleksander Markwicz (3 miesiące więzienia). Wszyscy skazani, którzy w czasie procesu byli jeszcze uczniami, zostali wydalenii ze szkoły bez prawa przyjęcia do jakiegokolwiek gimnazjum na terenie Rzeszy Niemieckiej. W czasie rozprawy sądowej filomaci zachowali postawę pełną

godności i nie prosili o ulaskawienie, a po ogłoszeniu wyroku odśpiewali Mickiewiczowskie strofy: *Nie dbam, jaka spadnie kara...*

Obszerne relacje z przebiegu procesu toruńskiego zamieszczała zarówno prasa polska, jak i niemiecka. Jest rzeczą ciekawą, że niektóre gazety niemieckie, np. „Volkszeitung”, „Der Tag” i „Die Welt am Mittag”, wyrażały bardzo pochlebne opinie o filomatach. Po procesie działalność filomacka została zawieszona i wznowiono ją dopiero w roku 1908.

Filomaci uważnie śledzili rozgrywane się wydarzenia na arenie międzynarodowej. Gdy wybuchła pierwsza wojna światowa, postanowili podjąć akcję przygotowania młodzieży polskiej do ewentualnego wystąpienia zbrojnego przeciwko Niemcom. W maju 1914 r. z inicjatywy Franciszka Handelta utworzono Tajny Skauting. W okolicznych lasach członkowie Skautingu prowadzili systematycznie ćwiczenia o charakterze wojskowym.

Pod koniec 1918 r., gdy sprawa niepodległości Polski wchodziła w końcową fazę, uczniowie gimnazjum brodnickiego podzielili się na dwa wzajemnie zwalczające się obozy. Młodzież polska, ożywiona pragnieniem wyzwolenia ojczyzny, utworzyła tajną organizację pod nazwą Klub Czerny. Członkowie Klubu gromadzili broń i amunicję, a następnie przekazywali ją działającemu już w tym czasie Polskiemu Komitetowi Obywatelskiemu. Znane są także przykłady, że uczniowie, zwłaszcza klas starszych, przekradali się przez granicę i jako ochotnicy wstępowali do utworzonych w Wielkopolsce pułków poznańskich i pomorskich.

SZKOŁA BRODNICKA W LATACH 1920—1945

Kiedy w marcu 1920 r. przejęcie gimnazjum brodnickiego z rąk niemieckich stało się już faktem dokonany, wylonił się wcale niebagatelny problem. Okazało się bowiem, że zajęć lekcyjnych nie można organizować, bo nie ma kto uczyć. Spośród nauczycieli, którzy pracowali w poprzednim okresie, pozostało tylko dwóch: Franciszek Szpitter i Salomon Friedenthal. Ten ostatni w dodatku nie znał języka polskiego.

Gimnazjum zaczęło względnie normalnie funkcjonować od 1 V 1920 r., gdy obsadzone zostało stanowisko dyrektora i gdy liczba nauczycieli wzrosła do 6. Pierwszym dyrektorem polskim gimnazjum w Brodnicy został doświadczony pedagog dr Klemens Malicki.

Pod koniec roku szkol. 1919/20, po odejściu uczniów pochodzenia niemieckiego, w gimnazjum pozostała grupa młodzieży licząca zaledwie 119 osób. Od września 1920 r. przyjęto 130 nowych uczniów. Podobnie jak w okresie zaboru do gimnazjum mogli uczęszczać tylko chłopcy.

Jeśli chodzi o strukturę organizacyjną szkoły, to do czasu wejścia w życie „jędrzejowiczowskich reform” gimnazjum brodnickie było 8-klasowe, typu klasycznego. Z chwilą powstania liceum utworzono dwa wydziały: humanistyczny i przyrodniczy.

Częściej niż struktura organizacyjna zmieniała się nazwa szkoły. Tuż po wojnie nosiła ona nazwę Zreformowane Gimnazjum Neoklasyczne, po roku 1925 została przemianowana na Państwowe Gimnazjum Klasyczne, w cztery lata później na Państwowe Gimnazjum Męskie, a wreszcie w 1938 r. przekształcono je na Państwowe Liceum i Gimnazjum w Brodnicy.

Z pierwszych lat powojennych dwa wydarzenia zasługują na wzmiankę. Jedno z nich — to jubileusz 50-lecia szkoły, połączony ze zjazdem filomatów, a drugie — pobyt prezydenta Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego w gimnazjum w dniu 22 VI 1924 roku.

Do najtrudniejszych problemów okresu bezpośrednio po wojnie, z którymi szkoła musiała sobie radzić, trzeba zaliczyć brak wykwalifikowanej kadry pedagogicznej.

Grono pedagogów z roku szkol. 1922/23. Rząd pierwszy od lewej: S. Friedenthal, dyr. K. Malicki, ks. A. Wagner. Rząd drugi i trzeci od lewej: A. Króllicki, P. Knuth, W. Berezewski, K. Zurawski, ks. J. Wielebiński, F. Niklewicz, J. Gottwald, B. Jastrzębski, B. Nowak

W miarę upływu czasu sytuacja na tym odcinku ulegała systematycznej poprawie. Po roku 1930 gimnazjum brodnickie posiadało już dobrze przygotowaną kadrę pedagogów. Nauczyciele, którzy nie mieli pełnych kwalifikacji, należeli w tym czasie do wyjątków. Najbardziej doświadczonym i zasłużonym nadawano — zgodnie z ustawą z 1 VII 1926 r. — tytuł profesora.

W porównaniu z okresem zaboru i pierwszej wojny światowej w zasadniczy sposób zmienił się w szkole przede wszystkim skład narodowościowy uczniów. W okresie zaboru uczniowie Polacy stanowili w najlepszym wypadku około 60% ogólnej liczby uczniów, obecnie młodzież polska liczyła ponad 98%. Niewielkie zmiany dokonały się natomiast w składzie socjalnym uczniów. Dostęp do szkoły średniej dla młodzieży ze środowisk robotniczych i chłopskich nie był łatwy, i to zarówno dlatego, że rzadka była wówczas sieć szkół 7-klasowych, jak również ze względu na wysokie opłaty za naukę, wynoszące w 1928 r. 55 zł od ucznia, w 1930 r. — 150 zł, a w 1932 r. — 220 zł.

Jak już wspomniano wyżej, gimnazjum brodnickie do roku 1932 było szkołą 8-klasową typu klasycznego. W klasach od pierwszej do trzeciej realizowany był w zasadzie ten sam program nauczania, który obowiązywał w trzech ostatnich klasach publicznej 7-klasowej szkoły powszechnej. Jeśli chodzi o klasy wyższe, to — dla przykładu — w roku szkol. 1929/30 obowiązywał podany na s. 602 plan nauczania.

Do przedmiotów nadobowiązkowych należały: rysunki, śpiew, muzyka i roboty ręczne.

Po przekształceniu szkoły w liceum i gimnazjum wprowadzono nowy tygodniowy plan nauczania. Najbardziej istotne zmiany polegały na tym, iż zniesiono nauczanie języka greckiego i kultury klasycznej, a liczbę godzin języka łacińskiego poważnie zredukowano. W zamian za to zwiększono wymiar godzin nauczania języka polskiego i historii w klasach humanistycznych oraz przedmiotów ścisłych w klasach przyrodniczych.

Przedmioty	Klasa				
	IV	V	VI	VII	VIII
Religia	2	2	2	2	2
Język polski	4	3	3	3	3
Język łaciński	6	6	6	5	4
Język grecki	—	5	6	5	5
Kultura klasyczna	—	—	—	1	1
Język obcy nowożytny	4	3	3	3	2
Historia	4	3	3	3	3
Geografia	—	2	2	—	—
Przyrodoznawstwo	4	—	—	—	—
Fizyka z chemią	—	—	—	3	3
Matematyka	3	3	2	2	1
Propedeutyka filozofii	—	—	—	—	3
Cwiczenia cielesne	3	3	3	3	3
Razem:	30	30	30	30	30

Egzaminy dojrzałości odbywały się pod koniec maja lub na początku czerwca. Abiturienti, którym nie powiodło się w sesji wiosennej, mogli egzamin powtarzać w porze zimowej. Do roku 1938 część pisemna egzaminu obejmowała trzy przedmioty: język polski lub historię (do wyboru), język łaciński lub grecki (do wyboru) oraz fizykę z chemią lub matematykę (do wyboru). Egzamin ustny składali uczniowie z pięciu przedmiotów: z religii (obowiązkowo), języka polskiego lub historii (do wyboru) oraz z trzech następujących przedmiotów (do wyboru) — języka łacińskiego, języka greckiego, kultury klasycznej i fizyki z chemią. W 1939 r. zaczął obowiązywać nowy regulamin egzaminu dojrzałości. Część pisemna egzaminu obejmowała: język polski na obu kierunkach, język obcy nowożytny na kierunku humanistycznym oraz fizykę na kierunku przyrodniczym. Część ustna obejmowała: na kierunku humanistycznym: religię, język polski, historię, język łaciński lub język nowożytny, a na przyrodniczym — religię, biologię i chemię.

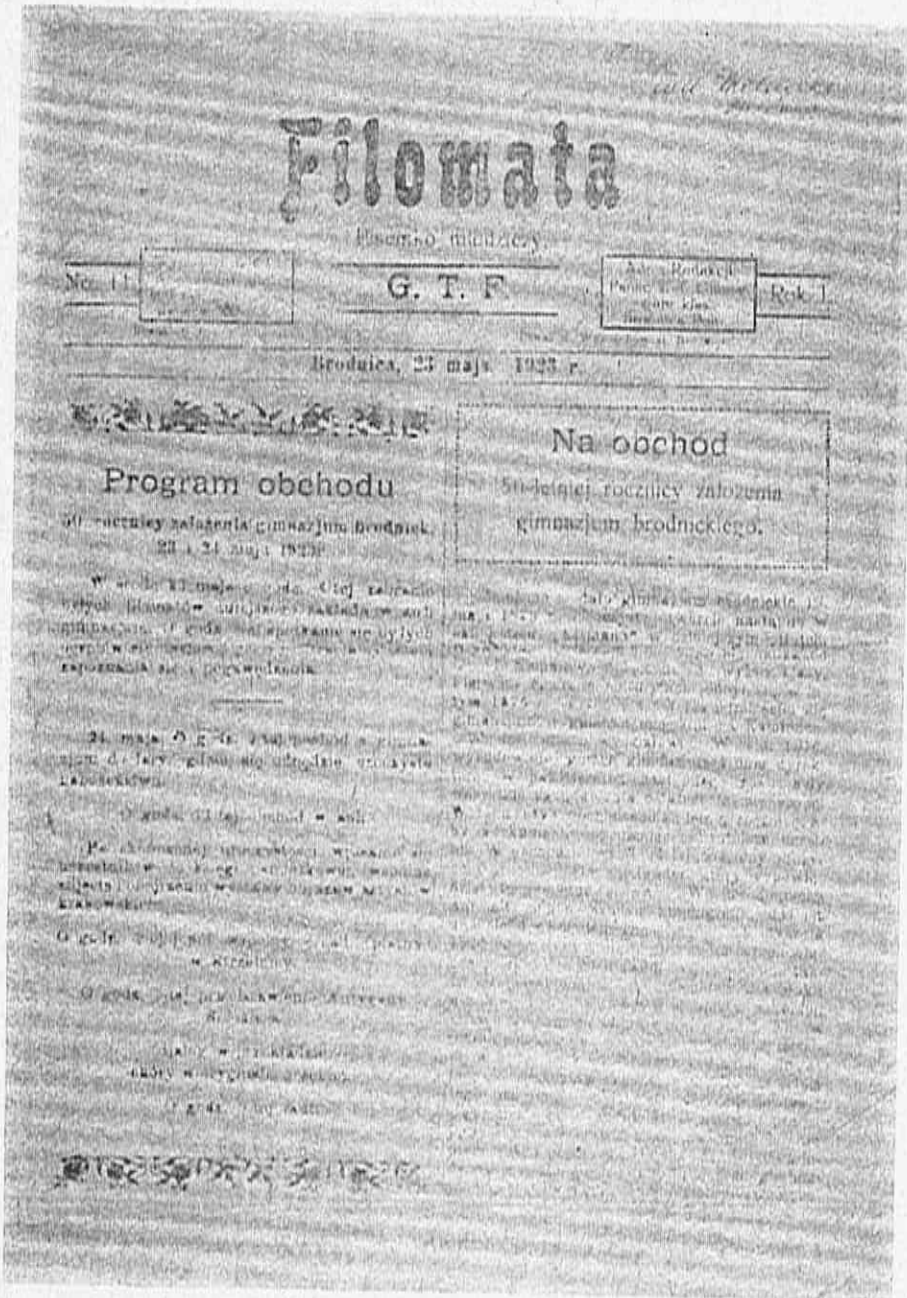
Na ogólną liczbę 1546 uczniów uczęszczających do gimnazjum brodnickiego w latach 1920—1939 egzamin dojrzałości złożyło 360 osób; oznacza to, że sprawność nauczania nie była zbyt wysoka i kształtowała się na poziomie 23%.

Dość dobrze rozwijała się w owym okresie praca pozalekcyjna. W szkole istniało i działało 18 różnych organizacji młodzieżowych i kółek zainteresowań. Wydawano drukiem także własne gazetki: „Filomatę” i „Z ławy szkolnej”.

Nauczyciele stawiali młodzieży duże wymagania, a wszelkiego rodzaju wybryki i wykroczenia karano bardzo surowo, aż do wydalenia ze szkoły włącznie. Kara chłosty była stosowana tylko do 1921 roku.

Lata okupacji hitlerowskiej — to najbardziej ponury, a zarazem tragiczny okres w dziejach szkoły. Z niepełnych danych, jakie udało się nam zebrać, wynika, że w walce zbrojnej z wrogiem zginęło około 23 wychowanków i nauczycieli gimnazjum. Niemcy rozstrzelali lub zamordowali w obozach koncentracyjnych co najmniej 52 byłych uczniów, 3 nauczycieli i dyrektora szkoły. Spośród 85 podległych i pomordowanych wychowanków gimnazjum, których nazwiska udało się ustalić, 9 nie przekroczyło 21 roku życia, a dalszych 20 było w wieku 22—25 lat.

Po zajęciu Brodnicy Niemcy przystąpili do systematycznego niszczenia i usuwania wszelkich śladów polskości. W wyniku tej akcji przepadł cały księgozbiór gimnazjalny, spalono wiele cennych dokumentów, obrazów i pomocy naukowych.

Fotokopie strony tytułowej „Filomaty” z 1923 roku

W latach okupacji w budynku gimnazjum mieściła się niemiecka szkoła średnia (Mittelschule), do której młodzież polska miała wstęp wzbroniony. Z tego okresu nie zachowały się żadne dokumenty.

**KRONIKA NAJWAŻNIEJSZYCH WYDARZEŃ SZKOLNYCH
W OKRESIE POLSKI LUDOWEJ**

Kiedy w styczniu 1945 r. Brodnica odzyskała wolność, jedną z najpilniejszych spraw była organizacja szkolnictwa podstawowego i średniego. Zadanie nie należało do łatwych. Największą, ale nie jedyną trudność sprawiał brak wykwalifikowanej kadry pedagogicznej. W samym tylko powiecie brodnickim zginęło lub zostało zamordowanych 33 nauczycieli. Spora część pracowników oświatowych nie powróciła jeszcze z wojennej tułaczki. Inną trudność stanowił zły stan budynków szkolnych. Były one całkowicie zdewastowane, choć nie spalone. Do tego dochodził jeszcze brak sprzętu szkolnego, podręczników, zeszytów i przyborów do pisania. Dzięki jednak ofiarności ocalałych nauczycieli, uczniów i całego społeczeństwa stopniowo wszystkie trudności udało się pokonać.

W lutym 1945 r. na stanowisko dyrektora szkoły został powołany doświadczony nauczyciel Bolesław Jastrzebski.

Struktura organizacyjna szkoły pozostała taka sama, jak w roku 1939. Pod koniec lutego 1945 r. przeprowadzono egzaminy wstępne. Do 4 klas gimnazjalnych przyjęto łącznie 234 uczniów, a do klasy pierwszej liceum 31 uczniów. Normalne zajęcia lekcyjne rozpoczęto w dniu 1 III przy stanie 13 członków zespołu nauczycielskiego.

Pierwszy egzamin dojrzałości po drugiej wojnie światowej odbył się w czerwcu 1946 roku. Po raz pierwszy w dziejach szkoły przystępowali do niego również dziewczęta.

W dniu 29 V 1948 r. szkoła obchodziła uroczyste 75-lecie swego istnienia. Jubileusz szkoły połączono z obchodami 650-lecia Brodnicy.

W 1948 r. dokonane zostały dość istotne zmiany w ustroju szkolnictwa polskiego. Między innymi zniesiono podział na gimnazjum i liceum. Od tej pory obowiązywało 7-letnie nauczanie na stopniu podstawowym i 4-letnie w liceum ogólnokształcącym. Do niektórych liceów przyłączano szkoły podstawowe. Brodnickie liceum i gimnazjum z dniem 1 IX 1948 r. zostało również przekształcone na szkołę ogólnokształcącą stopnia podstawowego i licealnego. W kilka lat później zmieniono nazwę uczelni na: Szkoła Podstawowa i Liceum Ogólnokształcące w Brodnicy. Utworzona w 1948 r. tzw. jedenastolatka obejmowała 7 oddziałów stopnia podstawowego i 4 stopnia licealnego.

W 1951 r. miejscowe władze administracyjne przekazały szkole budynek po byłej Szkole Rolniczej na internat. W październiku 1952 r. nastąpiła zmiana na stanowisku dyrektora szkoły. Nowym dyrektorem został Bolesław Burczyk. Po jego przejściu do Państwowego Liceum Pedagogicznego w roku 1957 stanowisko to objął Rudolf Narloch. Po jego śmierci w marcu 1958 r. obowiązki dyrektora przejął Stefan Biłski. W latach 1961—1966 dokonano rozdziału klas stopnia podstawowego i licealnego. Od tego czasu szkoła nosiła nazwę: I Liceum Ogólnokształcące w Brodnicy.

W związku z przedłużeniem obowiązkowego nauczania w szkołach podstawowych do lat 8 powstała jednoroczna przerwa w rekrutacji do liceum. Pierwszy nabór absolwentów ośmioklasowej szkoły podstawowej przeprowadzono w 1967 roku. Doniosłym wydarzeniem w dziejach szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Brodnicy było połączenie we wrześniu 1967 r. istniejących od wielu lat dwóch liceów ogólnokształcących. Początki II Liceum Ogólnokształcącego w Brodnicy, które uległo

Wydziałowa, później Prywatne Gimnazjum Żeńskie, a rok przed drugą wojną światową Prywatne Liceum i Gimnazjum Żeńskie. Tuż po wojnie szkoła nosiła nazwę: Miejskie Liceum i Gimnazjum Żeńskie. W roku 1949 uzyskała ona prawa państwowe i przyjęła nazwę: II Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Licealnego. Z zachowanych częściowo dokumentów wynika, że w latach 1933—1939 szkoła ta wydała 89 świadectw dojrzałości i 47 świadectw ukończenia gimnazjum. Wyniki pracy dydaktyczno-wychowawczej z lat 1945—1967 wyrażają się liczbą 751 wydanych świadectw dojrzałości. W lipcu 1968 r. brodnickie Liceum Ogólnokształcące zostało przeniesione do budynków będącego w likwidacji Liceum Pedagogicznego przy ul. Lidzbarskiej 14. Dotychczasowy budynek i wyposażenie I Liceum przy ul. Mazurskiej 26 zostały przekazane Zasadniczej Szkole Zawodowej i Technikum Mechanicznemu. Dyrektorem połączonego już Liceum Ogólnokształcącego został Bolesław Burczyk, a jego zastępcą Stefan Biłski. W grudniu 1969 r., po śmierci Burczyka, Biłski objął funkcję dyrektora.

Dnia 9 VI 1973 r. uroczystość obchodząca jubileusz 100-lecia szkoły. Przy tej okazji nadane zostało jej imię Filomatów Ziemi Michałowskiej. Wybór imienia świadczy o żywych tradycjach szkoły, związanych z działalnością organizacji filomackiej w latach 1873—1939. Środowisko brodnickie, odnoszące się zawsze z dużą życzliwością do szkoły, w dniu obchodów 100-lecia przekazało jej w darze ufundowany przez siebie sztandar. Tę największą w dziejach szkoły uroczystość, na którą przybyło około tysiąca byłych i kilkuset aktualnych uczniów, zaszczylił swą obecnością minister oświaty i wychowania Jerzy Kuberski. Dużą satysfakcję sprawiły wszystkim zebranych słowa ministra: „Chciałbym Was poinformować, że w uznaniu zasług Liceum na przestrzeni całego wieku zostało ono odznaczone jako pierwsza szkoła w Polsce Medalem 200-lecia Komisji Edukacji Narodowej”. Warto tu może jeszcze dodać, że 100-lecie szkoły zostało upamiętnione odstonicem tablicy pamiątkowej na gmachu szkolnym, wybiciem medalu pamiątkowego, sporządzeniem okolicznościowego znaczka, a także wydaniem książki pt. *Zarys historii Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Brodnicy 1873—1973*. Z okazji jubileuszu zorganizowano także Izbę Pamięci, w której jeden dział poświęcono historii Ziemi Michałowskiej, ze szczególnym uwzględnieniem martyrologii i walki wyzwoleńczej w okresie ostatniej wojny światowej; drugi stanowi przegląd dorobku dziejów szkoły. Obchody 100-lecia odbiły się głośnie w społeczeństwie brodnickim i w prasie krajowej.

W związku z obchodami 200-lecia Komisji Edukacji Narodowej w grudniu 1973 r. — delegacja liceum brała udział w spotkaniu przedstawicieli najstarszych szkół w Polsce. Spotkanie odbyło się w Technikum Kolejowym w Warszawie.

W roku szkolnym 1974/75 Liceum Ogólnokształcące w Brodnicy obejmuje 17 klas, liczy 644 uczniów, w tym 429 dziewcząt, zatrudnia 32 nauczycieli w pełnym wymiarze godzin (łącznie z bibliotekarzem). Od roku szkolnego 1970/71 prowadzony jest jeden ciąg klas o profilu matematyczno-fizycznym, od 1972/73 r. jeden ciąg o profilu humanistycznym, a od 1973/74 r. jeden ciąg o profilu biologiczno-chemicznym.

Przy szkole czynny jest internat dla 230 uczniów. Pracę opiekuńczo-wychowawczą sprawuje w nim 5 nauczycieli, zatrudnionych w pełnym wymiarze godzin.

PRACA DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZA SZKOŁY W LATACH 1945—1974

Przez wiele powojennych lat warunki pracy i nauki w Liceum Ogólnokształcącym w Brodnicy nie należały do najlepszych. Bywały okresy, że zajęcia odbywały się na dwie zmiany i kończyły się o godz. 19.

W każdym procesie dydaktycznym — jak wiadomo — niezwykle ważną rolę od-

grywają metody nauczania. Uzasadnione więc może być pytanie, jak uczyli nauczyciele w okresie Polski Ludowej? Zgodnie z prawdą trzeba powiedzieć, że aczkolwiek były czasem potknięcia, to jednak wszyscy chcieli uczyć dobrze, że nie szczydziли ani sił, ani czasu, aby doskonalić swe umiejętności dydaktyczne, że z uwagą śledzili ukazujące się nowości o tematyce pedagogicznej i po odpowiedniej weryfikacji starali się stosować nowe wzory w praktyce. Twórcze poszukiwania w tym zakresie trwają zresztą do dziś.

Efekty pracy szkoły zwykle się mierzyły między innymi liczbą promocji i wynikiem egzaminu dojrzałości. Mówiąc najogólniej, w pierwszych latach powojennych liczba promowanych uczniów w klasach ponadpodstawowych wynosiła około 90%. Dość wyraźne obniżenie wyników nauczania wystąpiło w latach 1950—1960. Drugoroczność sięgała wówczas do 15%. Spore były także rozmiary odsiewu (około 17%). Z przeprowadzonych w owym okresie badań wynika, że na dość znaczne niepowodzenia uczniów największy wpływ miały takie czynniki, jak ciasnota w szkole i nauka na dwie zmiany, słabe przygotowanie wyniesione z klas niższych oraz w pewnych wypadkach stosowanie mało skutecznych metod nauczania. W następnych latach rozmiary drugoroczności i odsiewu były znacznie mniejsze. Na przykład w latach 1962—1967 nie przekraczały 10%.

Bardziej wyraźną poprawę wyników nauczania odnotowuje się w ostatnim czasie. Tak np. procent promowanych uczniów czy otrzymujących świadectwa ukończenia szkoły w 1973 r. wynosił 95,3, a w 1974 r. — 97. Wzrost efektów nauczania stał się możliwy zarówno dlatego, że poprawiło się zaplecze materialne szkoły, jak i dlatego, że stosować zaczęto bardziej nowoczesne i skuteczne metody dydaktyczne.

W ciągu 29 ostatnich lat (licząc od 1 III 1945 r. do 30 czerwca 1974 r.) w liceum i gimnazjum pobierało naukę 3550 uczniów. W tej liczbie mamy 58 uczniów z okresu międzywojennego i 148 uczniów przyjętych w 1967 r. z II Liceum Ogólnokształcącego. W tym samym czasie świadectwa dojrzałości otrzymały 1652 osoby, a świadectwa ukończenia liceum 66 osób. Z powyższych danych wynika, że przeciętna roczna liczba wydanych świadectw maturalnych wynosi 56.

Sprawność nauczania w wybranych latach kształtowała się następująco:

Rok szkolny	Sprawność nauczania
1962/63 —	46,8%
1964/65 —	57,4%
1967/68 —	67,8%
1973/74 —	77,6%

W ciągu 18 lat istnienia szkoły podstawowej i liceum ogólnokształcącego (1948—1966) świadectwa ukończenia szkoły podstawowej wydane zostały 548 uczniom.

Byłoby rzeczą nader wskazaną dodać tu informację o dalszych losach maturzystów. Nie jest to jednak takie łatwe, ponieważ szkoła nie prowadzi ewidencji w tym zakresie. Poprzestając na szacunkowych ustaleniach można powiedzieć, że w pierwszych latach powojennych liczba absolwentów zgłaszających się na wyższe uczelnie wahała się w granicach od 75% do 80%. W późniejszym okresie, a także w ostatnich latach liczba podejmujących studia wynosiła około 70%. Pozostali absolwenci zdobywali kwalifikacje zawodowe w szkołach policealnych bądź na różnego rodzaju kursach. Spośród maturzystów, którzy ubiegali się o przyjęcie do szkół wyższych, egzaminy wstępne z wynikiem pomyślnym składało co roku około 70—80%.

nym. Efekty z każdym rokiem stają się coraz bardziej widoczne. W roku bieżącym przygotowaniem do różnych olimpiad przedmiotowych objętych zostało prawie 100 uczniów.

Za spore osiągnięcie lat ostatnich można uważać widoczny i odczuwalny wzrost autentycznej samorządności w szkole i internacie. Dobrze rozwija się praca w organizacjach młodzieżowych, a zwłaszcza w ZMS i IISPS. Szczególnie bogata jest praca pozalekcyjna, prowadzona w ramach „Klubu Otwartych Szkół”.

Spośród wielu imprez i uroczystości szkolnych zawierających duży ładunek wychowawczy i dostarczających młodzieży głębokich przeżyć należy wymienić (przyjęty od 1966 r.) zwyczaj składania przez maturzystów w dniu ogłoszenia wyników egzaminu dojrzałości uroczystego ślubowania.

Jubilatka dnia dzisiejszego — to szkoła otwarta w szerokim tego słowa znaczeniu. W szkole tej żywy jest kontakt z przeszłością i z jej postępowymi tradycjami, ale także chętnie przyjmowane jest wszystko to, co nowe, co dobre i co sprzyja dalszemu rozwojowi. Kontakty z przeszłością szkoły i jej tradycjami pomagają utrzymywać m.in. dawni wychowankowie, którzy są częstymi gośćmi w szkole nie tylko na dorocznych zjazdach byłych maturzystów.

O aktywności społecznej szkoły i jej powiązaniu z szerszym środowiskiem świadczą może kilka wybranych przykładów. Tak np., poczynając od 1961 r., utrzymywane są bliskie kontakty uczniów z załogą m/s „Brodnica”; sporo życzliwego zainteresowania, a czasami pomocy okazują szkole m.in. takie instytucje, jak Państwowy Instytut Wydawniczy, Redakcja „Chłopskiej Drogi”, Teatr Narodowy w Warszawie oraz Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne (Oddział w Warszawie); od wielu lat serdeczna więź łączy młodzież z uczestnikami walk wyzwoleniczych i ruchu oporu. Za działalność na rzecz ZBoWiD Zarząd Główny tej organizacji nadał szkole w roku 1974 odznakę „Za zasługi dla ZBoWiD”; młodzież szkoły często zabiera głos i wypowiada się na łamach różnych czasopism, m.in. w „Gazecie Pomorskiej”, „Tygodniku Kulturalnym” i „Motywach”; od kilku miesięcy uczniowie uczestniczą w akcji sondażowej, prowadzonej przez Młodzieżową Agencję Wydawniczą.

Kończąc omawianie 100-letnich dziejów szkoły, dodajmy jeszcze, że w latach 1873—1973 wydano łącznie 2323 świadectwa dojrzałości, w tym 1891 polskich i 432 niemieckie. Zakładając, że wśród maturzystów z okresu zaboru było sporo Polaków (dokładna liczba jest trudna do ustalenia), okaże się, że w ciągu 100 lat świadectwa dojrzałości otrzymało ponad 2000 młodzieży polskiej.

Zarówno maturzyści, jak i uczniowie, którym nie było dane zakończyć nauki egzaminem dojrzałości, po opuszczeniu szkoły podejmowali pracę i tworzyli wartości, które składają się na dorobek naszego kraju. Tu dodajmy, że osiągnięcia naukowe, literackie, publicystyczne i artystyczne, a także sukcesy zawodowe niektórych dawnych uczniów są tej miary, że zapisały się trwale na kartach historii naszego narodu. Jako przykład niechaj tu posłużą choćby tylko te 22 nazwiska, wybrane spośród kilku tysięcy nazwisk dawnych wychowanków szkoły:

WŁODZIMIERZ BIEŁAWSKI (ur. w 1923 r.) — doc. dr hab., pracownik naukowy Akademii Medycznej w Gdańsku;

MARIAN BIZAN (ur. w 1927 r.) — historyk literatury i wydawca, pracownik Państwowego Instytutu Wydawniczego, autor licznych publikacji, członek Pen-Clubu;

BOGDAN BURCZYK (ur. w 1930 r.) — doc. dr hab., pracownik naukowy Politechniki Wrocławskiej;

STANISŁAW DZIEGIELEWSKI (ur. w 1903 r.) — doc. dr hab., specjalista z zakresu leśnictwa;

BOGUMIL HOFFMAN (1890—1945) — pedagog, działacz niepodległościowy, autor

kilku publikacji, m.in. *Z historii gimnazjum państwowego w Chojnicach*, zamordowany w obozie koncentracyjnym w Stutthofie;

LEONARD JARZĘBOWSKI (ur. w 1913 r.) — kustosz dyplomowany, autor kilku publikacji, m.in. z dziedziny starodruków;

ZDZIŚLAW JASTRZĘBSKI (1930—1972) — historyk literatury i krytyk literacki, autor kilku publikacji, m.in. *Literatura pokolenia wojennego wobec dwudziestolecia*;

TADEUSZ KACZOREK (ur. w 1932 r.) — prof. dr hab., specjalista z zakresu elektroniki, pracownik naukowy Politechniki Warszawskiej i PAN;

MIECZYŚLAW KARCZEWSKI (ur. w 1922 r.) — specjalista z zakresu organizacji opieki społecznej, dyrektor departamentu Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej;

KRZYSZTOF KOLASIŃSKI (ur. w 1940 r.) doc. dr hab., pracownik naukowy UMK w Toruniu;

JERZY KORNACKI (ur. w 1908 r.) — powieściopisarz, współzałożyciel grupy literackiej „Przedmieście”;

ALEKSANDER KOZIKOWSKI (1879—1956) — profesor Politechniki Lwowskiej i Uniwersytetu Poznańskiego, autor ponad 100 prac naukowych, głównie z dziedziny leśnictwa;

ALEKSANDER MARKWICZ (1877—1936) — jeden z najbardziej aktywnych działaczy filomackich, w okresie międzywojennym redaktor, autor kilku publikacji, m.in. *Filomaci*;

ANDRZEJ NIEMOJEWSKI (1864—1921) — pseudonim „Lambro”, poeta, prozaik, dramaturg, publicysta i religioznawca;

ALEKSANDER RADZYMIŃSKI (1907—1972) — laryngolog, profesor Akademii Medycznej w Łodzi;

JÓZEF ROZKWITAŁSKI (1893—1939) — ksiądz, dr teologii, lektor Seminarium Duchownego w Pelplinie, zamordowany przez Niemców w 1939 roku;

BOGDAN SIUDOWSKI (ur. w 1921 r.) — dziennikarz, działacz ZBoWiD, redaktor „Chłopskiej Drogi”;

WIKTOR STEFFEN (ur. w 1903 r.) — prof. dr hab., autor licznych prac naukowych z zakresu filologii klasycznej, członek koresp. PAN;

ARTUR MARIA SWINARSKI (1900—1965) — poeta, satyryk, dramaturg;

FELIKS WIDY-WIRSKI (ur. w 1907 r.) — prof. dr nauk medycznych, działacz polityczny, poseł do KRN i na Sejm, wiceminister;

JÓZEF WYBICKI (1866—1929) — dr medycyny, działacz niepodległościowy, minister byłej Dzielnicy Pruskiej, pomorski starosta krajowy;

JAN ZUMBACII (ur. w 1915 r.) — pułkownik rezerwy, zasłużony lotnik, dowódca słynnego dywizjonu 303.

BIBLIOGRAFIA

A. MATERIAŁY RĘKOPISMIENNE I MASZYNOPISY

Biłski Stefan, *Przyczyny niepowodzeń uczniów w nauce. Problem badawczy Liceum Ogólnokształcącego w Brodnicy*, Brodnica 1969 (maszynopis).

Katalogi główne ocen (arkusze ocen), 1919—1939 (8 tomów).

Katalogi główne ocen (arkusze ocen), 1945—1974 (68 tomów).

- Konferenz-Protokolle, 1880—1902.
 Konferenz-Protokolle, 1915—1920.
 Korespondencja i wspomnienia byłych wychowanków i filomatów (1 tom).
 Kronika GKS (Gimnazjalnego Klubu Sportowego), 1913—1927.
 Kronika szkoły, 1945—1974.
 Książka protokołów zebrań rodzicielskich, 1954—1974.
 Księga pamiątkowa Obchodu Pięćdziesięciolecia Gimnazjum Państwowego w Brod-
 nicy.
 Księga pamiątkowa 75-lecia Państwowego Liceum i Gimnazjum w Brodnicy.
 Protokoły egzaminów dojrzałości, 1909—1939 (3 tomy).
 Protokoły egzaminów dojrzałości, 1946—1974 (29 tomów).
 Protokoły Koła Przyjaciół Harcerzy w Brodnicy, 1931—1939.
 Protokoły Rady Pedagogicznej, 1920—1929.
 Protokoły Rady Pedagogicznej, 1945—1974 (8 tomów).
 Rejestr uczniów, 1873—1974.
 Rogaczewski Konrad, *Wspomnienia o filomatach brodnickich na tle ruchu
 filomackiego pod b. zaborem pruskim*, Warszawa — Rembertów 1964 (maszy-
 nopsis).
 Spis członków Gimnazjalnego Klubu Wioślarzy „Tryton”, 1905—1937.
 Spis maturzystów, 1898—1974.
 Świadczenia odejścia, 1920—1939.
 Zapiski i protokoły Gimnazjalnego Klubu Tenisowego, 1925—1932.

B. MATERIAŁY DRUKOWANE

- Baranowski Henryk, Chojnacki Władysław, *Bibliografia historii Pomor-
 za Wschodniego i Zachodniego 1958—1970*, „Zapiski Historyczne Towarzystwa
 Naukowego w Toruniu”, t. XXIV—XXXVI, Toruń 1959—1971.
 Bilski Stefan, *Brodnica (biuletyn informacyjny)*, Brodnica 1971, Towarzystwo Mi-
 łośników Ziemi Michałowskiej w Brodnicy.
 Bilski Stefan, *Brodnica w dniach odbudowy państwowości polskiej 1918 r.*, „Il-
 strowany Kurier Polski”, 9 XI 1968, nr 268, s. 6.
 Bilski Stefan, *Spoleczne przyczyny niepowodzeń uczniów w nauce. Wychowawcza
 i dydaktyczna praca szkół ponadpodstawowych. Doświadczenia i próby badań*,
 Bydgoszcz 1972, Wyd. KOS i OOM, s. 54—58.
 Bilski Stefan, *Zarys historii Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego w Brod-
 nicy 1873—1973*, Inowrocław 1973, Towarzystwo Ziemi Michałowskiej w Brodnicy.
 Bilski Stefan, *Z dziejów szkoły brodnickiej*, „Ilustrowany Kurier Polski”, 1961,
 nr 21—41.
 Bizan Sylwester, *Powiat i miasto Brodnica w walkach o niepodległość 1914—1920*,
 t. I—II, Brodnica 1938.
 Brzozowski Stanisław, *Kozikowski Aleksander (1879—1956)*, „Polski Słownik
 Biograficzny”, t. XIV, Wrocław 1968—1969, s. 632—633.
 Bukowski Stanisław, *Straty kultury polskiej na Pomorzu*, „Jantar”, R. 1 (4):
 1946, nr 1, s. 42—49; nr 3 s. 42—43.
 Chmielecki Paweł, *Gimnazjum chełmińskie w okresie zaboru 1837—1920*, Byd-
 goszcz 1970, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe.
 Chudziński Antoni, *Tabellarische Übersicht über das Wachstum der Be-
 völkerung des Regierungsbezirks Marienwerder in den Jahren 1867—1885*, Wis-
 senschaftliche Beilage zum XVI des Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums
 zu Strasburg Wpr. 1890.

- Czaplewski Paweł, *Proces toruński*, „Pomorze”. Dodatek Literacki „Gazety i Dziennika Gdańskiego”, 1921, nr 4—6.
- Dunin-Wasowicz Krzysztof, *Obóz koncentracyjny Stutthof*, Gdańsk 1970.
- Dzieje akademickich studiów rolniczych i leśnych w Wielkopolsce 1919—1969*, Poznań 1970 (s. 311—312; Aleksander Kozikowski).
- „Dziennik Urzędowy Okręgu Szkolnego Pomorskiego”, Toruń 1921—1923.
- „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego”, Toruń 1929—1932 i 1937—1939.
- Eckhart Herman, *Gründungsgeschichte des Königlich-Gymnasiums zu Strassburg in Wpr. Programm des Kgl. Simultan-Gymnasiums in Strassburg in Wpr.* 1873/74, Königsberg in. Pr. 1874, s. 1—32.
- Estkowski Ewaryst, *Polacy Prus Zachodnich i petycje ich do Ministerstwa*, „Szkoła Polska”, Poznań, R. 2: 1850, s. 280—285.
- „Filomata”, Pismo młodzieży G[imnazjalnego] T[owarzystwa] F[ilomatów]. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. Red. Antoni Wiśniewski, Brodnica, R. 1: 1922/23 (egzemplarze z 1922 r., nr 1, i z 1923, nr 2, 4, 6, 9—11 posiada tylko Książnica Miejska w Toruniu, sygn. D. 904).
- Hajduk Ryszard, Ziemia Stanisław, *Ludzie Ziemi Zachodnich i Północnych*, Warszawa 1962 Wyd. TRZZ — Rada Naczelna.
- Jakóbczyk Witold, *Z dziejów propagandy hakatystycznej 1896—1914*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. II, Poznań 1957, z. 2, s. 155—176.
- Karnowski Jan, *Filomaci pomorscy*. Część I. 1840—1901. Toruń 1926.
- Karnowski Jan, *Język polski w gimnazjum brodnickim i tamtejsze Tow. Filomatów*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 6, 1923 nr 1, s. 11—19.
- Karnowski Jan, *Rozprawa główna procesu toruńskiego od 9—12 września 1901*, „Mestwin”, R. 2: 1926, nr 16.
- Kłoczowski Eugeniusz, *Kittel Zygmunt (1877—1960)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XII, Wrocław 1966—1967, s. 528—529.
- Konieczny Jerzy, *Ziemia chełmińska w świetle korespondencji z Pomorza do I. J. Kraszewskiego*, „Rocznik Grudziądzki”, t. III, 1963 (m.in. listy prof. Antoniego Chudzińskiego do I. J. Kraszewskiego w sprawie ksiąg polskich do biblioteki gimnazjalnej). Por. *Korespondencja Kraszewskiego: Listy Antoniego Chudzińskiego*, Biblioteka Jagiellońska. Dział Rękopisów, sygn. 6493. Listy datowane w Brodnicy 28 X 1879 i 31 X 1879.
- Korespondencja „Gazety Toruńskiej”: Z Ziemi Michałowskiej, 11 czerwca (doniesienie o zajęciu w gimnazjum brodnickim w związku z używaniem przez uczniów języka polskiego)*, „Gazeta Toruńska”, R. 16: 1882, nr 132, s. 2.
- Lanowski Jerzy, *Na jubileusz prof. Wiktora Steffena*, LIV/1, „Eos”, 1964, s. 2.
- Lanowski Jerzy, *Wiktor Steffen*, „Nauka Polska”, 1970, nr 5, s. 85—89.
- Łoza Stanisław [red.], *Czy wiesz, kto to jest?*, Warszawa 1938.
- Lukowicz Stefan, *Tajny Skauting i Polskie Drużyny Strzeleckie na Pomorzu 1911—1917*, „Zaborcy”. Dodatek „Dziennika Pomorskiego” poświęcony Ziemi Zaborckiej, R. 2: 1936, nr 6, s. 6—15.
- Lysakowski Ignacy, *Beiträge zur Beleuchtung der Gleichberechtigungsfrage der polnischen Sprache in Westpreussen*, Posen 1872.
- Lysakowski Ignacy, *Sprawozdanie posła powiatu brodnickiego [...] o petycji ludności polskiej Prus Zachodnich względem równouprawnienia języka polskiego z niemieckim*, Poznań 1873.
- Makowski Jerzy, *Brodnicy filomaci. Z tradycji walk o polskość Pomorza*, „Nowy Tor”, 1955, nr 50, s. 2.
- Mańkowski Alfons, *Chudziński Antoni (1849—1907)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. III, Kraków 1937, s. 478.

- Markwicz Aleksander, *Filomaci (1816—1926)*. Część I: Wilno — Wielkopolska, Grudziądz 1931.
- Markwicz Aleksander, *Spis b. filomatów i filaretów gimnazjum brodnickiego zestawiony przy okazji zjazdu filomackiego w Brodnicy 23—24 maja 1923 roku w dzień obchodu 50-letniej rocznicy założenia gimnazjum*, Brodnica 1923.
- Memoriał ludności polskiej Prus Zachodnich w sprawie uwzględnienia jej potrzeb narodowych i kulturalnych, „Nadwiślanin”, Chełmno, R. 10: 1859, nr 92—94.
- Męczeństwo duchowieństwa pomorskiego 1939—1945. *Straty wojenne Diecezji Chełmińskiej*, Pelplin 1947.
- Męczykowski Roman, *Dlaczego obrywają dwóje*, „Głos Pracy”, 12 I 1970, nr 8, s. 1, 3.
- Mędelska G., *Kto i czemu zbiera „dwóje”?*, „Gazeta Pomorska”, 20/21 XII 1969, nr 302, s. 4.
- Olszewicz Bolesław, *Lista strat kultury polskiej (I IX 1939—1 III 1946)*, Warszawa 1947.
- Oracki Tadeusz, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla. Od połowy XV w. do 1945 roku*, Warszawa 1963.
- Pajewski J., *Dzieje hakaty*, Poznań 1967.
- Pamięci ofiar wojny 1939—1945. *Lista strat. Zmarli, zabici i zamordowani*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego”, 1945, nr 9, s. 213—237; 1946, nr 1, s. 7; nr 4, s. 81.
- Pietrykowski T. [red.], *Ruch niepodległościowy na Pomorzu*, Toruń 1935.
- Podgóreczny Józef, *Niepospolici ludzie Kujaw i Pomorza*, Bydgoszcz 1967.
- Podlaszewska Krystyna, Salmonowicz Stanisław, Zdrójkowski Zbigniew, *Krótką historią gimnazjum toruńskiego 1568—1968*, Toruń 1968.
- Programm des Königlichen Simultan-Gymnasiums zu Strasburg in Wpr. 1874—1915* [część roczników nosi tytuł: *Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Strasburg*].
- Romeyko Maria, *Kupczyński Aleksander (1873—1941)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. XVI, Wrocław 1971, s. 211—212.
- Scotland Wilhelm, *Festschrift zum fünfundzwanzigjährigen Jubiläum des Königlichen Gymnasiums zu Strasburg Wpr.* Buchdruckerei von A. Fuhrich, 1898.
- 75-lecie gimnazjum brodnickiego, *Kuźnica filomatów pomorskich*, „Ilustrowany Kurier Polski”, 20 V 1948, nr 136, s. 5.
- Spis b. filomatów i filaretów gimnazjów pomorskich zestawiony z okazji zjazdu filomackiego w Chełmnie 12—14 września 1921 r.*, Toruń 1921. Komitet Zjazdu w Toruniu.
- Sprawozdanie Gimnazjum Klasycznego nt. w Brodnicy nad Drwęcą*. Dyr. [Klemens] Malicki, Brodnica 1927/28—1934/35 [niektóre roczniki noszą tytuł: *Sprawozdanie Państwowe Gimnazjum Klasyczne, nt. w Brodnicy n. Drwęcą*].
- Stenographische Berichte über Verhandlungen des Hauses der Abgeordneten*, II Bd., Berlin 1869, s. 2156—2158 (posiedzenie z 5 III 1869).
- Stenographische Berichte über Verhandlungen des Hauses der Abgeordneten*, I Bd., Berlin 1871, s. 103—104 (posiedzenie z 22 XII 1870); s. 720—733 (posiedzenie z 15 II 1871).
- Stenographische Berichte über Verhandlungen des Hauses der Abgeordneten*, II Bd., Berlin 1879, s. 1346 (posiedzenie z 11 II 1879).
- Szewski Jerzy, *Toruński proces filomatów pomorskich w 1901 r.*, „Litera”, R. 11: 1972, nr 1, s. 38—39.
- Szewski Jerzy, *W 60-lecie powstania harcerstwa polskiego w województwie bydgo-*

- skim, *Pierwsze drużyny harcerskie na Pomorzu*, „Pomorze”, t. 17, Bydgoszcz—Toruń 15—17 IX 1971, s. 2.
- Szewc Jerzy, *Z dziejów walki o oświatę polską w okresie „kulturkampfu” na Pomorzu Gdańskim (1871—1885)*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, R. 13: 1970, z. 4, s. 145—181.
- Szostek Irena, *Zarys działalności organizacji filomackich na Pomorzu Nadwiślańskim i Ziemi Chełmińskiej*, „Rocznik Grudziądzki”, t. I, Grudziądz 1960, s. 105—124.
- Szwemlin J., *Początki szkolnictwa polskiego na Pomorzu po odzyskaniu niepodległości*, „Teka Pomorska”, Toruń 1937, nr 3/7, s. 70—73.
- Szwemlin J., *Szkolnictwo i oświata na Pomorzu 1920—1930*, Lwów 1933.
- Słaski Kazimierz, *Przyczynki do toruńskiego procesu Towarzystwa Filomatów z r. 1901*, „Rocznik Grudziądzki”, t. V—VII, Grudziądz 1970.
- Zagórski Zygmunt [red.], *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich i zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, Warszawa — Lwów 1926.
- „Z ławy szkolnej”. Pismo uczniowskiej organizacji Brodnicy (egzemplarze z 1932 r. nr 1—6 posiada Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. P. 26153).
- Życki Lech, *Na emeryturze*, „Chłopska Droga”, 3 II 1971, nr 10 s. 7 (dot. Józefa Gottwalda).

STEFAN BILSKI
Brodnica

KRONIKA ZWIĄZKU NAUCZYCIELSTWA POLSKIEGO STYCZEŃ — CZERWIEC 1975

Styczeń

W Warszawie odbyła się sesja poświęcona 50-leciu szkolnictwa specjalnego oraz otwarciu wystawy pt. *Dorobek i perspektywy szkolnictwa specjalnego*.

Na posiedzeniu Prezydium Komisji Historycznej ZG ZNP omówiono plan pracy na 1975 r. oraz postanowiono kontynuować prace nad przygotowaniem materiałów dotyczących jawnej i tajnej oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej.

Na terenie całego kraju rozpoczęły się spotkania nauczycieli korzystających w 1974 r. z wykładów NURT z pracownikami naukowymi. Celem tych spotkań było podsumowanie wysiłku włożonego w opanowanie wiedzy za pośrednictwem radia i telewizji.

Na posiedzeniu Sekretariatu ZG ZNP omówiono koncepcję prac przygotowawczych do mającego się odbyć plenum na temat zadań ogniw ZNP w umacnianiu szkoły gminnej.

Odbyło się spotkanie ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki prof. dr Sylwestra Kaliskiego z prezesem ZG ZNP dr Bolesławem Grzesiem na temat dalszej współpracy w realizacji wspólnych zadań resortu i Związku.

Luty

Kierownik Wydziału Nauki i Oświaty Komitetu Centralnego PZPR, przewodniczący Sejmowej Komisji Oświaty i Wychowania prof. dr Jarema Maciszewski spotkał się z kierownictwem ZG ZNP. W czasie spotkania prezes Bolesław Grześ poinformował go o głównych problemach i zamierzeniach w działalności ZNP w 1975 roku.

Instytut Badań Pedagogicznych obchodził 25-lecie swego istnienia. Twórcą Instytutu jest prof. dr Tadeusz Tomaszewski, długoletnim dyrektorem był prof. dr Wincenty Okoń.

Na spotkaniu przedstawiciel Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej z kierownictwem ZNP omawiano dalsze współdziałanie obu zarządów oraz instancji terenowych na rzecz pogłębiania wiedzy o Związku Radzieckim.

Plenarne posiedzenie Rady Kultury Fizycznej i Turystyki ZNP poświęcone było podsumowaniu prac w 1974 r. oraz przygotowaniu programu działania na 1975 rok.

W Zarządzie Głównym ZNP odbyła się pod przewodnictwem prezesa Bolesława Grzesia narada redaktorów nuczelných i sekretarzy redakcji czasopism związkowych. Ustalono zadania dla czasopism pedagogicznych.

Plenum Sekcji Szkolnictwa Zawodowego ZNP obradowało nt. podstawowych zadań szkolnictwa zawodowego w roku szkolnym 1975 i 1976.

Posiedzenie prezydium ZG ZNP poświęcone było m.in. przedyskutowaniu planów i budżetów resortów — oświaty i wychowania, nauki, szkolnictwa wyższego i tech-

niki oraz Polskiej Akademii Nauk na rok 1975. Ponadto omówiono udział ZNP w obchodach Międzynarodowego Roku Kobiet.

Zastępca szefa Głównego Zarządu Politycznego WP — generał brygady Albin Żyto — i prezes ZG ZNP dr Bolesław Grześ podpisali porozumienie w sprawie programu współpracy na lata 1975—1976 między Związkiem Nauczycielstwa Polskiego a Wojskiem Polskim.

Przy Zarządzie Głównym ZNP ukształtowana została 12-osobowa Komisja Kobiet, której przewodniczącą została kierowniczka Oddziału Zarządu Głównego ZNP woj. warszawskiego inż. Weronika Budzillo.

W związku z obchodami 30-lecia zwycięstwa nad faszyzmem prawie wszystkie okręgi szkolne ogłosiły konkurs na najlepszą Izbę Pamięci Narodowej.

Marzec

W gmachu ZG ZNP odbyła się — zorganizowana przez Zarząd Główny Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego — narada poświęcona podsumowaniu dotychczasowej współpracy organizacji związkowej z ludowym Wojskiem Polskim oraz omówieniu zadań na lata 1975—1976. W naradzie uczestniczyli przedstawiciele zarządów politycznych okręgów wojskowych, różnych rodzajów sił zbrojnych i wojewódzkich sztabów wojskowych oraz przedstawiciele oddziałów Zarządu Głównego ZNP i filii Ośrodka Usług Pedagogicznych i Socjalnych.

Na zebraniu Zespołu do Spraw Kształcenia i Dokształcania Nauczycieli Sekcji Nauki ZNP dokonano analizy i oceny programów studiów dziennych i zaocznych na kierunkach nauczycielskich w szkołach wyższych.

Okolo dwóch tygodni przebywała w Polsce grupa nauczycieli z Hamburga, która zapoznana się z reformą szkolnictwa w Polsce oraz spotkała się z kierownictwem ZG ZNP.

Na spotkaniu kierownictwa ZG ZNP z przedstawicielami Ministerstwa Oświaty oraz redakcji Zakładu Czasopism Pedagogicznych przeanalizowano sytuację wydawniczą ZNP oraz profil wydawnictw.

Prezydium Komisji Historycznej ZNP omawiało udział Związku w organizowanej przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania sesji poświęconej walce z faszyzmem w latach II wojny światowej, w przebiegu prac związanych z opracowaniem dziejów tajnej oświaty oraz ustalono program obchodów 70-lecia ZNP.

Na plenarnym zebraniu Sekcji Szkolnictwa Ogólnokształcącego z udziałem kilkunastu prezesów gminnych ogniw ZNP i dyrektorów zbiorczych szkół gminnych przedyskutowano zadania ogniw ZNP w umacnianiu zbiorczej szkoły gminnej i doskonaleniu oświaty na wsi.

Kwiecień

Na spotkaniu kierownictwa Zarządu Głównego ZNP z Dowództwem Warszawskiego Okręgu Wojskowego prezes Bolesław Grześ udekorował Złotą Odznaką ZNP zastępcę dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego generała brygady Jana Sochę i pułkownika Jana Paruzela.

Plenum Zarządu Głównego ZNP obradowało w Warszawie w celu przeanalizowania i określenia zadań gminnych ognisk. W naradzie wzięli udział: minister Jerzy Kuberski, zastępca kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR Czesław Banach, przedstawiciele NK ZSL, CRZZ oraz kurator Okręgu Szkolnego Warszaw-

skiego. Plenum podjęło uchwałę o zadaniach ogniw ZNP w umacnianiu gminnej szkoły zbiorczej i oświaty na wsi.

Członkowie kierownictwa ZG ZNP brali udział w spotkaniach z aktywnym związkowym gminnych szkół zbiorczych woj. warszawskiego.

W Ostrołęce odbyła się uroczystość wręczenia sztandaru ufundowanego ze składki nauczycieli, komitetów rodzicielskich i zakładów pracy. Wręczenie sztandaru Powiatowej Radzie Zakładowej ZNP odbyło się w związku z 70 rocznicą powstania ZNP i 55 rocznicą działalności Związku na Kurpiowszczyźnie.

Plenarne zebranie Centralnej Sekcji Szkolnictwa Rolniczego ZNP odbyło się w Brwinowie. Na plenum omawiane były aktualne problemy oświaty rolniczej w świetle społecznej i technicznej rekonstrukcji rolnictwa.

Związkowa Komisja Młodej Kadry Naukowej pod przewodnictwem wiceprezesa ZG ZNP doc. dr Zofii Sztetyllo obradowała na temat warunków rozwoju młodej kadry w szkolnictwie wyższym i placówkach naukowych.

Wyjazdowe sesje Prezydium ZG ZNP w Łodzi poświęcone były realizacji uchwał Zarządu Głównego przez ogniwia związkowe miasta i województwa Łodzi. Na 17 spotkaniach terenowych analizowano problemy pracy związkowej w różnych dziedzinach.

Plenarne posiedzenie Zarządu Sekcji Nauki ZNP w Płocku poświęcone było omówieniu stanu obecnego i perspektyw w rozwoju informacji naukowej, prowadzonej przez biblioteki, ośrodki dokumentacji naukowej i archiwa.

W Warszawie obradowało XIII plenum CRZZ, na którym podjęto dwie ważne decyzje: zwiększenie aktywności związków zawodowych w podnoszeniu poziomu wiedzy i kwalifikacji kadr robotniczych oraz dalsze doskonalenie działalności na rzecz kobiet pracujących.

M a j

Członkowie Komitetu Organizacyjnego Światowej Konferencji Nauczycieli — przedstawiciele kierownictwa ZG ZNP — na spotkaniu z sekretarzami CRZZ złożyli informację o stanie przygotowań do Konferencji.

Sekretariat ZG ZNP zatwierdził program centralnych imprez z okazji XXX-lecia zwycięstwa nad faszyzmem. Będą to m.in.: Ogólnopolski Zlot Nauczycieli na terenie woj. białostockiego, rejs morski po Bałtyku, spływ kajakowy oraz wycieczka „Pociąg Przyjaźni” na trasie Mińsk — Moskwa — Leningrad.

Z udziałem stałych korespondentów zagranicznych, akredytowanych w Polsce, oraz dziennikarzy prasy krajowej, radia i telewizji odbyła się w Warszawie konferencja prasowa na temat światowej Konferencji Nauczycieli. Informacji udzielali sekretarze FISE i prezes ZG ZNP.

Z okazji Dnia Zwycięstwa odbyło się spotkanie kierownictwa ZG ZNP z przedstawicielami Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego i Warszawskiego Okręgu Wojskowego. W czasie spotkania, w uznaniu wielkiego wkładu przedstawicieli Wojska Polskiego w rozwijanie działalności politycznej i szkoleniowej wśród nauczycielstwa, prezes B. Grześ wręczył gościom listy gratulacyjne i upominki.

Na posiedzeniu Prezydium ZG ZNP z udziałem przedstawicieli Prezydium Komisji Historycznej omawiano sprawy dotyczące publikacji wydawnictwa pt. *Stan jawnej i tajnej oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej w leżbach*, stan opracowań księgi pamiątkowej poświęconej martyrologii nauczycieli w latach II wojny światowej oraz program prac związanych z przygotowaniem do Światowej Konferencji Nauczycieli.

Kierownictwo ZG ZNP spotkało się z ministrem oświaty i wychowania Jerzym

Kuberskim i zastępcą Kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR Czesławem Banachem dla dokonania analizy koncepcji zarządzania oświatą.

Sekcja Nauki ZG ZNP zorganizowała w Teresinie sympozjum na temat kształcenia twórczego myślenia naukowego. Celem sympozjum było omówienie niektórych problemów dotyczących usprawnienia i doskonalenia polityki oświatowej, metod przyspieszania i rozwoju naukowego i wyzwalania twórczych możliwości pracowników nauki.

W dniach 27—31 maja 1975 r. odbyła się w Warszawie — pod protektorem prezesa Rady Ministrów Piotra Jaroszewicza — Światowa Konferencja Nauczycieli. Na konferencje, której współorganizatorem i gospodarzem był Związek Nauczycielstwa Polskiego, przybyli przedstawiciele organizacji nauczycielskich z 68 państw Europy, Azji, Afryki, obu Ameryk oraz 6 międzynarodowych organizacji nauczycielskich, reprezentujących ponad 20 milionów nauczycieli. Tematem konferencji było: *Wykształcenie — Zawód — Zatrudnienie*.

W stołecznym Domu Kultury Nauczyciela w Warszawie odbyła się uroczysta sesja pedagogiczna na temat: *Problematyka XXX-lecia zwycięstwa nad faszyzmem w procesie kształcenia i wychowania*. Sesja została zorganizowana przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego, Zarząd Główny ZNP, Federację Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej oraz instytuty naukowo-badawcze.

W Zarządzie Głównym ZNP i w Centralnej Radzie Związków Zawodowych odbyły się dwa spotkania poświęcone sprawie ukształtowania ogniw ZNP w dostosowaniu do nowej struktury administracji państwowej i oświatowej.

Czerwiec

Plenum ZG ZNP obradowało nad zadaniami ZNP w systemie rządzenia i kierowania oświatą. W podjętej uchwale postanowiono: utworzyć zakładowe organizacje związkowe, obejmujące swym zasięgiem działania teren administracji oświatowej pierwszej instancji; rozwiązać dotychczasowe rady powiatowe; utworzyć we wszystkich miastach stanowiących siedziby władz wojewódzkich oddziały ZG ZNP; przedstawić Krajowemu Zjazdowi Delegatów ZNP wnioski w sprawie dokonania odpowiednich poprawek w statucie, wynikających ze zmian w strukturze terenowych instancji ZNP.

W Stołecznym Domu Nauczyciela w Warszawie odbyła się konferencja naukowa na temat celów kształcenia i wychowania oraz koncepcji szkoły dziesięcioletniej. Konferencję zwołała Rada do Spraw Koordynacji Placówek Naukowych Ministerstwa Oświaty i Wychowania oraz Instytut Badań Pedagogicznych.

Na posiedzeniu Sekretariatu ZG ZNP zapoznano się ze wstępnym sprawozdaniem z badań nad budżetem czasu pracy nauczyciela.

Na terenie Ziemi Białostockiej odbył się XI Ogólnopolski Zlot Turystyczny ZNP pod hasłem uczczenia XXX rocznicy zwycięstwa nad faszyzmem hitlerowskim. W imprezie uczestniczyło 950 nauczycieli ze wszystkich regionów kraju.

Wydział Pedagogiczny ZG ZNP zorganizował posiedzenie prezydium Sekcji Opieki nad Dzieckiem i Wychowania Pozaszkolnego, na którym przyjęto wnioski krajowej narady poświęconej problemom opiekuńczo-wychowawczym w zreformowanym systemie edukacji narodowej.

Na plenarnym posiedzeniu Komisji Studiów Wychowania Fizycznego Sekcji Nauki ZNP omawiano bieżące problemy działalności naukowo-badawczej, dydaktyczno-szkoleniowej, prawno-organizacyjnej i socjalno-bytowej.

MARIAN FALSKI: FRAGMENTY PRAC Z ZAKRESU OŚWIATY
1900—1944

„Studia Pedagogiczne”, t. XXXI, Wrocław 1974 Ossolineum, ss. 488.
Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN

Jest to druga część dwutomowego wydawnictwa pism Mariana Falskiego pt. *Fragmenty prac z zakresu oświaty 1900—1944*. Tom opublikowany w roku 1973¹ zawiera wybrane prace Mariana Falskiego z lat 1945—1972; obecnie recenzowany tom obejmuje prace z lat 1900—1944, więc od początków twórczości Autora do końca okupacji hitlerowskiej.

W recenzji *Fragmentów prac...* z lat 1945—1972² wskazywałem na wielkie znaczenie spuścizny piśmienniczej Mariana Falskiego dla najnowszych dziejów naszej oświaty. W spuściźnie prezentowanej w obu tomach pism spotykamy się z unikalnym zjawiskiem długiej — jak na perspektywy życia człowieka — bo ponad 70-letniej nieprzerwanej twórczości pisarskiej, połączonej z czynnym, w pewnych okresach znaczącym, udziałem w kształtowaniu dróg i kierunków rozwoju naszej oświaty. Zbyteczne dodawać, iż spuścizna pisarska i działalność Mariana Falskiego obejmują okres o brzemiennej wydarzeniach politycznych i o zasadniczych przeobrażeniach naszej struktury społecznej i oświatowej.

Pracom Mariana Falskiego dodatkowego waloru dodaje fakt, iż wyboru ich zdołał dokonać sam Autor w ostatnich latach życia, a wiemy, jak pieczołowicie pracy tej się poświęcał. Wybór więc zawiera te prace, które sam Autor uznał w swoim dorobku za najważniejsze. Nie

pomniejsza to znaczenia wybranych pism jako dokumentów dla dziejów naszej oświaty i dróg rozwojowych naszego szkolnictwa.

Wybór jest ułożony w cykle tematyczne. Rozpoczyna go cykl zatytułowany *Udział polskiej młodzieży szkolnej w ruchu przeciw zaborczy*. Są to przeważnie fragmenty z nie opublikowanych dotychczas *Okruchów wspomnień* Mariana Falskiego, które spisywał w ostatnich latach życia. Stanowią one niezwykle cenne przyczynki do historii ruchów politycznych i oświatowych polskiej młodzieży w okresie wrzeń rewolucyjnych 1905 roku. Marian Falski, absolwent gimnazjum realnego w Mińsku, następnie student Politechniki Warszawskiej, brał w tych ruchach żywy udział — jako dwudziestoletni młodzieniec — w szczególności w środowisku młodzieży kresowej, pochodzącej z terenów białorusko-litewskich. Znajdujemy tu np. informacje o tajnych kółkach młodzieży polskiej w Mińsku, o centralnym Komitecie kółek uczniowskich Litwy i Białorusi, o postajkowych kompletach młodzieży szkół średnich, nieznane dotychczas materiały dotyczące udziału młodzieży polskiej w ruchu białoruskim, odezwy do chłopów białoruskich autorstwa i współautorstwa Mariana Falskiego. Nawet fakty znane skądinąd, jak np. przebieg strajku na Politechnice czy w szkole w Łowiczu, obfitują w szczegóły nowe, wzbogacając naszą znajomość tych dramatycznych wydarzeń. Co najbardziej zadziwia czytelnika tej partii *Fragmentów prac oświatowych* — to niezwykle żywość przedstawianych szczegółów oraz obfi-

¹ Marian Falski, *Fragmenty prac z zakresu oświaty 1945—1972*, Wrocław 1973, s. 519, nrb 1. PAN.

² „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1974, nr 1.

tość nazwisk jako świadectwo niezwykłej ostrości pamięci, która cechowała Falskiego do ostatnich dni życia.

Zupełnie fascynujące materiały znajduje czytelnik w dziale pt. *Nauka czytania i pisanie*. Są to materiały dwojakiego rodzaju: szkice wstępny, pt. *Elementarz*, podaje informacje o okolicznościach, które skłoniły Falskiego, absolwenta Politechniki Warszawskiej „z dyplomem inżyniera”, do zajęcia się nauczaniem elementarnym, oraz rozprawy poświęcone podstawom teoretycznym i metodycznym nauki elementarnej. *Elementarz* Falskiego stanowi zjawisko unikalne. Pierwsze jego wydanie, pt. *Nauka czytania i pisanie dla dzieci*, ukazało się w roku 1912 i od tego czasu przez lat ponad sześćdziesiąt używany jest on powszechnie w naszych szkołach, ciągle zresztą przez Autora modyfikowany i doskonalony. Wszelkie więc informacje dotyczące okoliczności powstania książki i jej pierwszych wydań są niezwykle interesujące nie tylko z czysto historycznych względów, ale i dla wyjaśnienia źródeł wielkiego powodzenia i trwałości książki. W tej dziedzinie dużo światła rzucają zamieszczone w zbiorze rozprawy o podstawach i metodyce nauki elementarnej, opracowane przez Falskiego w czasie jego studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim w zakładzie prof. Władysława Heinricha. Świadczą one o poważnych studiach Falskiego nad problematyką nauczania początkowego, które dały mu możliwość stworzyć dzieło i nowe, i oparte na ostatnich osiągnięciach pedagogiki i psychologii.

Podstawowy jednak teren działalności praktycznej i pracy badawczej Mariana Falskiego stanowi problematyka ustroju i organizacji szkolnictwa. Studia w tej dziedzinie podjął Falski w czasie pierwszej wojny światowej, kiedy to w naszych środowiskach oświatowych zaczęto rozważać koncepcje i formy organizacyjne szkolnictwa i oświaty w przyszłej Polsce. Zainteresowania te wzmożyły się zwłaszcza od roku 1916, losy bowiem wojny ożywiły nadzieje na rychłe odzyskanie niepodległości. Kraków stał się jednym z ośrodków żarliwych dyskusji

oświatowych, a Marian Falski włączył się intensywnie w tok tych prac i rozważań.

Dla poznania ówczesnych orientacji oświatowych i koncepcji Mariana Falskiego szczególnie cenny jest Jego obszerny artykuł pt. *W sprawie nowego projektu organizacji polskiego szkolnictwa państwowego*. Jest to tekst referatu wygłoszonego 7 I 1918 r. w Związku Nauczycielstwa Ludowego jako odpowiedź na wcześniejszy referat z 20 XII 1917 r. autorstwa Tadeusza Lopuszańskiego, pełniącego wówczas funkcję wizytatora szkół ludowych w Królestwie Polskim. Lopuszański postulował selekcyjny system szkolny, przy czym selekcja miała być dwukrotna: po trzecim i po szóstym roku nauczania. Celem tych dwukrotnych sił miało być dopuszczenie do wyższych szczebli kształcenia (szkoła ludowa wyższa, szkoła średnia) młodzieży uzdolnionej oraz skierowanie na tor praktyczny (ludowa szkoła elementarna) całej reszty młodzieży, przesianej w toku dwukrotnej selekcji.

Marian Falski poddał koncepcję systemu oświatowego Lopuszańskiego ostrej krytyce; wartość jednak tej rozprawy dla historyka oświaty leży nie tyle w jej fragmentach krytycznych, ile w pozytywnym programie założeń ustroju szkolnego, które Falski sformułował. Główne tezy tych założeń zasługują na przypomnienie, ponieważ pozostał im Marian Falski wierny przez całe swoje życie. Podstawowe argumenty przeciw wczesnej selekcji uczniów formułuje Falski następująco:

1. Jednostki zdolne potrzebne są we wszystkich zawodach, nie tylko w zawodach inteligentkich; stanowią bowiem źródło aktywizacji i inspiracji społeczności, w której uczestniczą.

2. Wczesna selekcja byłaby nie tyle selekcją dzieci zdolnych i niezdolnych, co selekcją dzieci rodziców zamożnych, mogących więcej środków przeznaczyć na naukę dzieci, oraz dzieci rodziców mniej zamożnych, których możliwości finansowe są ograniczone.

3. Szkoła selekcyjna stwarzałaby przed

woju, do jakich przeznaczy się ją już we wczesnym dzieciństwie; zróżnicowanie szkolne prowadzi bowiem do zróżnicowania programów i metod nauczania w szkole — dynamicznych, poszerzających horyzont intelektualny i społeczny młodzieży, bądź też statycznych i praktyczystycznych, ograniczających horyzonty rozwojowe. Jest to — pisze Falski — „wręcz przeciwnie nawet najelementarniejszym wymaganiom wszelkiej demokracji” (s. 159).

4. Wczesna selekcja dzieci na podstawie ich uzdolnień jest szkodliwa i z tego względu, że właściwości zwane mianem uzdolnień nie są ściśle określone, a poza tym — objawiają się w różnych okresach rozwojowych i są warunkowane różnymi okolicznościami, jak zdrowie dziecka, warunki ekonomiczne jego życia, zakres udzielanej mu pomocy w rodzinie itp. Na podstawie danych zaczerpniętych z najnowszych badań nad uzdolnieniem dzieci przytacza Falski miazdzące przykłady krzywdy wczesnej selekcji uzdolnień.

Wychodząc z wyżej podanych założeń, Falski zdecydowanie odrzuca koncepcję selekcyjnej drabiny szkolnej. Przeciwnostawiał jej zasadę szkoły jednolitej, jednokowej dla wszystkich dzieci.

Przedmiotem szczególnego zainteresowania współczesnego czytelnika prac Mariana Falskiego z zakresu oświaty jest jego stanowisko w sprawie wyrównywania różnic środowiskowych dzieci. Był to niezwykle ostry problem w okresie odbudowy państwa polskiego w dwudziestolecie międzywojennym, ze względu na odrębności kulturalne i społeczne kraju, zacofanie wielu regionów.

Falski śmiało postulował drogę rozwiązań wyrównawczych: 1. powszechne wychowanie przedszkolne „w postaci ogródków, ochronek, szkółek przygotowawczych itp.”, przy czym skłaniał się do nadawania wychowaniu przedszkolnemu charakteru obligatoryjnego; 2. rozwijanie opieki społecznej nad dziećmi („koniecznym uzupełnieniem wychowania przedszkolnego powinna być [...] opieka społeczna nad dziećmi zaniedbanymi”, s. 165), 3. orientacja programu

szkolnego na potrzeby szkoły masowej, obejmującej całą generację dzieci i młodzieży, a nie — jak dawniej — dzieci elity społecznej; „należałoby mieć na uwadze [...] że cały program szkolny, zwłaszcza w klasach pierwszych, jest dość jednostronnie dostosowany do kultury inteligencji, wskutek czego dla dzieci z tej sfery nauka jest bardziej dostępna niż dla dzieci z ludu” (s. 165); 4. reforma podręczników szkolnych uwzględniająca wyżej sformułowane zasady wyrównywania poziomu dzieci i młodzieży, objętych nauką szkolną.

Zatrzymałem się na podstawowych elementach światopoglądu oświatowego Mariana Falskiego, sformułowanych na przełomie lat 1917—1918, więc jeszcze w okresie toczącej się zawieruchy wojennej, by wskazać na szeroki horyzont ideologii Falskiego i na jej współczesną aktualność. Najbardziej fascynującym bowiem zjawiskiem w ideologii oświatowej Mariana Falskiego jest, iż podstawowe tezy demokratycznej polityki oświatowej, sformułowane przez niego przed I wojną światową, nieczego nie straciły ze swej aktualności, przeciwnie, stały się wczelimi problemami współczesnej polityki szkolnej.

Fragmenty prac oświatowych Mariana Falskiego pobudzają do wielu refleksji. Recenzent musi się jednak ograniczyć tylko do spraw kluczowych. Czytając „jednym tchem” zebrane w wydawnictwie prace Profesora z lat 1921—1939, znajdujemy się przede wszystkim pod urokiem precyzji warsztatu, który Autor zorganizował w Referacie Statystycznym ówczesnego Ministerstwa WROIP. Dokładne projekty sieci oświatowej, atlasy szkolnictwa powszechnego i średniego, wskaźniki i zestawienia statystyczne stanowią przykład sumiennych i wnikliwych analiz ustroju szkolnego, a dla historyka wychowania — nieocenionej wartości dokument do dziejów tego okresu wychowania i oświaty w Polsce. Dzięki pracom kierowanego przez Mariana Falskiego Referatu Statystycznego okres międzywojenny stanowi najlepiej udokumentowany etap dziejów naszego szkolnictwa. Lektura materiałów zawar-

tych w recenzowanym tomie wskazuje również na rzadko spotykaną prostolinijność światopoglądu oświatowego. Tezy tego światopoglądu, sformułowane w cytowanym wyżej dokumencie z przełomu lat 1917—1918, były konsekwentnie realizowane i rozwijane w ciągu całego okresu międzywojennego. Czytelnik wcześniej wydanego tomu *Fragmentów prac oświatowych*, obejmującego lata 1946—1972, bez trudu stwierdził zachowanie głównych linii światopoglądu oświatowego Falskiego do końca jego pracowitego życia.

W dorobku Mariana Falskiego z okresu międzywojennego dwie pozycje wydają się mieć szczególną wartość. Są to: praca pt. *Walczmy o szkołę*, z roku 1936, wydana pod pseudonimem Rafała Praskiego, oraz źródłowe studium *Srodowisko społeczne młodzieży szkolnej i jej wykształcenie*, z roku 1937.

Publikacja pierwsza (*Walczmy o szkołę*), która ukazała się w formie broszury w czasach realizacji ustawy Jędrzejewiczowskiej i wszystkich jej zagrożeń dla szkolnictwa wiejskiego, wywołała wielkie poruszenie w środowiskach oświatowych. Złożyło się na to i na wół zakonsprowane pod pseudonimem nazwisko Autora, i ostre oskarżenie władz sanacyjnych za „kompletny pogrom szkolnictwa powszechnego”, za przecięcie „szerszym warstwom ludności drogi dostępu do średniego i wyższego wykształcenia”, za rezerwowanie wyższych torów wykształcenia „dla tzw. elity, społecznie i politycznie uprzywilejowanej”. Dla historyka oświaty ważne są obok założeń ideowych broszury okoliczności jej wydania i upowszechnienia, które ujawnia Falski.

Teoretycznym uzasadnieniem tez zawartych w cytowanej broszurze jest studium drugie (*Srodowisko społeczne młodzieży szkolnej i jej wykształcenie*, 1937). Ta źródłowa praca jest najostrzejszym oskarżeniem przedwzruszeniowej polityki oświatowej. Wnioski z obfitego materiału dokumentacyjnego formuluje Falski jak zwykle śmiało, demaskując bezwzględnie społeczną krzywdę selekcyj-

we tezy tej krytyki: losy szkolne młodzieży „z różnych środowisk społecznych są na ogół zupełnie różne. Dzieci ludności lepiej sytuowanej nie tylko w ogromnej większości dochodzą do wysokich szczebli wykształcenia, ale uzyskują też przeważnie przygotowanie naukowe do zawodowej pracy. Natomiast liczne rzesze dzieci ludności gorzej sytuowanej nie tylko opuszczają szkołę na niskich przeważnie szczeblach wykształcenia, ale nie otrzymują też przeważnie żadnego naukowego przygotowania do pracy zawodowej [...] Na wyższe szczeble wykształcenia dostają się spośród tych licznych rzesz dzieci jedynie nie-liczne jednostki” (s. 313).

Można mnożyć uwagi o znaczeniu *Fragmentów prac z zakresu oświaty* jako dokumentu źródłowego. Taką samą źródłową wartość mają pomieszczone na końcu wyboru prace historyczne, w których Falski zarysowuje dzieje oświaty w okresie objętym wyborem. Pochodzą bowiem te studia historyczne spod pióra znakomitego znawcy stosunków oświatowych Drugiej Rzeczypospolitej.

Tom zamyka krótki szkic poświęcony pracom konspiracyjnym nad ochroną dokumentów i planowaniem oświaty w czasie II wojny światowej.

Oba tomy *Fragmentów prac z zakresu oświaty* Mariana Falskiego (z roku 1973 i 1974) stanowią pozycje najwyższej rangi w naszej historiografii oświatowej. Obejmują długi okres objęty latami 1900—1972. Truizmem byłoby tu przypomnienie, iż w tym okresie krystalizował się model naszej współczesnej oświaty. Prace Mariana Falskiego stanowią więc będą dla historyka oświaty istotne źródło poznania dróg rozwojowych naszej oświaty i szkolnictwa w tym skomplikowanym, lecz niezmiernie ważnym okresie, a dla współczesnej polityki oświatowej pomoc w rozwiązywaniu jej trudnych problemów. Dla badacza ustroju szkolnego prace Mariana Falskiego odsłaniają precyzyjny warsztat metodologiczny studiów nad ustrojem szkolnym, zwłaszcza oryginalną metodę statystyczną w badaniu zjawisk oświatowych.

Należy wyrazić uznanie dla inicjatyw

Komitetu Nauk Pedagogicznych, jej przewodniczącego prof. Bogdana Suchodolskiego i Kierownictwa Ossolineum za opublikowanie obu tomów prac prof. Mariana Falskiego. Można jedynie wyrazić żal, iż dzieło o tak podstawowym znaczeniu znalazło się w serii „Studia Pedagogiczne” z jej, z natury rzeczy, skromną szatą graficzną, a nie jako samodzielna pozycja źródłowa. Wynagradza to ograniczenie staranności edytorskiej, choć razi nieraz stłoczenie tekstu, nieprzestrzeżenie zasady rozpoczynania rozdziałów od stron nieparzystych itp.

Dzieło ma charakter pomnikowy. Wy-

dane zostało z okazji 90-lecia urodzin Autora. Jako forma uczczenia osiągnięć twórczych Mariana Falskiego spełniło swą rolę. Jest pomnikiem wielkości Autora, wymiarów jego koncepcji oświatowych i bezkompromisowej walki o ich realizację. Pomimo ograniczonego nakładu dzieło wzbudzi najwyższe zainteresowanie, w szczególności w chwili obecnej, w czasie prac nad reformą systemu edukacji narodowej.

RYSZARD WROCYŃSKI
Warszawa

FRANCISZEK FILIPOWICZ: MYŚL PEDAGOGICZNA
LUCJANA ZARZECKIEGO 1873—1925.

Wrocław 1974 Ossolineum, ss. 203-|-1 nlb.

Lucjan Zarzecki jest pierwszym z przedstawicieli pedagogiki narodowej w Polsce, którego życie, poglądy i działalność doczekały się monograficznego opracowania ze stanowiska metodologii marksistowskiej. Autor tej monografii skromnie zauważa, że jest ona „próbą przypomnienia podstawowych założeń myśli pedagogicznej Lucjana Zarzeckiego, ukazania tych elementów jego dorobku, które stanowią trwałą wartość w historii polskiej myśli pedagogicznej” (s. 5). Z treści zawartych w recenzowanej pracy wynika, że nie jest to tylko próba przypomnienia dorobku L. Zarzeckiego, lecz przede wszystkim ich opisowo-analityczna i wartościująca rekonstrukcja, ujęta w spójny system o bogatych walorach poznawczych i dydaktycznych. F. Filipowicz rozwił wiele uproszczeń, nieporozumień i deformacji, jakie wokół myśli pedagogicznej Zarzeckiego wytworzono jeszcze w okresie międzywojennym, jak również i w Polsce Ludowej. Wykazał dobitnie, że sama przynależność do określonego kierunku w pedagogice nie jest jeszcze podstawą do jednoznacznych ocen. By ocena była obiektywna, trzeba ukazać *credo* danych poglądów na tle realiów życia, w któ-

rych one wyrastały i którym miały służyć.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów zatytułowanych: „Sytuacja społeczno-oświatowa w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku”; „Edukacja, działalność pedagogiczna, społeczno-oświatowa i naukowo-redakcyjna Lucjana Zarzeckiego”; „Poglądy filozoficzne i społeczno-polityczne”; „Pogląd na organizację i ustrój szkolny”; „Lucjan Zarzecki — teoretyk wychowania narodowego”; „Poglądy dydaktyczne”; „O nauczyciela i jego kształceniu”. W ich opracowywaniu Autor wykorzystał w pełni cały bogaty dorobek naukowy i publicystyczny Zarzeckiego, źródła drukowane i archiwalne oraz czasopisma. Reprezentatywny jest też zestaw opracowań odnoszących się do oświaty i wychowania w okresie, na który przypada życie i działalność L. Zarzeckiego. Bibliografia świadczy o dobrym warsztacie naukowo-badawczym Autora.

Pierwszy rozdział ma charakter informacyjny i wprowadzający czytelnika. Jakkolwiek jest napisany poprawnie, to jednak robi wrażenie oderwanego od całości. Poznawczo-informacyjna funkcja zawartych w nim treści byłaby większa,

gdyby Autor włączył je — odpowiednio do innych rozdziałów — jako tło i wyjaśnienie zagadnień, które w nich omawia. Zresztą niektóre treści tego rozdziału i tak występują ponownie w innych rozdziałach.

Z drugiego rozdziału czytelnik dowiadyduje się o wielu istotnych szczegółach z życia i działalności L. Zarzeckiego. W jego bogatej biografii dość wyraźnie wyodrębniają się trzy następujące okresy: 1. Okres pracy nauczycielskiej (nauczyciel matematyki) i działalności w wielu towarzystwach oświatowych (1901—1915); 2. Okres działalności związanej z organizacją szkolnictwa, w tym na stanowisku szefa Sekcji Pedagogicznej Ministerstwa Spraw Wojskowych, szefa Sekcji Oświecenia Publicznego Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich w Wilnie oraz pracownika Sekcji Szkół Zawodowych Min. WRIOP (1915—1921); 3. Okres pracy naukowo-dydaktycznej jako profesora pedagogiki UW i Wolnej Wszechnicy Polskiej (1921—1925). Przez wszystkie te lata L. Zarzecki zawsze był czynnym nauczycielem.

W świetnie opracowanym rozdziale biograficznym brakuje pełniejszego wyjaśnienia okoliczności i rekomendacji, którym L. Zarzecki zawdzięczał pracę na odpowiedzialnych stanowiskach państwowych, i to w okresie, w którym endecja pozostawała jeszcze w cieniu obozu J. Piłsudskiego.

Z następnego rozdziału wynika, że poglądy filozoficzne Zarzeckiego miały charakter eklektyczny z głęboko zakorzenionym przywiązaniem do religii. W jego poglądach społecznych odzwierciedlały się hasła pozytywizmu; występował on jako rzecznik pracy u podstaw, zwalczał zacofanie umysłowe, kulturalne, społeczne i ekonomiczne kraju. Jego zdaniem — droga do zapewnienia krajowi postępu społecznego i ekonomicznego wiodła przez reformę edukacji. Stał na pozycjach solidaryzmu społecznego, był rzecznikiem poglądu — wówczas nieodosobnionego — że odpowiedzialność za losy społeczeństwa i narodu, za jego teraźniejszość i przyszłość spoczywa

skiemu — konkludował — jest zatem potrzebny nowy ideał wychowawczy, który zawarł w dwóch słowach: robotnik-obywatel.

Oryginalne były poglądy L. Zarzeckiego na naród, które w niczym nie przypominały poglądów endencji. Jak trafnie konstatuje F. Filipowicz, pojęciu narodu nadawał niemal współczesną treść. Do dziś aktualne są także poglądy Zarzeckiego na kryteria oceny wartości człowieka. Wynika z nich, że o wartości człowieka nie stanowią urodzenie, położenie materialne i inne przywileje; o wartości stanowi wyłącznie praca.

W poglądach filozoficznych i społeczno-politycznych Zarzecki nie reprezentował zdecydowanie jednolitego stanowiska. „W jednym przypadku wyrażał poglądy postępowe, w innym był rzecznikiem poglądów zachowawczych” (s. 81), co też znalazło odbicie w jego poglądach pedagogicznych.

W kolejnym rozdziale Autor omawia poglądy L. Zarzeckiego na organizację i ustrój szkolny. Choć nie kwestionował on idei szkoły jednolitej, to jednak wielokrotnie dawał do zrozumienia, iż bliższe mu są rozwiązania na podstawie doboru pedagogicznego. Jego zdaniem — „system szkolny powinien być tak zbudowany, aby mógł być możliwie dokładnym i dobrze przemyślanym segregatorem materiału ludzkiego” (s. 99). W odróżnieniu od środowisk zachowawczych — w swych projektach i działalności L. Zarzecki silnie eksponował szkolnictwo zawodowe oraz opowiadał się za priorytetem szkolnictwa państwowego nad prywatnym. Oryginalna była jego koncepcja „całości szkolnych” (ze społu szkół) jednolitych pod względem kierownictwa dydaktyczno-wychowawczego, natomiast zróżnicowanych wewnętrznie. Na podkreślenie zasługuje fakt, że według jego koncepcji każdy stopień szkolny i poszczególne typy szkół miały realizować własne cele i zadania dydaktyczno-wychowawcze, nigdy zaś przez pryzmat potrzeb szkoły wyższego stopnia.

W twórczości pedagogicznej Zarzeckiego

wychowania, zwłaszcza narodowego, oraz teoria nauczania i uczenia się. Celem wychowania czynił on rozwój osobowości „pożądaną z punktu widzenia aktualnych i przyszłych wymagań życia społecznego” (s. 121). Pojęcie osobowości zlewało się u niego z pojęciem charakteru, w którym jako główne elementy wyróżniał: doświadczenie czynne, samowiedzę (poczucie własnego „ja”), ogólne wyrobienie duchowe i idee przewodnią — określony cel życia. Cel życia wyprowadzał z idei narodu i religii. W związku z ideą narodu przed wychowaniem narodowym stawiał dwa główne zadania: „po pierwsze — wzmocnienie jednolitości narodowej w państwie polskim; po drugie — wpływanie na rozwój narodu, na potęgowanie jego możliwości twórczych” (s. 131). Podkreślić należy, że w swej koncepcji wychowania narodowego Zarzecki odżegnywał się od tendencji nacjonalistycznych i szowinistycznych.

Poglądy L. Zarzeckiego na istotę i cele wychowania narodowego cechują spójność i konsekwentne odzwierciedlanie idei przewodniej — idei narodu, jego dobra i przyszłości. Ponieważ w poglądach na czynniki osobotwórcze próbował — nie zawsze w sposób przemyślany — pogodzić różne teorie pedagogiczne, w tym natywistyczną i socjologiczną, przeto mają one charakter wybitnie eklektyczny i stanowią najsłabszy punkt jego teorii wychowania narodowego.

Na szczególną uwagę i uznanie zasługują poglądy dydaktyczne L. Zarzeckiego, które — najogólniej ujmując — wyrosły z nurtu „nowego wychowania”. Czytelnik znajdzie w nich niemal dziesięć punktów widzenia na takie zagadnienia, jak teoria budowy programu nauczania, zasady nauczania, w szczególności zasada poglądowości, metodyka nauczania matematyki, nauczanie przez działanie, nauczanie uczenia się. Jak trafnie dowodził na początku naszego wieku L. Zarzecki, celem nauczania nie może być tylko przekazywanie wiedzy, lecz przede wszystkim kształtowanie za jej pośrednictwem osobowości przygotowanej do twórczego życia. Za wykształconego uznawał on człowieka „uzdolnio-

nego do życia w danych warunkach, umiejącego stosować wszystkie zdobyte przez ludzkość środki do udoskonalania życia ludzkiego, umiejącego też środki te pomnażać” (s. 147). Był przekonany ponadto, że szkoła powinna w swych celach i zadaniach nie tylko wiązać się z aktualnymi warunkami życia, ale pod wieloma względami życie wyprzedzać. Innymi słowy — szkoła nie może być tylko muzeum postępu.

W ostatnim rozdziale Autor omawia poglądy L. Zarzeckiego na nauczyciela i jego kształcenie. Jakkolwiek oba te zagadnienia wiążą się ściśle z jego poglądami na wychowanie i nauczanie, to jednak w zasadzie nie wykraczają ponad to, co postulowała ówczesna polska pedeutologia. Pionierskie było jedynie jego stanowisko w sprawie kształcenia nauczycieli dla potrzeb szkolnictwa zawodowego. Na uwagę zasługuje również jego konsekwentne żądanie powołania do życia w uniwersytetach wydziałów pedagogicznych.

Pracę swą F. Filipowicz kończy stwierdzeniem: „Zarzecki był nie tyle twórcą i teoretykiem określonego kierunku pedagogicznego, ile czynnym popularyzatorem nowych koncepcji i kierunków wychowania, występujących w pedagogice pod koniec XIX i na początku XX wieku. Myśli, które uznał za słuszne, starał się przystosować do naszych polskich warunków. Jego poglądy pedagogiczne, podobnie jak szereg postulatów pedagogiki nowego wychowania, nie mają charakteru jednolitego oraz głębszych naukowych uzasadnień. Jako popularyzator i rzecznik nowych, często różnych, idei pedagogicznych dobrze zasłużył się unowocześnieniu nauczania i wychowania w Polsce” (s. 102).

W związku z tą konkluzją-oceną stwierdzić należy, że jej Autor stosunkowo mało uwagi poświęcił L. Zarzeckiemu jako czołowemu w ówczesnej polskiej pedagogice rzecznikowi i twórcemu kontynuatorowi herbartowskiej koncepcji nauczania wychowującego. L. Zarzecki dowiódł tego w kilku swoich pracach, w tym w pracy *Dydaktyka ogólna, czyli kształcenie charakteru przez na-*

uczanie. Herbartowską koncepcję nauczania wychowującego, która w latach dwudziestych miała w Polsce wielu zwolenników, L. Zarzecki wzbogacił i rozwinął poglądami pedagogicznymi „nowego wychowania”, jak również teoretyków i rzeczowników różnych odmian „szkoly pracy”. Gdyby ten wątek znalazł wyraźniejsze odzwierciedlenie w pracy F. Filipowicza, wzrosłaby wartość poznawcza i dydaktyczna myśli pedagogicznej L. Zarzeckiego. Zagadnienie to jest dodatkowo o tyle ważne, że współczesna polska pedagogika „restauruje” je, oczywiście na innych już niż u J. F. Herbarta i jego kontynuatorów podstawach psychologicznych, epistemologicznych i metodologicznych.

W odniesieniu do całej pracy z głęboką satysfakcją podkreślić się godzi, że jest ona pisana językiem poprawnym i komunikatywnym. Wszystkie zagadnienia są opisywane i analizowane syntetycznie, lecz wyczerpująco, a razem wzięte stanowią spójną i klarowną całość. Czytelnika może trochę razić stosunkowo wielka liczba cytatów. Ale

owej klarowności nie zaciemniają one, ponieważ przejścia od zdań Autora do cytatów i odwrotnie pod względem formy i treści nie zawierają żadnych dysonanów.

Zupełnie marginalnie „wytknąć” należy nieliczne niedopatrzenia korektorskie — np. „aksjonał kształcenia” (s. 143), zamiast „aksjomat kształcenia”, czy też nieścisłości odnoszące się do tytułów, miejsca i roku wydania niektórych prac wykazanych w bibliografii (zob. W. M. Borowski, J. Lewicki, T. Lopuszański, B. Nawroczyński, S. Pigoń, H. Rowid).

Chociażby ze względu na walory poznawcze i dydaktyczne — z pracą F. Filipowicza powinien się gruntownie zapoznać każdy nauczyciel-wychowawca. Znajdzie on w tej pracy niejedną myśl jako przyczynek do dalszej refleksji i działań na rzecz doskonalenia systemu edukacji socjalistycznej w Polsce Ludowej.

FELIKS W. ARASZKIEWICZ
Poznań

„ROZPRAWY Z DZIEJÓW OŚWIATY”

t. I—XVI pod red. Łukasza Kurdybacy, t. XVII pod red. Józefa Miąso.
Wrocław 1958—1974 Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Pracownia Dziejów Oświaty PAN

„Rozprawy z Dziejów Oświaty” są czasopiśmie naukowym Pracowni Dziejów Oświaty PAN i w formie rocznika ukazują się od 1958 roku. W chwili powstania były one jedynym w kraju czasopiśmie poświęconym zagadnieniom historii szkolnictwa i wychowania. Powstanie swe zawdzięczają inicjatywie prof. dra Łukasza Kurdybacy. Oddając w ręce czytelnika pierwszy tom „Rozpraw”, w krótkiej nodzie od Redakcji pisał: „Pewien wzrost na uniwersytetach Polski Ludowej katedr historii oświaty i szkolnictwa oraz zwiększenie liczby specjalistów w tej dziedzinie wiedzy upoważniają Pracownię Dziejów Oświaty do rozpoczęcia publikowania „Rozpraw”

których kolejne tomy winny ukazywać się w miarę napływu materiałów. Łamy tego wydawnictwa stoją otworem dla wszystkich pracowników nauki interesujących się zagadnieniami historii szkolnictwa i wychowania. Są one przeznaczone przede wszystkim do publikowania studiów, które mimo skromnych stosunkowo rozmiarów mają często poważne znaczenie dla dalszego rozwoju nauki. Wśród autorów drukowanych tu rozpraw winni znaleźć się nie tylko doświadczeni specjaliści, ale także wybijający się młodszy pracownicy nauki, których osiągnięcia badawcze i metodologiczne zasługują na rozpowszechnienie”

Odczytując z perspektywy 18 lat cytowaną wyżej wypowiedź, można stwierdzić, że sformułowane w niej założenia i idee przewodnie wydawnictwa były i są realizowane przez kolegium redakcyjne bardzo konsekwentnie.

W skład pierwszego kolegium redakcyjnego weszli profesorowie: Ludwik Chmaj, Marian Falski, Rafał Gerber i Łukasz Kurdybacha jako redaktor. W roku następnym do zespołu redakcyjnego wszedł prof. dr Jan Dobrzański, a sekretarzem Redakcji został dr Józef Miąso. Śmierć prof. Chmaja w 1959 r. spowodowała, że kolegium redakcyjne zmniejszyło się do zespołu czteroosobowego. Kolejną zmianę przyniósł rok 1963, kiedy na miejsce prof. Falskiego wszedł do kolegium prof. dr Ignacy Zarębski, a w 1968 r. — doc. dr Józef Miąso. W 1969 r. odszedł z zespołu prof. Gerber. Nowym członkiem kolegium została prof. dr Eugenia Podgórska. W tym składzie kolegium redakcyjne wydało kilka kolejnych tomów „Rozpraw”. Ostatnim tomem wydanym pod redakcją prof. Kurdybachy był tom XVI, który ukazał się już po jego śmierci. Redakcję wydawnictwa przejął prof. dr Józef Miąso, a sekretarzem Redakcji został doc. dr Stanisław Mauersberg.

Pod względem treści dominują w „Rozprawach” artykuły poświęcone dziejom szkolnictwa i wychowania w Polsce głównie w XVIII, XIX i XX wieku. Poczynając od t. VII zaczęto w nich zamieszczać również artykuły recenzyjne. Ta forma publikacji naukowych nie jest jednak konsekwentnie realizowana, bowiem w t. XVI pomieszczono np. wyłącznie rozprawy. Za nietypowe dla profilu „Rozpraw” uznać wypada zamieszczone na ich łamach w t. IX, XI i XII materiały źródłowe.

Innym brakiem konsekwencji, choć zapewne niezależnym od Redakcji, jest wahać się ciągle wysokość nakładu, co musi powodować, iż nie wszyscy ze „stałych odbiorców” wydawnictwa mają możliwość kompletowania „Rozpraw”. Wystarczy powiedzieć, że t. I ukazał się w nakładzie 1200 egz., t. III i IV miały po 900 egz., t. V — 1000 egz., t. XIII,

XIV i XV — po 520 egz., a XVII — 630 egzemplarzy. Oczywiście, stałe wahania i na ogół kureczenie się nakładu „Rozpraw” nie były uwarunkowane brakiem zainteresowania czytelników dla tego wydawnictwa, bo np. wcześniej wydanych roczników nie można nabyć nawet w stołecznych księgarniach naukowych, prowadzących kolportaż wydawnictw Ossolineum.

W tej sytuacji wydaje się celowe zwrócenie uwagi na problematykę studiów zamieszczanych na łamach „Rozpraw”. Jak zaznaczyłem wcześniej, dotyczą one głównie Polski, a pod względem chronologicznym w niewielkim stopniu wykraczają poza okres ostatnich dwustu lat.

Sprawy szkolnictwa w Polsce w okresie Średniowiecza omawia tylko jeden artykuł Józefa Szymańskiego pt. *Rola szkół kanonicznych w Małopolsce XIII wieku* (t. VIII).

Okres Odrodzenia również prezentuje się dość ubogo. Władysław Tupalski zajął się omówieniem pierwszego programu gdańskiej szkoły średniej (t. II), a Łukasz Kurdybacha ukazał *Problem świętości Akademii Jana Zamojskiego* (t. V) oraz *Poglądy pedagogiczne Szymona Maryckiego* (t. VI).

Bardziej zróżnicowany wachlarz zagadnień oświatowo-wychowawczych prezentowanych w „Rozprawach” otwiera dopiero okres Oświecenia. Tu wymienić należy artykuł Michała Cieśli, traktujący o nauczaniu języków obcych nowożytnych w Szkole Rycerskiej (t. I), Stanisława Lipki o podręcznikach geografii w szkołach polskich XVIII wieku (t. IX), Eugenii Podgórskiej rozprawę poświęconą sprawie wychowania kobiet w świetle polskich czasopism II połowy XVIII wieku (t. IV), Łukasza Kurdybachy wyniki badań nad reformą litewskich szkół pijarskich w 1762 r. (t. XV) oraz studium Władysława M. Grabskiego o problemach oświatowych w okresie sejmu konwokacyjnego w 1764 r. (t. VII).

Nieco szersze odbicie w problematyce tego okresu znalazło szkolnictwo artystyczne. Kalina Bartnicka przedstawiła *Początki szkolnictwa artystycznego w*

Polsce w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (t. IX), a Bożena Mamontowicz-Lojek *Szkołę artystyczno-teatralną Antoniego Tyzenhauza 1774—1785* (t. XI). Wymienione wyżej rozprawy, opierające się głównie na materiałach źródłowych, są niejako wprowadzeniem do problematyki związanej z działalnością Komisji Edukacji Narodowej, której poświęcono także opracowania, jak: Tadeusza Mizi (t. I, II, V, VI, VII), Bożenny Michalik (t. IX), Ireny Szybiak (t. XI), Karola Lewickiego (t. I), Janiny Lubienieckiej (t. II), Janiny Ender (t. IV), Zbigniewa Nanowskiego (t. V), Józefa Krasuskiego (t. VII) oraz Zofii Białynickiej (t. II).

Drugi, szczególnie wyeksponowany, dział obejmuje artykuły i studia o szkolnictwie i wychowaniu w Królestwie Polskim. Najogólniej można je podzielić na te, które dotyczą I połowy XIX wieku, a ściślej — lata 1815—1864, i II połowy tego stulecia do wybuchu I wojny światowej. Należy przy tym stwierdzić, że wszystkie one oparte są na bardzo szerokiej podstawie źródłowej, zwłaszcza archiwalnej, i w poważnym stopniu wzbogacają wiedzę o różnorodnych formach inicjatyw społecznych, zmierzających do przełamania stanuwej i antypolskiej polityki oświatowej caratu. Wymienić w tej dziedzinie należy artykuły Rafała Gerbera (t. II), Eugenii Podgórskiej (t. I, V), Ireny Rybickiej (t. IX), Józefa Miąso (t. VI), Lidii Żarów-Mańszewskiej (t. IV), Belli Sandler (t. VIII) oraz Karola Poznańskiego (t. II, VII).

Sprawy oświaty i wychowania w Królestwie Polskim w II połowie XIX wieku były przedmiotem kilku artykułów Józefa Miąso. Pisał w nich o szkołach kolejowych (t. VII), o szkolnictwie handlowym (t. VIII), o działalności oświatowej Uniwersytetu dla Wszystkich (t. II), o poglądach pedagogicznych Ludwika Krzywickiego (t. V) oraz o jego poglądach na rolę i zadania oświaty dorosłych (t. IV). Również kilka artykułów zamieścił w „Rozprawach” Edmund Staszynski. Ukazał w nich walkę o demokratyczną polską szkołę w okresie rewolucji 1905—1907 r. (t. V), główne kie-

runki rozwoju szkoły prywatnej (t. VI) oraz problem nauczania języka polskiego w szkołach rządowych (t. VII). Tego okresu dotyczą rozprawy: Łukasza Kurdybachy na temat walki o szkołę polską w Królestwie (t. III), Władysława Romanowskiego (t. III) o działalności Lubelskiego Towarzystwa „Światło” na polu szkolnictwa elementarnego, Dionizy Wawrzykowskiej-Wierciochowej (t. X) o tajnych pensjach żeńskich i Zenona Kmiecika (t. XIV) o roli „Przeglądu Pedagogicznego” w latach 1882—1905.

Publikacje dotyczące zaboru austriackiego w porównaniu z licznymi publikacjami odnoszącymi się do oświaty w zaborze rosyjskim nie znalazły w „Rozprawach” szerszego odbicia. Tu wymienić można jedynie: artykuł Belli Sandler o systemie Froebela w Galicji (t. II) oraz Czesława Majorka o szkolnictwie pedagogicznym w latach 1865—1870 (t. XI) i w latach 1906—1914 (t. XIV).

Jeszcze skromniej, bo tylko marginalnie na tle problemów ogólnych, podnoszona jest sprawa oświaty i wychowania w zaborze pruskim. Michał Cieśla zajął się językiem polskim w szkołach berlińskich w latach 1797—1807 (t. IV), a Lucja Borodziej omówiła politykę szkolną Prus w okresie „kulturkampf” 1871—1878 (t. XIII).

W ostatnich latach coraz częściej ukazują się w „Rozprawach” studia poświęcone najnowszemu dziejom oświaty i wychowania w Polsce. Okresowi międzywojennemu poświęcili tu swoje artykuły: Marian Falski — *Koncepcja szkoły powszechnej i jej rola w ustroju szkolnictwa w okresie międzywojennym w Polsce* (t. I), Klemens Trzebiatowski — *Losy szkolnictwa i oświaty polskiej na Pograniczu i Kaszubach w czasach hitlerowskich 1933—1939* (t. VI) oraz Feliks Araszkiewicz — *Opór przeciw próbom skleretykalizowania oświaty polskiej w okresie zawierania konkordatu z 1925 r.* (t. VII) i *Szkoła średnia ogólnokształcąca na ziemiach polskich w latach 1915—1918* (t. X).

Wiele istotnych treści do badań nad tym okresem wniósł t. XII „Rozpraw”, który w całości poświęcony został dwu-

dziesięcioleciu międzywojennemu. Wymienić tu można pracę Marii Lipowskiej o koncepcjach wychowawczych w programach szkolnych, Klemensa Trzebiatowskiego o powszechności nauczania w latach 1918—1931, Seweryna Gerusa o szkole wyznaniowej w latach 1918—1939, Wandy Garbowskiej na temat jędrzejewiczowskiej ustawy szkolnej oraz Marjariana Balcerka o rozwoju szkolnictwa specjalnego i opieki nad dzieckiem. Tej problematyce w poważnym stopniu poświęcony został również t. XV, w którym zamieścili swe artykuły Józef Miąso: *Szkolnictwo dokształcające zawodowe w Polsce w latach 1918—1939*, Kalina Bartnicka: *Wychowanie państwowe* i Wanda Garbowska: *Powszechność nauczania w Polsce w latach 1932—1939*.

Do dziejów okupacji hitlerowskiej odnosi się tylko jeden artykuł Mariana Walczaka: *Tajne nauczanie w Wielkopolsce 1939—1945* (t. XIV). Organizacji szkolnictwa dotyczą prace: Stanisława Dobosiewicza *Reforma szkolna 1961 roku. Geneza i założenia* (t. XIII), Józefa Jakubowskiego *Koncepcje pierwszej reformy szkolnej w Polsce Ludowej* (t. XIV) i Stanisława Mauersberga *Walka o kierunek pracy wychowawczej szkoły polskiej w latach 1944—1948* (t. XV).

Na szczególną uwagę zasługują w „Rozprawach” artykuły i studia poświęcone dziejom powszechnym. Pod względem tematycznym są one jednak bardzo zróżnicowane. Stosunkowo najwięcej uwagi poświęcono Komeńskiemu i oświacie w ZSRR. O poglądach Komeńskiego i wpływach Oświecenia na jego twórczość piszą: Łukasz Kurdybacha (t. I i XI) i Józef Bramory (t. VIII). Sprawy oświaty w ZSRR podejmują studia: Łukasza Kurdybachy (t. X i XIII), Wincentego Okonia (t. X), Aleksandra Lewina (t. X), Stefana Słomkiewicza (t. X) i Krystyny Kaweckiej (t. XIV).

Do dziejów powszechnych zaliczyć wreszcie należy artykuły: Olgi Salimowej (t. III), Łukasza Kurdybachy (t. IV, V, VIII, IX) oraz W. Z. Smirnowa (t. IV), Mieczysława Tantego (t. VII), Ireny Szybniak (t. VIII), Ignacego Szaniawskiego (t. VIII) i Ewy Földes (t. XIII). Poza po-

działem chronologicznym umieścić trzeba artykuł N. K. Goncezarowa, traktujący o roli historyczno-pedagogicznego wykształcenia (t. XI).

Zaprezentowany wyżej przegląd treści „Rozpraw z Dziejów Oświaty” nie jest pełny i nie obejmuje dwóch ostatnich tomów (XVI i XVII), których problematyce poświęcamy tu więcej miejsca.

Tom XVI pod względem tematycznym dotyczy wyłącznie dziejów Komisji Edukacji Narodowej.

Barbara Sobolowa w swym artykule *Wielkopolskie komisje porządkowe cywilno-wojskowe a szkolnictwo parafialne* (s. 7—20) przedstawiła jeden z mniej dotąd zbadanych epizodów dążeń Sejmu Czteroletniego do reformy systemu zarządzania państwem przez utworzenie w 1789 r. nowego, prowincjonalnego ogniska administracji samorządowej, obejmującego nadzorem m.in. również i szkolnictwo parafialne. Komisje porządkowe poszczególnych województw i powiatów zaczęły funkcjonować w 1790 r., a uległy likwidacji w dwa lata później na mocy uniwersału konfederacji targowickiej. Mimo krótkiego czasu istnienia wniosły one wiele nowych elementów do życia szkolnictwa parafialnego. Po raz pierwszy sprawy oświaty ludu powierzone zostały nadzorowi magistratury świeckiej, a nie władzom kościelnym. Interesując się szczególnie rozmieszczeniem szkół, ilością dzieci objętych nauczaniem i funduszami szkolnymi, komisje nałożyły na plebanów obowiązki organizowania nauki początkowej i składania odpowiednich raportów. Swą działalnością przyczyniły się do zaktywizowania i zagęszczenia sieci szkolnictwa parafialnego.

Artykuł B. Sobolowej, koncentrując uwagę na działalności komisji wielkopolskich, oparty na bogatym materiale źródłowym, jest cennym uzupełnieniem badań tego problemu podjętych przez Tadeusza Mizię (t. VI, s. 40—92).

Szkolnictwa parafialnego w Krakowie w latach 1777—1794 dotyczy również artykuł źródłowy Jana Krukowskiego. Nakreślony wyraziście obraz stanu budynków szkolnych, zaopatrzenia

uczniów w książce elementarne, organizacji i metod nauczania oraz składu zespołu nauczającego, z uwzględnieniem poziomu wykształcenia i uposażenia, ukazuje różne aspekty niedoli tego szkolnictwa. Konfrontując informacje wizytatorów generalnych o szkołach krakowskich z uderzającą małą liczbą uczniów, autor formułuje tezę, że przyczyną tego niezbyt pomyślnego stanu rzeczy były m.in. niechęć rodziców i proboszczów do programu nauki wprowadzonego przez KEN oraz stosunkowo słabe przygotowanie zawodowe nauczycieli. Prowadziło to do powstawania szkółek pokątnych, których Komisja nie mogła drogą administracyjną zlikwidować.

Na marginesie tego interesującego artykułu należy dodać, że prawdopodobnie na skutek wadliwej korekty „wyładny” przynajmniej dwa wiersze druku na s. 36, między 6 a 7 wierszem licząc od dołu. Usterka ta jest na szczęście jedynym tego typu niedopatrzaniem.

Kalina Bartnicka w artykule na temat *Koncepcji wychowania obywatelskiego i patriotycznego w szkołach KEN*, który jest fragmentem większej pracy na ten sam temat, podjęła próbę wyjaśnienia treści pojęć „dobrego obywatela”, „dobrego człowieka”. Problem ten jest o tyle ważny, że — jak pisze Autorka — „sformułowania o miłości ojczyzny, szacunku dla praw i tradycji narodowej były nadużywane. Powoływały się na nie także i najgorsze warcholy, elementy zacofane i sprzedajne” (s. 43). W toku kształcenia musiało więc wchodzić w grę wyrabianie u młodzieży krytycznego spojrzenia na dotychczasowy stan polityczny kraju i zmuszanie jej do zastanowienia się, dlaczego jest źle i co należy zrobić, aby mogło być lepiej.

Formułując cele wychowania KEN Bartnicka miała do dyspozycji nie tylko materiały publicystyczne poprzedzające utworzenie Komisji, ale i dorobek praktyczny tak nowoczesnych szkół, jak Collegium Nobilium i Szkoła Rycerska. Te właśnie źródła przyjęła Autorka jako podstawę w podjętych badaniach nad kształtowaniem się koncepcji wychowania obywatelskiego w szkołach

KEN. Szczególną uwagę zwróciła jednak na projekty edukacyjne, nadesłane Komisji przez Antoniego Popławskiego, Adolfa Kamińskiego i Franciszka Bieślińskiego, które zawierały wiele zupełnie nowych treści, tak ważnych dla reformy wychowania. Analizując je wysunęła tezę, że omawiane projekty uwzględniają jak gdyby trzystopniowy układ w realizacji celów wychowania. W tym układzie pojęcie obywatela — to pojęcie człowieka żyjącego w społeczności, prowadzącego użyteczny dla siebie i dla tej społeczności tryb życia, pracującego dla własnej i dla wspólnej zarazem korzyści na stanowisku, jakie mu przypadło w życiu, i króremu w zamian społeczność i państwo dają opiekę i zapewniają stosowne do położenia społecznego i potrzeb — wychowania i naukę. W kontekście tych ogólnych rozważań omówiona została rola nauki moralnej w trójstopniowym układzie szkół oraz koncepcja wychowania obywatelskiego w ustawodawstwie szkolnym KEN.

Czesław Majorek w obszernym studium (ss. 70) pt. *Podręczniki Komisji Edukacji Narodowej w aspekcie rozważań dydaktycznych* poddał wnikliwej analizie wszystkie wydane przez Komisję podręczniki szkolne. Autor podzielił je na trzy grupy. Do pierwszej zaliczył podręczniki do przedmiotów humanistycznych, do drugiej do matematyczno-przyrodniczych, a do trzeciej *Elementarz dla szkół parafialnych narodowych*. Szerokie studia źródłowe, zwłaszcza pogłębiona analiza *Protokołów posiedzeń Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych*, stały się podstawą do prześledzenia procesu „rodzenia się” książek, kształtowania się zasad współpracy Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych z poszczególnymi autorami w zakresie koncepcji i troski o walory dydaktyczno-wychowawcze przygotowywanych podręczników oraz ich strukturę.

Zbliżony swą tematyką i metodologią badań jest artykuł Alicji Sobczak pt. *Nauczanie historii w Polsce w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*. Problem ten był już parokrotnie opracowywany, ale nie tak wyczerpująco, jak na to na-

zwalają źródła. Nie wykorzystano w pełni ani materiałów opublikowanych przez T. Wierzbowskiego, ani nie podjęto próby przeanalizowania książek do historii używanych w szkołach. Ponadto przy omawianiu nauczania historii zajmowano się więcej programami niż ich realizacją, choć wiadomo, że praktyka szkolna nie zawsze nadążała za teorią. Autorka postawiła więc sobie za cel zbadanie praktyki szkolnej, używanych podręczników i metod nauczania, by dopiero na tym tle oprzeć sąd o poziomie historii w szkołach narodowych. Realizacja tak sformułowanych zadań badawczych pozwoliła Autorce na bliższe określenie rzeczywistej roli i poziomu nauczania tego przedmiotu. W tym kontekście przekonująco brzmią wnioski końcowe. Usiłowania Komisji o zabezpieczenie wysokiego poziomu nauczania historii napotykały różne obiektywne trudności. Brakowało dobrych podręczników, nie było odpowiedniej kadry nauczycielskiej. Stopniowo jednak sytuacja ulegała poprawie. Wiele niejasności programowych usunęły wydane w 1783 r. *Ustawy*, zaczęły wychodzić pierwsze podręczniki, a do szkół zaczęły napływać nauczyciele świeccy, wykształceni pod nadzorem Szkoły Głównej. Poważne znaczenie dla doskonalenia pracy szkolnej miały również ciągłe wizytacje. Lekcje historii zaczęły być prowadzone w sposób coraz bardziej uporządkowany i systematyczny, przyczyniając się do budzenia wśród uczniów uczuć patriotycznych i świadomości narodowej.

W tomie tym na pierwszych stronach zamieszczona została od Redakcji nota biograficzna, poświęcona pamięci założyciela i redaktora „Rozpraw” — Łukasza Kurdybachy.

Tom XVII pod względem problematyki jest bardziej zróżnicowany. Ryszard Palacz w artykule pt. *Jana z Salisbury koncepcja filozofii i nauczania* ukazał postać i rolę tego uczonego na tle ruchu umysłowego Europy XII wieku. Jego filozofia rozwijała się pod wpływem recepcji pism logicznych Arystotelesa. One też stanowiły osnowę teorii nauczania.

Jan z Salisbury, jak utrzymuje Autor, był zapewne pierwszym filozofem w tym okresie, który tak wyraźnie podkreślił fakt, „że poprzez wykształcenie nawiązujemy do tradycji kulturalnej dawnych pokoleń, każde zaś nowe pokolenie nie tylko dziedziczy to olbrzymie bogactwo, ale także swoim własnym wysiłkiem tworzy nowe wartości, które wzbogacają dziedzictwo”. Artykuł J. Palacza, oparty na bogatych źródłach, napisany pięknym językiem, aczkolwiek nie jest łatwy w recepcji dla czytelnika słabiej znającego problematykę ruchu umysłowego XII wieku, w którego wyniku powstały średniowieczne uniwersytety, skłania jednak do głębszych intelektualnych refleksji.

Kolejne dwa artykuły wprowadzają czytelnika w problematykę, która była przedmiotem studiów w poprzednim tomie „Rozpraw”. Bożenna Michalik, sięgając do źródeł archiwalnych, czasopism, pamiętników i licznych opracowań, przedstawiła *Wkład Ignacego Potockiego w nauczanie i rozwój języka polskiego*, a Jerzy Maternicki zamieścił obszerniejsze studium pt. *Nauczanie historii w szkołach średnich Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (do 1830 r.)*. Nawiązując do tradycji Komisji Edukacji na polu nauczania historii i spuścizny zaboru pruskiego, skoncentrował uwagę na Liceum Warszawskim, które przodkowało w tej dziedzinie, wprowadzając wiele istotnych zmian zarówno w programie, jak i organizacji procesu nauczania. Osiągnięcia Liceum były wzorem dla innych szkół i znalazły swe odbicie w programie nauczania z 1812 roku. W czasach Królestwa Polskiego nauczanie historii zaczęło coraz wyraźniej przeżywać regres. Ukazując mechanizm tego procesu, Autor uwypuklił także pewne osiągnięcia, szczególnie w zakresie wydawnictw nowych atlasów, table chronologicznych i podręczników, podkreślając, że niektóre z nich zachowały swą aktualność do końca XIX wieku.

Niezwykle interesującą publikacją jest artykuł Bronisława Jaskiewicza ukazujący *Działalność towarzystwa oświato-*

wych w Tarnowie w latach autonomii galicyjskiej. Autor, sięgając do sprawozdań, czasopism i opracowań, wyszedł w swych rozważaniach od ukazania działalności towarzystw oświatowych Galicji w ogóle, by dopiero na tym tle zaprezentować Tarnowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej oraz Towarzystwo Szkoły Ludowej w Tarnowie. Olbrzymie wprost nagromadzenie szczegółowych faktów dotyczących form, kierunków i zakresu działania daje plastyczny obraz osiągnięć i trudności licznego zespołu działaczy tarnowskich na polu oświaty pozaszkolnej.

Artykuł Janiny Chodakowskiej dotyczy niemal problemów współczesnych. Poświęcony jest *Genezie Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*. Drogi prowadzące do powstania tej uczelni nie były proste. Autorka przedstawiła tu zabiegi wokół utworzenia wyższej uczelni w Katowicach w okresie międzywojennym i podejmowane wielokrotnie wysiłki lokalnych władz od pierwszych dni po wyzwoleniu, by zlokalizować tu uniwersytet. Artykuł jest niewątpliwie cennym przyczynkiem do dziejów szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej.

Najnowszych czasów dotyczą pozostałe dwa artykuły. Stanisław Mauersberg w rozprawie pt. *Demokratyzacja szkolnictwa polskiego w latach 1944—1948* przedstawił zarys przemian zachodzących w pierwszych latach po wyzwoleniu w strukturze szkolnictwa oraz w sy-

stemie nauczania i wychowania, które towarzyszyły dokonującej się rewolucji politycznej i społecznej Polski Ludowej, natomiast Leonard Grochowski zamieścił obszerny szkic *Z dziejów oświaty w Afryce*. Sięgając do bogatej już w opracowania literatury afrykanistycznej, omówił główne nurty oświaty tradycyjnej, początki oświaty nowoczesnej w XIX w. i w okresie kolonializmu, by na tym tle ukazać rozwój i współczesne problemy oświatowe Afryki.

Omawiany tu XVII tom „Rozpraw” zamykają recenzje.

Niezwykle bogata i różnorodna problematyka podejmowana przez autorów artykułów zamieszczanych na łamach „Rozpraw” nie pozwala na bardziej wątkowe w jednej, całościowej recenzji zaprezentowanie i poddanie krytycznej ocenie ich rzeczywistej wartości naukowej. Ale i na podstawie podanych wyżej przykładów można niewątpliwie stwierdzić, że czasopismo to reprezentuje bardzo wysoki poziom naukowy. Wszystkie zamieszczone w nim artykuły noszą charakter badawczy. Dzięki tym walorom „Rozprawy z Dziejów Oświaty” mają swój bardzo wyraźny rysujący się wkład we wzbogacanie naszej wiedzy o historii oświaty i wychowania, zwłaszcza w Polsce, od czasów najdawniejszych aż po współczesność.

KAROL POZNAŃSKI
Lublin

R. L. PLANCKE, J. SOUVAGE: DOCUMENTATIO PAEDAGOGICA HISTORICA [1968—1974], GAND-GHENT (BELG.).

Centre pour l'Étude de l'Histoire de la Pédagogie — Centre for the Study of the History of Education

Przydatność wykazów bibliograficznych w badaniach naukowych jest sprawą oczywistą. Stanowią one bowiem niezbędną warsztat badawczy w każdej dziedzinie naukowej. Dysponowanie zaś możliwie pełnym zbiorem publikacji, a zwłaszcza ważniejszych bieżących opracowań stwarza warunki do zapo-

znania się z najnowszymi wynikami badań, które stanowią nierzadko punkt wyjścia do kontynuowania dociekań naukowych.

Kryteria takiego właśnie wykazu bibliograficznego z zakresu historii wychowania i oświaty spełnia publikacja pt. *Documentatio Paedagogica Historica*.

rica", wydawana od roku 1968 w formie rocznika przez profesorów belgijskich R. L. Plancke'go i J. Souvage'a, sporządzana na podstawie kompletowanych spisów bieżących nabytków przez Ośrodek Studiów nad Historią Pedagogiki Uniwersytetu Państwowego w Gandawie. Jednakże początki tej dokumentacji bibliograficznej sięgają roku 1961 i wiążą się z wydaniem od tego czasu przeglądu historyczno-oświatowego o charakterze międzynarodowym, pt. „Paedagogica Historica”, pod redakcją prof. R. L. Plancke'go.

W tym początkowym okresie jej kompletowania (1961—1967) ukazywała się część składowa tego przeglądu pt. *Index bibliographicus*. Od tomu IV, wydanego w 1964 r., została powiększona o wykaz bieżących dysertacji doktorskich (*Dissertationes*) zarówno tych, które stanowiły podstawę nadania stopnia naukowego (*Liste systématique — Systematic List*), jak również tych, które w okresie publikowania bibliografii były w trakcie przygotowywania (*Nouvelles — News*).

Kompletowana w takich rozmiarach (*Index bibliographicus* i *Dissertationes*), ukazuje się od 1968 r. równolegle w dwóch postaciach: w dalszym ciągu jest na łamach „Paedagogica Historica”, stanowiąc integralną część przeglądu, oraz jako samodzielna publikacja pt. „Documentatio Paedagogica Historica”, a zarazem dzieło profesorów R. L. Plancke'go i J. Souvage'a.

Ponadto od początku swego istnienia dokumentacja ta zawiera dwa cenne wykazy, a mianowicie wykaz wymienionych przy artykułach czasopism (*Liste des périodiques mentionnés — List of Periodicals Mentioned*) oraz indeks autorów wyszczególnionych opracowań (*Index Nominum*).

Cechą najbardziej charakterystyczną dokumentacji bibliograficznej R. L. Plancke'go i J. Souvage'a jest jej charakter międzynarodowy. Kompletuje bowiem dostępne Autorom lub jedynie sygnalizowane prace bieżące z zakresu historii wychowania i oświaty, autorów wszystkich narodowości, a równocześnie te,

które dotyczą wszystkich kontynentów, regionów i krajów świata. Jednakże znaczenie tej niewątpliwie wyjątkowej publikacji wynika z faktu, iż sporządzane zestawienia bieżących opracowań ukazują w niezwykle szerokim zakresie problematykę dziejów wychowania i pedagogiki, przy uwzględnieniu zarówno ogólnych, jak i szczegółowych dziejów tej dyscypliny.

Kompletowany tak ogromny i powiększający się corocznie zestaw publikacji z historii wychowania i oświaty na podstawie opracowanego przez prof. R. L. Plancke'go układ klasyfikacji systematycznej (por. „Paedagogica Historica”, I, 1961, s. 153—159 i 395—400) zawiera pięć podstawowych działów, które dzielą się na szczegółowe jednostki klasyfikacyjne. Układ ten zastosowany jest zarówno w indeksie bibliograficznym, jak i w zbiorze dysertacji, z tym że pełne zastosowanie ma w indeksie, który stanowi podstawową i najobszerniejszą część prezentowanej dokumentacji bibliograficznej.

W szczególności dział pierwszy (A) obejmuje tzw. generalia (*Généralités — Generalities*). Należą tu prace z takich dziedzin, które stanowią prolegomena historii pedagogiki, a mianowicie z filozofii, historiografii i metodologii. Następnie grupowane są w tym dziele publikacje ogólnopedagogiczne, jak bibliografie, encyklopedie, duże wydawnictwa zbiorowe, czasopisma oraz prace o różnej treści i tzw. *varia*. Wymieniane tu opracowania dotyczą jedynie częściowo historii wychowania i oświaty, z wyjątkiem czasopism, które w tym dziele mają charakter historyczno-oświatowy.

Z kolei dział drugi (B) grupuje syntezę historii wychowania i pedagogiki wyłącznie o charakterze powszechnym (*Aperçus généraux — General surveys*).

Najobszerniejszy jest dział trzeci (C), który zajmuje w poszczególnych rocznikach około 2/3 publikacji i podzielony jest na dwie części. Zgrupowane w części pierwszej (I) prace dotyczące problematyki historii oświaty i wychowania we wszystkich jej aspektach sklasyfikowane są według kryteriów chronologicznych

(*Histoire par époque — History classified by epoch*). Każda jednostka klasyfikacyjna obejmuje po pięć stuleci (do V w. pne., V—I w. pne., I—V w. ne., VI—X w. ne., XI—XV w. ne. i XVI—XX w. ne.), przy czym podział dotyczący epoki nowożytnej i najnowszej (XVI—XX w.) podzielony jest na mniejsze jednostki odpowiadające poszczególnym stuleciom. W części drugiej (II) tego działu znajdują się publikacje omawiające życie i działalność pedagogów oraz działaczy oświatowych (*Vie et oeuvre des pédagogues — Life and works of the educationists*). Zestawienie prac według alfabetycznego układu nazwisk pedagogów, z dodaniem do każdego roku urodzenia i śmierci, czyni tę część dokumentacji niezwykle przejrzystą. W sumie obydwie części tego działu zajmują niemal identyczne rozmiary objętościowe, a ponadto tak obszernie potraktowanie bibliografii opracowań dotyczących działalności osób zaangażowanych w dziedzinie pedagogiki jest cechą znamionową i charakterystyczną przedstawianej dokumentacji bibliograficznej.

Kolejny dział czwarty (D) obejmuje zbiór opracowań dotyczących historii porównawczej, a zwłaszcza historii wychowania i oświaty, narodowej i lokalnej (*Histoire comparée, histoire nationale et locale — Comparative history, and national and local history*). W szczególności więc sygnalizowane są tu publikacje sklasyfikowane według kryteriów terytorialnych, a więc według kontynentów, regionów (np. Ameryka Łacińska, Skandynawia), państw, krajów. Znajdują się w tym dziale również prace dotyczące historii szkół i innych instytucji oświatowo-wychowawczych.

Wreszcie dział piąty (E) obejmuje grupę publikacji określonych mianem *Inne monografie* (*Autres monographies — Other monographs*). Sklasyfikowane w tym dziale prace w oparciu o wykorzystany system dziesiętny J. L. Claparède'a (por. *Publications du Bureau International d'Education*, nr 18) zgrupowane zostały w 10 poddziałach, a w obrębie każdego z nich w licznych i zarazem

tego planu zestawione opracowania dotyczą następujących dziedzin pedagogiki, a mianowicie teorii wychowania, aspektów ogólnych wychowania, oświaty I stopnia, oświaty II stopnia, oświaty dorosłych, dydaktyki w szkolnictwie specjalnym, wychowania w aspektach płci i wieku młodzieży, wychowania osobowości, szkolnictwa wyższego i administracji szkolnej. Wyodrębnione w tych grupach mniejsze jednostki klasyfikacyjne odpowiadają szczegółowym i nierzadko wąskim działom pedagogiki, do których zakwalifikowanie odnośnych publikacji dokonuje się głównie poprzez stosowanie odsyłaczy do poprzednich działów, a zwłaszcza działu Historii według epok. Ten system kwalifikowania publikacji posiada tę zaletę, iż umożliwia dotarcie do literatury specjalistycznej, co jest niewątpliwym plusem prezentowanej dokumentacji bibliograficznej.

Analogiczny układ klasyfikacyjny zastosowany został również w części „Dissertations”, w szczególności w zestawie rozpraw stanowiących podstawę nadawania stopnia naukowego. Z uwagi jednak na dużo mniejszą liczbę sygnalizowanych pozycji tego typu i ich specyficzny charakter zastosowanie mają jedynie działy C, D i E. Ponadto dysertacje będące w trakcie przygotowywania grupowane są według krajów i uczelni.

Pewnego rodzaju uzupełnienie, czy nawet poszerzenie, dokumentacji bibliograficznej stanowi bibliografia opracowań w wyborze, dotyczących wybranych zagadnień z historii wychowania i oświaty. Wydawana jest ona przez prof. Williama W. Brickmana z Filadelfii na łamach „*Paedagogica Historica*” w dziale „Notae”. Publikowane dotąd zestawy bibliograficzne obejmują problematykę historii oświaty i pedagogiki w kilku krajach, a mianowicie we Francji („PH”, X, 1970, s. 286—292), w Stanach Zjednoczonych („PH”, X, 1970, s. 622—630) i w Rosji do roku 1917 („PH”, XIV, 1974, s. 164—169). Ponadto wydane zostały dwie dokumentacje bibliograficzne w tej serii dotyczące historii międzynarodowych stosunków w szkolnictwie wyższym

s. 252—254; XIV, 1974, s. 544—548) oraz stosunków na linii kościół—państwo—szkoła w perspektywie historycznej, międzynarodowej i współczesnej („PIH”, XII, 1972, s. 158—165).

Prezentowana dokumentacja bibliograficzna, wydawana przez profesorów belgijskich, uwzględnia i rejestruje w coraz to szerszym zakresie publikacje polskich autorów i dotyczące polskiej historii wychowania i oświaty. Wymieniane są tu opracowania wydawane zarówno jako druki zwarte, jak również w formie artykułów. W szczególności zamieszczane są publikacje Pracowni Dziejów Oświaty PAN, a mianowicie prace wydawane w serii *Monografie z Dziejów Oświaty*, edycje źródłowe z serii *Archiwum Dziejów Oświaty* oraz opracowania wydawane w formie artykułów na łamach rocznika „*Rozprawy z Dziejów Oświaty*”. Ponadto rejestrowane są również publikacje o tematyce historyczno-oświatowej wydawane przez Zakład Historii Nauki i Techniki PAN w serii *Monografie z Dziejów Nauki i Techniki*. Wreszcie wymieniane są pozycje źródłowe serii *Zródła do Dziejów Myśli Pedagogicznej*, publikowane przez Komitet Nauk Pedagogicznych PAN.

Trwałą pozycję w prezentowanej dokumentacji bibliograficznej zdobyły artykuły o charakterze historyczno-oświatowym publikowane na łamach polskich czasopism. Obok wymienionych „*Rozpraw z Dziejów Oświaty*” dokumentacja wyszczególnia skrzętnie opracowania „*Przeglądu Historyczno-Oświatowego*” oraz artykuły o tematyce z historii wychowania i oświaty, zamieszczone zwłaszcza w „*Kwartalniku Pedagogicznym*” i w „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” (serii: *Prace Pedagogiczne i Psychologia*), a także w kilku innych.

W sumie więc dokumentacja bibliograficzna z zakresu historii wychowania i oświaty publikowana przez profesorów belgijskich na podstawie materiałów kompletowanych przez Ośrodek Studiów nad Historią Pedagogiki Uniwersytetu Gandawskiego stanowi poważne osiągnięcie wydawnicze i naukowe. Międzynarodowy charakter tej dokumentacji, jak i rzetelność przekazywanych informacji w publikowanych zestawach bibliograficznych oraz szeroko ujęte rozmiary problematyki historii wychowania podnoszą wartość tego dzieła.

LEONARD GROCHOWSKI
Warszawa

SPROSTOWANIE

W numerze 2 „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” z roku 1975 zostało wydrukowane błędnie nazwisko Bronisława Kulki — autora opracowania pt. *Pięćdziesięciolecie Liceum Ekonomicznego w Radomsku*. Błąd został powtórzony zarówno w podpisie Autora (s. 311), jak i w spisach treści kwartalnika.

Redakcja serdecznie przeprasza Autora oraz Czytelników naszego wydawnictwa.